

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Університет Орадя (Румунія)
Університет Жирони (Іспанія)
Талліннський університет (Естонія)
КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради

РЕГІОН - 2020:

**СТРАТЕІЯ ОПТИМАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ**

МАТЕРІАЛИ

МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

(8 – 9 жовтня 2020 року)

Харків
2020

УДК 332.1(063)

Реєстраційне посвідчення в УкрІНТЕІ МОН № 777 від 18 грудня 2019 р.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 14 від 28.09.2020 р.).

Редакційна колегія: Л.М. Немець, д. геогр. н., проф. (голова редакційної колегії); П. Беднар, PhD, доц.; Н. Елізбарашвілі, д. геогр. н., проф.; Д. Карачоні, PhD, наук. співроб.; С.В. Костріков, д. геогр. н., проф.; К.В. Мезенцев, д. геогр. н., проф.; Ч. Морар, PhD, доц.; К.А. Немець, д. геогр. н., проф.; І.О. Пилипенко, д. геогр. н., проф.; Г.П. Підгрушний, д. геогр. н., ст. наук. співроб.; М. Рейманн, PhD, доц.; К.Ю. Сегіда, д. геогр. н., доц.; Дж.В. Субірос, PhD, проф.

Адреса редакційної колегії: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства, к. 3-62, тел. +38(057) 707-52-74, e-mail: conference.region@gmail.com.

Регіон – 2020: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 8 – 9 жовтня 2020 р.) / Гол. ред. колегії Л.М. Немець. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020. – 214 с.

Тексти представлено у авторській редакції. Автори несуть повну відповідальність за зміст доповідей, а також добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

Матеріали пройшли внутрішнє рецензування.

ISBN 978-966-285-669-9

© Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2020

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

<i>Imrani Z.T., Hashimov E.G., Bayramov A.A., Djafarova N.R.</i> EMPLOYMENT PROBLEMS OF THE POPULATION IN FIZULI REGION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN.....	9
<i>Smékalová L., Grebeníček P.</i> CZECH EDUCATION AND STRATEGIC PLANNING.....	12
<i>Барановський М.О.</i> РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ УПРОДОВЖ 2014-2020 РОКІВ: РЕЗУЛЬТАТИ, ПРОБЛЕМИ, ТРЕНДИ.....	15
<i>Мезенцев К.В.</i> ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ У МІСТАХ: МІКРОГЕОГРАФІЯ ВИМУШЕНОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ.....	19
<i>Кононенко О.Ю., Трусій О.М.</i> АГРОПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС VS АГРОПРОМИСЛОВИЙ ХОЛДИНГ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ....	22
<i>Немець Л.М., Кравченко К.О., Сегіда К.Ю., Телебенєва Є.Ю., Ключко Л.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19.....	25
<i>Ровенчак І.І., Котик Л.І.</i> ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ НА СТАНОВЛЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ГЕОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ.....	30
<i>Серьогін Д.С., Костріков С.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРЕВАГИ ГІС-МОДЕЛЮВАННЯ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА НА ПІДСТАВІ ЛІДАРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....	34

СЕКЦІЯ 1.

МЕТОДОЛОГІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

<i>Зейналова К.З.</i> ЭКОГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ.....	37
<i>Кошова Б.Р.</i> РОЛЬ ПРОСТОРОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЩОДО СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ІНФРАСТРУКТУРА.....	40

Логвинова М.О. ІФВ-МОДЕЛЮВАННЯ ВИМУШЕНИХ МІГРАЦІЙ У ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНАХ СХІДНОЇ УКРАЇНИ.....	43
Пугач С.О. МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕРЕЖЕВОВОГО ПІДХОДУ ПРИ ВИВЧЕННІ КОМУНІКАЦІЙНИХ СИСТЕМ РЕГІОНУ.....	48
Сікорська Л.Б. ТЕРИТОРІАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	51
Черномаз П.А. ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ МЕЖРЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОНВЕРГЕНЦИИ.....	54

СЕКЦІЯ 2. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ

Kulas B. HOW TO REFORM ELECTORAL SYSTEM IN POLAND?.....	58
Ibrahim O.R. THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGEING RURAL REGIONS: THE CASE OF NIGERIA.....	61
Алиева Г.А. РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКОГО СЕКТОРА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ И ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ ЗИМНЕГО СПОРТИВНОГО ТУРИЗМА.....	68
Алиева Л.Ф. ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ СФЕР В АРАНСКОМ ЭКОНОМИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОМ РАЙОНЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ.....	72
Бондар С.І., Добровольська Н.В. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНОГО ТУРИЗМУ НА ТЕРЕНАХ ГУЦУЛЬЩИНИ.....	76
Велиева Гюнел Вахид кызы ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННОЙ ЗОНЫ ГУСАРСКОГО РАЙОНА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ.....	78
Дургарян Э.Р. АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ ТУРИЗМА ГОРНЫХ РЕГИОНОВ.....	82
Качмарик З.Р. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТІВ СПІЛЬНОГО ІНВЕСТУВАННЯ У ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ.....	85

Кобилін П.О. ОЦІНКА ДИНАМІКИ ОБСЯГІВ РОЗДРІБНОГО ТОВАРООБОРОТУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	89
Коломієць Г.М., Меленцова О.В., Чередніченко А.П. ІМПЕРАТИВИ АПГРЕЙДУ СТРАТЕГІЇ ГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ.....	94
Намазова А.М. ПУТИ РОЗВИТТЯ ЕКОТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ РЕСПУБЛІКЕ.....	96
Палій О.Р., Кравченко К.О. ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСНОЇ ІНФЕКЦІЇ COVID-19.....	100
Семенко Б.В. КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ.....	104
Бринько В.М. ОСОБЛИВОСТІ ТА СТРУКТУРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СФЕРИ ПОСЛУГ У КОНТЕКСТІ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	108
Владова Є.І., Войтков В.І. КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ У НІМЕЧЧИНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	110
Кореньков Р.С. ПАНДЕМІЯ COVID-19 І ЇЇ ВПЛИВ НА ТУРИЗМ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ.....	113
Матвійчук К.М. МАКРОЕКОНОМІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ТУРИЗМУ В ЕКОНОМІЦІ В'ЄТНАМУ.....	116
Угрюмова А.В., Кандиба Ю.І. ОСОБЛИВОСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....	118

**СЕКЦІЯ 3.
ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА**

Javakhishvili I., Pilauri T., Mosidze G., Shubladze L., Gogoladze S. TOURISM POTENTIAL OF THE ELEMENTS OF THE NATURAL ENVIRONMENT ON THE EXAMPLE OF THE MUNICIPALITY OF AMBROLAURI.....	122
---	-----

<i>Sandodze G., Kobalia T., Grigolia L.</i> ANTHROPOGENIC IMPACT ON SOIL AND METHODS OF ITS MONITORING (ON THE EXAMPLE OF THE VILLAGE OF URAVI).....	125
<i>Альтгайм Л.Б.</i> ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГАХ.....	128
<i>Гілета Л.А.</i> МІСЦЕ СТРАТЕГІЧНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОЦІНКИ В ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ ПЛАНУВАННІ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ.....	132
<i>Давидов О.В., Чаус В.Б., Луганська А.Б.</i> МЕНЕДЖМЕНТ БОЛОВИХ КОМПЛЕКСІВ ФРОНТАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КІНБУРНЬСЬКОГО ПІВОСТРОВА.....	135
<i>Карабінюк М.М.</i> ПОЛОНІНСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО У СУБАЛЬПІЙСЬКОМУ Й АЛЬПІЙСЬКОМУ ВИСОКОГІР'Ї ЧОРНОГОРИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ.....	138
<i>Мельник А.В., Чир Н.В., Качаровський Р.Є.</i> ПРИРОДООХОРОННІ ТЕРИТОРІЇ В КОНТЕКСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ОТГ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР.....	141
<i>Мізіна С.К.</i> СВОЄРІДНІСТЬ ГІДРОГЕОЛОГІЧНИХ УМОВ БАСЕЙНУ РІЧКИ ТРУБІЖ.....	145
<i>Пасько В.Ф.</i> РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ АГРОХОЛДІНГІВ УКРАЇНИ.....	146
<i>Сегіда К.Ю., Ушкварок Д.О.</i> ЗАПОВІДНІ ТЕРИТОРІЇ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ АСПЕКТ.....	149

СЕКЦІЯ 4. ДЕМОГРАФІЧНІ, МІГРАЦІЙНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ. УРБАНІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<i>Афоніна О.О.</i> ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	154
<i>Гаврилюк О.К.</i> ПАТТЕРН «ТИМЧАСОВОЇ КОНЦЕНТРАЦІЇ» ВПО? ФАКТОРИ ТА УМОВИ ПРОСТОРОВОГО РОЗПОДІЛУ ВПО В УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ ОСТАННЬОЇ ПЕНТАДИ.....	157

Денисенко О.О. «НЕБАЖАНА СПАДЩИНА» У МІСЬКОМУ ПРОСТОРИ: СПОСОБИ ВЗАЄМОДІЇ.....	160
Денисенко О.О., Мезенцев К.В., Гнатюк О.М., Мельничук А.Л., Провотар Н.І. ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ У ПРИМІСЬКИХ ПРОСТОРАХ: ЩО ЗМІНЮЄТЬСЯ ЗА МЕЖЕЮ МІСТА.....	162
Корнус А.О., Корнус О.О., Крикун А.С. ДО ПИТАННЯ ОЦІНКИ СТАНУ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ НАФТОВИДОБУВНИХ РАЙОНІВ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	164
Корома Н.С. МІСТА, ЩО ЗНИКАЮТЬ: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ.....	168
Кузишин А.В. ГЕОПРОСТОРОВА ПРИХИЛЬНІСТЬ ДО ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ПАРТІЙ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ВИБОРІВ 2019 РОКУ.....	171
Міренкова В.Р., Кравченко К.О. ІННОВАЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ М. ХАРКІВ.....	174
Молікевич Р.С. ПРОСТОРОВИЙ АСПЕКТ ПОШИРНОСТІ ТУБЕРКУЛЬОЗУ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ.....	177
Підгрушній Г.П. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КИЇВСЬКОГО МЕТРОПОЛІСНОГО РЕГІОНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	180
Суптело О.С. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МІСТА ХАРКОВА В ПЕРІОД ПОСТІНДУСТРІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	182
Терлецька О.В., Кушнір Л.П., Періг Т.В. ОПТИМІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ УРБОСИСТЕМ НА ПРИКЛАДІ ДРОГОБИЧА.....	185
Шабашова Л.Ю. ТЕНДЕНЦІЇ ЖИТЛОВОЇ ЗАБУДОВИ КИЇВСЬКОГО МЕТРОПОЛІСНОГО РЕГІОНУ.....	189
Білянська С.М., Довженко П.С., Самойлова А.О., Сімцова К.А. ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ.....	192
Карайченцева Г.А. ЧАСОВІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ НАРОДЖУВАНOSTІ В УКРАЇНІ.....	196

<i>Карнікова Є.Є., Максимова Д.О., Попрозман І.І.</i> РІВЕНЬ БЕЗРОБІТТЯ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ: ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ....	199
<i>Слепцова А.О., Циган В.С.</i> НЕРІВНОМІРНІСТЬ УРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ.....	204
<i>Сургай Д.Д., Нестерчук О.О.</i> СУЧАСНА ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	207
<i>Логвинова М.О.</i> КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ РЕГІОНАЛЬНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ (НА ПРИКЛАДІ ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ СХІДНОЇ УКРАЇНИ)	210

**EMPLOYMENT PROBLEMS OF THE POPULATION IN FIZULI REGION
OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN**

Z.T. Imrani¹, E.G. Hashimov², A.A. Bayramov³, N.R. Djafarova⁴

¹zaur_imrani@mail.ru, ²hasimovel@gmail.com,

³azad.bayramov@yahoo.com, ⁴jafarova.nata@mail.ru

Azerbaijan National Academy of Sciences, Geography Institute^{1,4}

Armed Forces War College of the Azerbaijan Republic^{2,3}

The problem of employment remains a problem in all regions of the world. This problem is associated with the scientific and technological revolution, the rapid development of information and communication technologies, the growth of cultural and technical level of humanity, as well as with the military conflicts that have occurred and continue to occur. We know that one of the main targets of the macroeconomic policy of any government is to ensure a high level of employment of able-bodied population. Ensuring a high level of employment leads to the efficient use of productive forces in the country. Although the distribution of productive forces and the provision of food to the population is one of the most important issues for all regions, the resolution of these issues has a special significance for border areas. Therefore, in the article we have tried to study the employment problems of the population by studying the natural and economic potential of Fizuli region.

The territory of Fizuli region, located in the south-east of the Republic of Azerbaijan, is 1.39 km², and the population is about 132.4 thousand (2018). It covers 1.6% of the country's territory and 1.3% of the country population. The population density is 95 people per km². 23.9% of the population in the district is urban and 76.1% is rural. Despite the fact that the majority of the population is Azerbaijani, there are also Russians, Ukrainians, Lezgins, Tatars and other nationalities live here [4]. The distance between the capital Baku and Fizuli district is 310 km. It should be noted that on August 23, 1993, the city of Fizuli and several villages were occupied as a result of the Armenian military aggression against Azerbaijan. On August 17, 2020, the lands occupied by the Azerbaijani Army were liberated.

Fuzuli region covers sloping plains and lowlands from the south-eastern foothills of the Karabakh mountain range to the Araz River. The region is bordered by the Islamic Republic of Iran along the Araz River and such districts of Azerbaijan as Jabrail, Khojavend, Agjabadi, Beylagan and others. In many places, the surface is a sloping plain leading down to the Araz River, and it is a low mountain in the west. The main rivers Kondalanchay, Guruchay, Shaparti and Gozluchay flow into the Araz River (1073 km) [2]. The rivers flow from north-west to south-east in the direction close to the latitude at a distance of about 1-1.5 km from each other, forming narrow ravines. Gravelite-sandy sediments covered with clays are collected

in these valleys. These rivers are mainly fed by atmospheric sediments. In the spring months, when rainy weather prevails, the water content of rivers increases and reaches its peak. The wettest time of the rivers is July-August, when the weather is very hot.

There is a hot-dry climate type in Fizuli region. The climate characterized by hot-dry summers and mild-hot winters. The average annual amount of atmospheric sediments is about 400-500 mm. In summer the temperature reaches 35-40 C, in winter it reaches 1-30 C, and in some cases at night it is 0 C. The average annual temperature is 18-20 C. The territory of the region is characterized by low seismic activity [7].

According to the relief and climate indicators, it is possible to develop different sectors of the economy in the territory of Fizuli region. The part of Fizuli region in the production of industrial products is 0.1%, in agriculture 1.1% [1]. This is due to the fact that the region is located in the conflict zone and is under constant fire. This fact is the reasons of serious problems in employment.

It is known that the level of development of any region is determined by the level of development of its industry. Because with the development of industry and the improvement of its sectorial structure, a number of problems are solved: employment is solved, agriculture is developed and the raw material base for its industries is expanded, the population's demand for industrial products is met, interregional and intraregional, as well as foreign economic relations is improving and ultimately raising the living standards of the population. [3].

Fizuli region is very rich in natural resources. The total reserves of Dovletyarli and Dilagar limestone used in the production of sawn stone in the region are 58858 thousand m², Kurdmahmudlu clay has 11211 thousand m² of reserves suitable for the production of clay bricks and tiles, there are 13053 thousand m² of Guruchay sand and gravel deposits [6]. However, they are not fully exploited. This is due to lack of investment. In 2018, only \$ 11,000 was allocated to the regional economy. This figure represents only 0.1% of investments in the country [4]. We believe that with the establishment of peace in the region in the future, the flow of investment in this region will increase. Because the region has great economic and geographical conditions, borders with the Islamic Republic of Iran, as well as great potential for the development of archeological and ethnographic tourism industry.

In recent years, in order to ensure food security in the field of agriculture in Fizuli region, crop and livestock areas have been developed, the level of self-sufficiency in food products has been improved. At present, 57.1% of agricultural products in the region are provided by crop production and 42.9% by livestock. There is little precipitation in the region. Therefore, most of the arable land is irrigated. The researches show that the region has the natural potential and opportunities to increase the area of irrigated land by further increasing the use of existing water resources in the region for agricultural purposes.

If we look at the main indicators of agriculture in Fizuli region showed above in the Table 1, we can see that in crop production, the area under wheat, cotton, potatoes, grapes and orchards has increased, the area under sugar beet and vegetables has decreased. The number of livestock increased in all areas. However, this growth

trend should be considered relative. Because, as mentioned above, these figures are very small in the country.

Table 1

The main indicators of agriculture in Fizuli region

Indicators	Years					
	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Sown area of crops in agriculture, ha						
Wheat	26600	27306	20122	23905	24836	27325
Cotton	116	115	11	505	2050	2100
Sugar beet	507	1109	805	521	469	431
Potates	115	136	135	141	145	150
Vegetables	670	681	685	698	384	441
Gappes	118	140	140	140	140	140
Fruits	561	561	561	561	565	594
Number of cattle, head						
Cows and buffaloes	14801	15460	15690	15857	16028	16030
Sheep and goats	108388	125694	135348	136848	137334	138545
Bee families, unit	630	958	846	922	1172	2059

First of all, investments should be attracted to the region and new agro-industrial areas should be created for the development of agricultural areas, which have a special role in the economic potential and employment of the population. Only in this case we can talk about improving the socio-economic situation, providing the population with jobs and restoring the lost glory. To achieve this, the lost lands must be returned and a ceasefire must be established.

As a result of reforms in the country's economy in recent years, significant positive changes have been achieved in the labor market. The reforms carried out in the country have led to fundamental qualitative changes in the economy, and dynamic economic development has been ensured. The main goal is to ensure the regional balance of economic development, further improve the social welfare and living standards of the population in the regions, the consistent and consistent implementation of measures aimed at the dynamic development of the country's economy, especially the non-oil sector. In order to ensure employment, new positions, enterprises, infrastructure facilities, etc. [5]. However, the employment rate in the Fizuli region are studied lags far behind the national average. We believe that the employment problems of the population in Fizuli region will be eliminated in the near future, and the region will be reached at the national level with its economic potential.

Acknowledgement: Данная работа выполнена при финансовой поддержке Фонда Развития Науки при Президенте Азербайджанской Республике – Грант № EIF/MQM/Elm-Təhsil-1-2016-1(26)-71/02/2.

References:

1. Azerbaijan in figures. Statistical compilation. Baku: 2018, 264 p. (in Azeri.).
2. Geography of the Republic of Azerbaijan. In 3 volumes, I volume. Physical geography. Baku: 2015, 530 p. (in Azeri.).

3. Imrani Z.T., Zeynalova K.Z. Economic and geographical features of the territorial organization of the economy in Azerbaijan. Baku, 2014, 232 p. (in Azeri.).
4. Regions of Azerbaijan. Statistical compilation. Baku: 2019, 788 p. (in Azeri.).
5. Report on the research work on the preparation of proposals and recommendations for solving employment problems in the border areas (for Fizuli and Beylagan regions) // Report of the Scientific Research Institute of Economic Reforms of the Ministry of Economy and Industry of the Republic of Azerbaijan. Baku6 2014, 101 p. (in Azeri.).
6. Safarov E. Mineral deposits of the Lesser Caucasus. Baku: 2012, 120 p. (in Azeri.).
7. Shikhlinisky E.M. "Heat balance of the Azerbaijan SSR". Baku: 1969, 199 p. (in Russ.)

CZECH EDUCATION AND STRATEGIC PLANNING

L. Smékalová¹, P. Grebeníček²

¹smekalova@utb.cz, ²grebenicek@utb.cz

*Tomas Bata University in Zlín, Faculty of Management and Economics,
Mostní 5139, 76001 Zlín, Czech Republic*

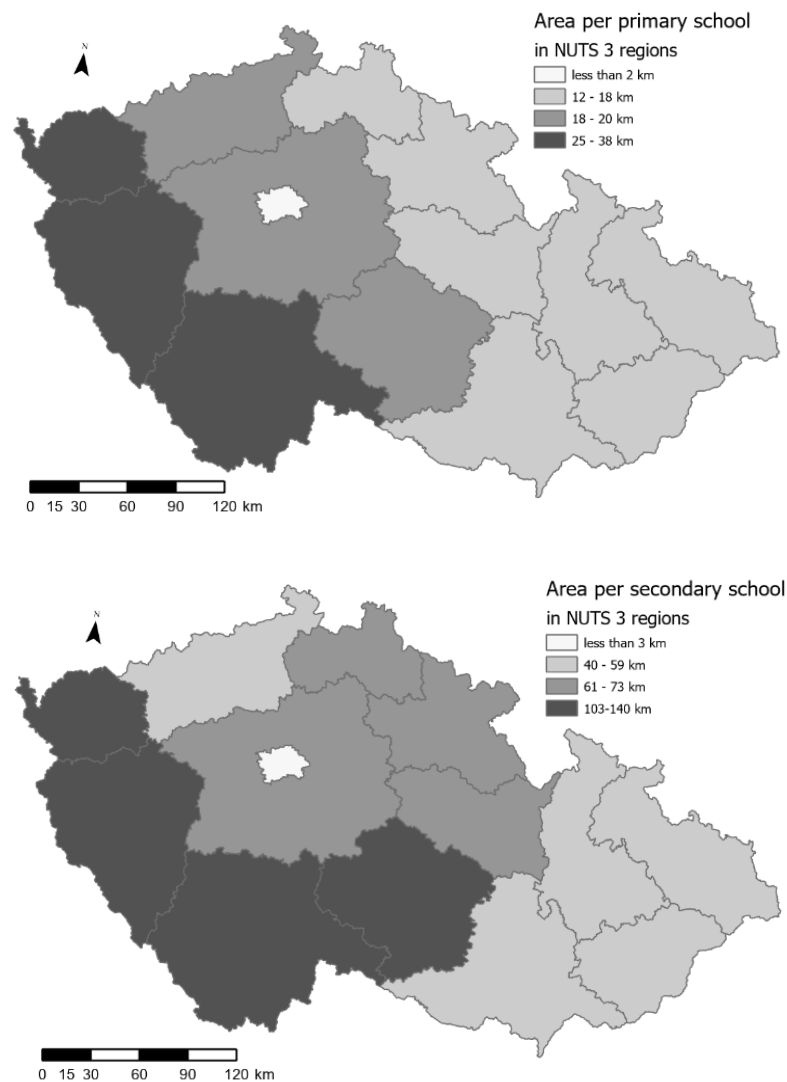
Introduction. The importance of human capital for regional development cannot be overstated. It is a pivotal factor in regional development and ensures successful adaptation of regional economies to new conditions [1]. The influence of education on regional level as a determinant of regional development is confirmed by Gennaioli et al. [2] or Faggian et al. [3]. In light of this, the paper is focusing on the human capital which flows into regions from primary and secondary education institutions in the Czech Republic and the strategic planning within these institutions.

Geography of Czech primary and secondary schools. Geographically, the primary schools and especially the secondary schools in the Czech Republic are unevenly spaced concentrating into population centres. In the school year 2019/2020 there were almost 4,2 thousand primary schools in the Czech Republic and almost 1,3 thousand secondary schools [4] (fig. 1). The distribution of the primary and secondary schools per capita and per square km in the Czech NUTS 3 regions is described in the following picture, showcasing the uneven spatial patterns in the country, even more evident on smaller scale [5].

Strategic planning in the Czech schools. Considering the uneven spatial distribution of the schools, it is necessary to consider them within the strategic planning at the level of regions and municipalities that take their presence into consideration with regards to their own regional development and with regards to considerable traffic flows and the transport situation the commute to school causes [5]. The incidence of closing primary schools in regions that are considered peripheral in the Czech Republic was illustrated by Kučerová and Kučera [5] indicating importance of even primary education for regional development and growth as well as the satisfaction of the inhabitants.

Equally important as strategic planning at the level of regions and possibly municipalities is the strategic planning within the schools themselves. Strategic

planning and education is often seen at the level of systemic planning on national scale [6, 7]. But it also has an added value and its use inside the individual schools within any educational system. Knoff [8] regards them as essential for any school to improve the students outcomes through careful planning of school infrastructure into which he counts “the staff, school, system, and community”.

Figure 1. Area per school. Source: Czech Statistical Office (2020)

The process of strategic planning in a school does not differ from strategic planning in business sector in terms of its phases, however, it does follow some different objectives [6], considering schools may not be for profit organization which is the majority of schools in the Czech Republic. In the Czech Republic specifically, the objectives of the schools educational-wise are expressed in School Educational Programmes which specify the “educational objectives, length, forms, contents and schedule of educational activities, conditions to accepting the pupils and graduating including the necessary paperwork, description of material, personal, economic conditions, occupational safety and health protection” [9]. The existence of a School Educational Programme within every school is mandated by Czech law. However,

this document must not necessarily be viewed as a product of strategic planning, nor does it have to have the characteristics of one. Viewed as more of a curriculum document, few schools so far have implemented methods of strategic planning to create a broader strategy to develop as an institution. Eliáš et al. [10] cite the reasons for absence of strategic planning documents in the Czech schools due to the arduous task it presents, the lack of legal demands for its existence, the generally high administrative burden on the headmasters, and ties to the exacting nature of the task, the absence of understandable and clear manuals. The existing strategic plans of schools are also inconsistent as to lengths of planning cycle, contents of the plan and some even miss objectives of vision, making them more of a to-do list without previous analysis of both external and internal environment. The lack of guidance for developing a strategic plan, however, is not an entirely valid reason as recently, efforts have been made to provide such documents, for example a Czech School Inspectorate certified Supporting Methodology for Creation, Updating and Evaluation of School Education Programmes in Primary and Secondary Education Respecting Good Practice of Strategic Planning or Manual for Strategic Management and Planning in Schools.

Conclusion. The practice of strategic planning in the Czech schools, aside from legally mandated, curricula focused School Educational Programmes, is rather young and lacks external support in terms of education of the planning personnel, allocated time for the task of strategic planning, and clear expectation of contents and objectives of the resulting documents and their implementation. Nevertheless, the practice begins to emerge which is a positive sign for the educational system and the regional development, closely tied to the quality of human capital which is being formed already at the very beginning of the educational process in both primary and secondary schools.

Acknowledgement. Authors are thankful to the Technology Agency of the Czech Republic, project no. TD03000370 “Supporting Methodology for Creation, Updating and Evaluation of School Education Programmes in Primary and Secondary Education Respecting Good Practice of Strategic Planning” for financial support to carry out this research

References.

1. Cheng, Y. C. (2011). Towards the 3rd wave school leadership. *Revista de Investigacion Educativa*, 29(2), 253–275.
2. Gennaioli, N., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2013). Human capital and regional development. *Quarterly Journal of Economics*, 128(1), 105–164. <https://doi.org/10.1093/qje/qjs050>.
3. Faggian, A., Modrego, F., & Mccann, P. (2019). Human capital and regional development. In *Handbook of Regional Growth and Development Theories: Revised and Extended Second Edition* (pp. 149–171). Edward Elgar Publishing Ltd. <https://doi.org/10.4337/9781788970020.00015>.
4. Czech Statistical Office. (2020). Schools and school facilities - school year 2019/2020. Retrieved from <https://www.czso.cz/csu/czso/skoly-a-skolska-zarizeni-skolni-rok-20192020>.
5. Kučerová, S., Mattern, T., Štych, P., & Kučera, Z. (2011). Accessibility of Elementary Schools in Czechia as a Factor of Disadvantage Impacting Regions and Localities. *Geografie*, 116(3), 300–316.

6. Tsiakkios, A., & Pashiardis, P. (2002). Strategic planning and education: The case of Cyprus. *International Journal of Educational Management*, 16(1), 6–17. <https://doi.org/10.1108/09513540210415505>.
7. Chang, G. (2008). Strategic planning in education: Some concepts and methods. In *Directions in educational planning: Symposium to honour the work of Françoise Caillods* (pp. 1–12). Retrieved from <http://www.academia.edu/download/25444746/changgwangchol.pdf>.
8. Knoff, H. M. (2007). Strategic Planning, Organizational Development, and School Effectiveness Best Practices in Strategic Planning, Organizational Development, and School Effectiveness 1.
9. Heřmanová, J. (2009). Metodika pro podporu tvorby školního vzdělávacího programu ve školských zařízeních pro zájmové vzdělávání [Methodology for supporting the creation of a school educational program in school facilities for hobby education]. Národní institut pro další vzdělávání.
10. Eliáš, F. (2019). Manuál strategického řízení a plánování ve školách [Manual of Strategic Management and Planning in Schools]. Retrieved from https://projekty.nidv.cz/media/materialy/projekty/strategicke_rizeni/Odborne_materialy_KA02/Manual_strategickeho_rizeni_a_planovani_ve_skolach.pdf

РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ УПРОДОВЖ 2014-2020 РОКІВ: РЕЗУЛЬТАТИ, ПРОБЛЕМИ, ТРЕНДИ

М.О. Барановський

Brnm@ukr.net

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна

В останні щонайменше 15 років головним документом, який визначає особливості розвитку територій, є Державна стратегія регіонального розвитку України (далі Стратегія). Чинна на сьогодні Стратегія була затверджена Кабінетом Міністрів України у серпні 2014 року. Термін її дії завершується поточного року, що дозволяє провести попередню «ревізію» досягнутих результатів, визначити головні особливості та діагностувати проблеми регіонального розвитку України упродовж 2014-2020 років.

Перед початком аналізу варто зазначити, що Стратегія затверджувалася в складних економічних і політичних умовах, в період активних бойових дій на території Донецької та Луганської областей. На той момент ніхто не міг передбачати сценаріїв подальшого розвитку подій, хоча в політичного керівництва країни була впевненість у швидкому завершенні бойових дій і звільненні тимчасово окупованих територій. Військовий конфлікт, який триває дотепер, суттєво вплинув на економічний розвиток країни та її регіонів. Частина фінансових ресурсів, яка мала б використовуватися для потреб регіонального розвитку, була скерована на розв'язання безпекових питань.

У Стратегії було визначено три головні цілі: 1) підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів; 2) територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток; 3) ефективне державне управління у сфері

регіонального розвитку. До кожної із цілей було визначено перелік завдань, а також контрольні показники, яких мала б досягти Україна на момент завершення терміну дії Стратегії.

Наявність контрольних (прогнозних) показників спрощує процедуру «ревізії» досягнутих результатів. Як свідчать дані табл. 1, за рік до завершення терміну дії Стратегії в Україні не вдалося досягти рівня запрограмованих показників. Зважаючи на COVID-19 та економічні проблеми, які пов'язані з пандемією, важно розраховувати на те, що у 2020 році зазначені показники будуть покращені. Якщо підходити формально, то можна констатувати значне перевищення прогнозних показників валового регіонального продукту, доходів населення, рівня заробітної плати. При визначенні даних показників у доларах за курсом відповідних років ситуація змінюється на протилежну.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз базових, прогнозних і фактичних показників регіонального розвитку України

Показники	Значення базового рівня, 2013 р.	Значення на період завершення терміну реалізації Стратегії, 2020 р.	Фактичне значення показника на 01.01.2020 року
ВРП одну особу, грн*	32002	57238	84235
ВРП на одну особу, дол.*	3855,7	6896,1	3041,0
Відношення регіону з мінімальним значенням до пересічного для країни, % *	45,4	53,2	19,4
Наявний дохід на одну особу, грн	26167,5	45403	67528
Наявний дохід на одну особу, дол.	3152,7	5470,2	2861,3
Відношення регіону з мінімальним значенням до пересічного для країни, %	68,4	72,7	36,2
Обсяг ПІП на одну особу, дол.	1283,6 (від 63,6 до 9958,7)	1750 (від 95 до 9780)	855,5 (від 47,6 до 6629,8)
Експорт товарів на одну особу, дол.	1391,8 (від 138 до 4319,9)	2383 (від 253 до 4887)	1191,1 (від 71,3 до 4221,8)
Обсяг реалізованої інноваційної продукції, %	3,3 (від 0,2 до 15,5)	7 (від 2,2 до 25,6)	4,5 (від 0,7 до 9,8)
Середньомісячна заробітна плата, грн	3265 (від 2359 до 5007)	6015 (від 4750 до 9504)	10497 (від 8074 до 15783)
Середньомісячна заробітна плата, дол.	393,3 (від 284,2 до 603,3)	724,7 (від 572,3 до 1145,1)	444,8 (від 342,1 до 668,8)
Рівень безробіття, %	7,2 (від 5,2 до 9,4)	6,1 (від 4 до 7,9)	8,2 (від 5,0 до 13,7)
Смертність на 1 тис. населення, %	14,6 (від 9,8 до 18,6)	13,4 (від 9,1 до 16,8)	14,7 (від 11,2 до 18,6)

* – дані станом на 01.01.2019 р.

Розраховано автором за даними державної служби статистики України та Міністерства розвитку громад і територій

Майже удвічі меншими від прогнозованих є також фактичні значення показників прямих іноземних інвестицій та експорту в розрахунку на одну особу. За період дії Стратегії не вдалося посилити інноваційність економіки, подолати проблеми безробіття, високу смертність населення та хоча б пригальмувати міграційний відтік молоді із сільської місцевості.

Одним із найважливіших завдань Стратегії було зниження регіональних диспропорцій за різними показниками соціально-економічного розвитку. На жаль, в даному аспекті також немає відчутних результатів. Прогнозувалося, що у 2020 р. душевий показник валового регіонального продукту області з мінімальним значенням цього показника буде становити 53,2 % від пересічного для країни значення. Наразі в Луганській області, де окуповано 75 % економічного потенціалу, цей показник становить лише 19,4 %. Аналогічна ситуація з наявним доходом на одну особу, з низкою інших показників.

Проведений аналіз виконання завдань Стратегії в розрізі її ключових цілей, оцінка особливостей розвитку регіонів в останні роки дозволяють визначити перелік проблем, які ускладнювали реалізацію поставлених завдань. По-перше, це низька ефективність використання таких інструментів регіональної політики як угоди регіонального розвитку та програми подолання стану депресивності окремих територій. Причинами цього є низька ефективність виконання угод регіонального розвитку та недосконалість нормативно-законодавчої бази, яка не дозволяє визначити перелік депресивних територій. По-друге, непрогнозованість та обмеженість фінансування. В останні роки одним із головних джерел фінансування заходів регіональної політики є державний фонд регіонального розвитку (ДФРР). Відповідно до положень Бюджетного кодексу його обсяги мають складати не менше 1 % доходів загального фонду державного бюджету України. За 2015-2020 роки ДФРР жодного разу не отримав передбачену чинним законодавством суму коштів (табл. 2). Ба більше, з 2016 р. дана норма взагалі тимчасово зупинена і ДФРР недоотримав за вказані роки майже 16 млрд грн. По-третє, неефективне використання фінансових ресурсів, пов'язане з нерегулярністю їхнього надходження. Досить часто кошти на фінансування проектів надходять лише в останній місяць року, що унеможлиблює їхнє освоєння.

Таблиця 2

Динаміка обсягів фінансових ресурсів державного фонду регіонального розвитку України*

Показники	Роки					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Обсяги доходів загального фонду державного бюджету, млрд грн	491,8	570,7	702,0	842,8	908,4	962,7
Обсяги державного фонду регіонального розвитку, млрд грн	2,9	3,0	3,5	6,0	7,2	7,7
Частка державного фонду регіонального розвитку від обсягів доходів загального фонду державного бюджету, %	0,59	0,53	0,50	0,71	0,79	0,80

*Обчислено автором за даними Бюджетів України

По-четверте, дрібномасштабність проєктів, більшість із яких реалізується на рівні об'єднаних територіальних громад. Такі проєкти важливі, однак вони мають обмежений вплив на розвиток всього регіону. По-п'яте, низький рівень кваліфікації представників регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування, які беруть участь у розробленні проєктів. Зрештою, по-шосте, методологічні вади Стратегії, яка за своєю сутністю є більше галузево-секторною, а ніж територіальною. Розв'язання точкових галузевих проблем у вигляді ремонту школи чи дитячого садочка не може бути каталізатором активізації розвитку регіону. Пріоритетним має бути комплексний територіальний підхід.

Зазначені проблеми не лише не дозволили досягти прогнозованих показників, а й зумовили збереження попередніх трендів регіонального розвитку України. Головними серед них є:

- 1) значна поляризація простору як на загальнодержавному рівні, так і на рівні окремих регіонів;
- 2) концентрація економічної активності у великих містах і міських агломераціях;
- 3) деградація монофункціональних міст, пов'язаних з видобутком корисних копалин;
- 4) стагнація промислових депресивних територій;
- 5) стала деградація сільських територій у більшості регіонів;
- 6) надмірна концентрація населення, економіки, фінансів, інвестицій у столичній агломерації;
- 7) занепад економічного життя та соціальної інфраструктури територій Донецької й Луганської областей, які прилягають до лінії розмежування.

Варто зазначити, що упродовж 2014-2020 років були досягнуті й деякі позитивні результати в реалізації завдань державної регіональної політики. Так, активізувалася робота з оновлення містобудівної документації, триває процес формування екологічної мережі, в практику регіонального стратегування впроваджено підходи smart-спеціалізації, Кабінетом Міністрів схвалено Концепцію розвитку гірських територій Українських Карпат. Проте головним здобутком цього періоду є проведення адміністративно-територіальної реформи. На кінець 2020 року з урахуванням окупованих територій в Україні буде створено 1470 об'єднаних територіальних громад та 136 районів. Саме вони стануть основою нового адміністративно-територіального устрою України.

З 2021 року в Україні розпочинається новий етап регіональної політики, головні завдання якого визначені в Державній стратегії регіонального розвитку України на період до 2027 року, а також в стратегіях регіонального розвитку окремих областей. Нові підходи, які містять ці документи, дають підстави сподіватися на хоча б часткове розв'язання хронічних проблем регіонального розвитку України.

ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ У МІСТАХ: МІКРОГЕОГРАФІЯ ВИМУШЕНОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ

К.В. Мезенцев

mezentsev@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Розміщення внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні характеризуються регіональною нерівномірністю. Загальною особливістю є вплив на концентрацію ВПО фактору територіальної близькості до тимчасово невідконтрольованих українському уряду територій [1]. Проте у межах регіонів також спостерігаються істотні відмінності. Більшість ВПО в Україні оселяється у містах. Так, на початок 2020 року в містах з населенням понад 100 тисяч зареєстровано 658,8 тис. осіб. Охоплюючи 35,5% населення, ці міста прийняли 45,5% ВПО. Розподіл ВПО між містами суттєво різниться. У чотирьох містах навантаження ВПО на 1000 жителів перевищує 200 осіб – Сєверодонецьк (490,8), Слов'янськ (380,5), Краматорськ (321,2) та Маріуполь (226,7). У чотирьох містах цей показник перевищує 50 осіб на 1000 мешканців (Бердянськ, Бровари, Київ та Харків). Ще у шести містах навантаження ВПО становить понад 20 осіб на 1000 жителів (Павлоград, Дніпро, Запоріжжя, Одеса, Херсон та Полтава). Ці 14 міст разом охоплюють 21,1% населення, але 41,1% ВПО.

Такий розподіл в цілому зрозумілий. Найбільш привабливими є великі міста, розташовані у східних та південних регіонах, а також столиця і її приміська зона. Проте, з урахуванням принципу полі масштабності доцільно проаналізувати розподіл внутрішньо переміщених осіб в межах міст. Для цього з кожної з вищезазначених трьох груп з найвищою концентрацією переселенців оберемо по кілька міст – Слов'янськ, Краматорськ і Маріуполь (понад 200 осіб на 1000 жителів), Харків (понад 50), Дніпро та Одеса (понад 20).

Зазвичай більше уваги приділяється переселенцям, що оселяються у місцях компактного проживання – транзитних модульних містечках, гуртожитках, а також будинках готельного типу та будівлях релігійних організацій. Проте, якщо оцінити їх кількість, то у досліджуваних містах вона не перевищує 1,5% від загальної кількості вимушених переселенців: Дніпро – 1,2%, Одеса – 0,8%, Краматорськ – 0,5%, Харків – 0,3%, Слов'янськ – 0,2% та Маріуполь – 0,1%. Таким чином, ми бачимо, що домінуюча більшість ВПО оселяється за межами місць компактного проживання. Дослідники звертають увагу на таку особливість, коли вимушене переселення характеризується «подвійною тимчасовістю» [2]. З одного боку, ВПО розглядаються як тимчасові переселенці, але водночас через труднощі з орендою житла, пошуком роботи та отриманням достатніх доходів вони часто вимушені змінювати місце проживання в межах міста.

У межах міст спостерігаються відмінності за показником навантаження

ВПО на 1000 мешканців. Так, наприклад, у місті Дніпро в Соборному і Центральному районах цей показник перевищує 46 осіб, а в Самарському і Чеселівському є приблизно вдвічі нижчим (20-25 осіб). Подібна ситуація спостерігається і в Одесі, де в Приморському районі на 1000 жителів припадає 35 вимушених переселенців, а в Малиновському – лише 19. У Харкові розрив є ще більшим: 72 особи на 1000 мешканців у Київському районі та 22 особи в Московському.

Таблиця 1

Розподіл ВПО та комфортність проживання в адміністративних районах Дніпра, Одеси та Харкова

Адміністративний район міста	Частка району в місті		Різниця між частками (3-2)		Рівень комфортності (від 1 («мінімум») до 5 («максимум»))**	
	за кількістю жителів	за кількістю ВПО*	од.	ранг	бал	ранг
1	2	3	4	5	6	7
м. Дніпро						
Соборний	16,9	23,6	6,7	1	3,24	1
Центральний	6,0	8,5	2,5	2	3,20	2
Індустріальний	12,8	12,6	-0,1	3	3,11	3
Амур-Нижньодніпровський	14,7	13,7	-1,0	4	2,91	6
Шевченківський	14,4	13,1	-1,2	5	2,94	5
Новокодацький	16,5	15,1	-1,4	6	2,95	4
Чечелівський	11,6	8,9	-2,7	7-8	2,88	7
Самарський	7,2	4,5	-2,7	7-8	2,85	8
м. Одеса						
Приморський	25,4	31,8	6,5	1	3,28	1
Київський	25,1	28,0	2,9	2	3,26	2
Суворовський	25,7	24,0	-1,8	3	3,18	3
Малиновський	23,8	16,2	-7,6	4	3,00	4
м. Харків						
Шевченківський	16,9	27,0	10,2	1	3,49	1
Київський	12,9	17,3	4,4	2	3,25	4
Слобідський	10,0	11,5	1,5	3	3,22	6
Немишлянський	9,7	10,6	0,9	4	3,32	3
Холодногірський	5,8	5,7	-0,1	5	3,23	5
Новобаварський	7,2	6,2	-0,9	6	3,12	8
Основ'янський	6,4	5,3	-1,0	7	3,11	9
Індустріальний	10,7	7,9	-2,8	8	3,15	7
Московський	20,5	8,3	-12,1	9	3,32	2

* Дані Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України на квітень 2020 року: <https://mtot.gov.ua/ua/kilkist-vpo>; <https://mtot.gov.ua/informacija-schodom-misc-kompaktnogo-projivannja-mkr-vnutrishno-peremischenih-osib>.

** Дані оцінки рівня комфортності, проведені компанією OLX у січні 2019 року: <https://dnepr.info/news/kakoj-rajon-dnepra-samyj-luchshij>; <https://dilova.com.ua/odessa/nazvaniy-samyiy-komfortnyiy-i-samyiy-neudobnyiy-dlya-zhizni-rayonyi-odessyi/>; <https://mykharkov.info/news/shevchenkivskij-nazvali-samym-komfortnym-rajonom-harkova-49716.html>.

Якщо проаналізувати розміщення зареєстрованих вимушених переселенців в межах міст, то можна побачити загальну закономірність – вища їх концентрація характерна для районів міст із вищим рівнем комфортності проживання. Для цього розглянемо розподіл ВПО за районами міст Дніпра, Одеси та Харкова у відповідності до розподілу населення в цілому, а також співставимо ці дані із оцінками рівня комфортності проживання, проведеними компанією OLX у січні 2019 року за критеріями безпеки, чистоти, інфраструктурного забезпечення, розвитку громадського транспорту та якості життя (табл. 1).

Якщо ж розглянути розміщення місць компактного проживання вимушених переселенців, то можна побачити, що переважна їх більшість розміщена на периферії міст, у районах з низьким та середнім рівнем комфортності, як у великих (Дніпро, Харків), так і в менших за кількістю мешканців (Слов'янськ, Краматорськ) містах. Специфічною є ситуація в Одесі, де два об'єкти розміщені на периферії, а один – в центрі, але в результаті самозахоплення (з 2020 року отримав офіційний статус «компактного поселення переселенців "Успенська,4"»).

У Маріуполі ситуація відрізняється – місця компактного проживання переселенців розміщені в тих же районах, що характеризуються і вищою концентрацією ВПО в цілому.

Таким чином, можна вести мову про такі загальні закономірності у розміщенні ВПО у містах – 1) значна їх концентрація у великих містах, 2) вище навантаження ВПО на 1000 жителів у містах, розташованих у східних та південних регіонах, а також столиці та її приміській зоні; 3) переважне розміщення місць компактного проживання вимушених переселенців на периферії міст, натомість вища зосередженість ВПО в цілому у районах міст з вищим рівнем комфортності проживання.

Acknowledgement.

Дослідження виконане в рамках міжнародного проєкту «Українські міста на лінії геополітичного розлому: міська ідентичність, геополітика та міська політика» (NORRUSS project 287267, “Ukrainian Geopolitical Fault-line Cities: Urban Identity, Geopolitics and Urban Policy”), що фінансується Норвезькою дослідницькою радою (Norwegian Research Council).

Список використаних джерел:

1. Логвинова М. Масштаби, динаміка та просторові особливості вимушеного внутрішнього переміщення населення на сході України. Економічна та соціальна географія, 2020. Вип. 83, с. 29-36.
2. Brun C. Dwelling in The Temporary: The involuntary mobility of displaced Georgians in rented accommodation. Cultural Studies, 2016. Vol. 30(3), p. 421–440. <https://doi.org/10.1080/09502386.2015.1113633>

АГРОПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС VS АГРОПРОМИСЛОВИЙ ХОЛДИНГ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ

О.Ю. Кононенко, О.М. Трусій

oukononenko@knu.ua, oktrusij@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Питання життєздатності традиційних територіально-виробничих систем (відомих як ТВК) в умовах загострення конкуренції на ринках та зростанні ризиків і загроз привертає увагу суспільних географів все частіше. Так, В.В. Смаль, порівнюючи ТВК з кластерами і індустріальними районами [6, с. 51], говорить про більшу інноваційність останніх та різні механізми організації виробництва. В даному дослідженні ми висвітлюємо особливості просторового розвитку сучасних територіально-виробничих систем, що працюють в сфері використання немобільних ресурсів (земля).

Теоретичні основи розвитку агропромислового комплексу (АПК) розроблені у працях радянської школи економічної географії, а саме роботах Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, М.М. Паламарчука, М.Д. Пістуна та ін. Економічний ефект АПК обумовлений повним залученням природних та трудових ресурсів до виробничого процесу, стабільним збутом продукції на внутрішньому ринку, поглибленням районної спеціалізації залежно від ґрунтово-кліматичних умов території, розвитку переробної ланки та ін. чинників. Територіальна структура АПК, як складова його комплексного дослідження, повно розкрита у монографічному дослідженні М.Д. Пістуна, В.О. Гуцала та Н.І. Провотар [5].

Сучасна аграрна сфера є більш різноманітною за формами організації виробничого процесу і окремі з них мають риси, схожі з АПК. Перш за все, це агропромислові холдинги. Важливою характеристикою агрохолдингів є формування вертикально-інтегрованих структур, які, на думку вчених-економістів [3], мають ряд конкурентних переваг перед підприємствами, що працюють самостійно. Це і взаємопідтримка в умовах нестабільності і нових викликів, можливість впливати на цінову ситуацію на ринку, встановлення єдиних цілей і завдань. Також важливими стають механізми зниження витрат виробництва. Так, Р. Коуз пише про важливість оптимізації транзакційних витрат, які він називає витратами ринкового механізму [1]. П. Кругман та М. Портер у своїх працях говорять про ефективність мережевих структур економічних агентів [2], [8]. Емпіричні дослідження, проведені саме в аграрній сфері [7], показали, що у вертикально-інтегрованих структурах зв'язки сильніші, ніж в горизонтально-інтегрованих.

Ілюструючи вертикальну інтеграцію виробництва на прикладі агроіндустріального холдингу «Миронівський хлібопродукт» (рис. 1), можна відзначити складність і розгалуженість його галузевої структури, потужний сировинний блок та переробну ланку. За більш, ніж 20-ти річний період

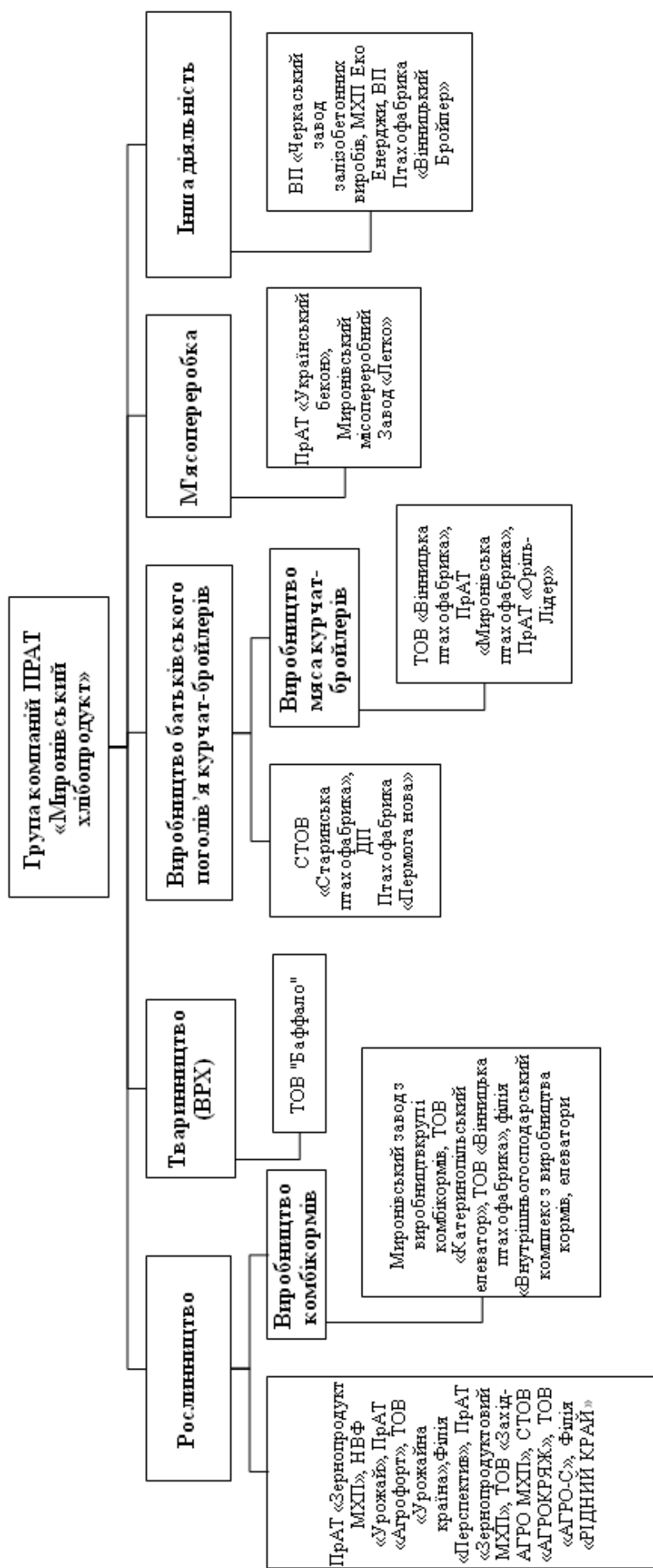

Рис. 1 Види діяльності та виробництва АПХ "Миронівський хлібопродукт"

розвитку [4], компанія не тільки наростила земельний банк та зміцнила свої потужності на ринку, але і диверсифікувала галузеву структуру. Станом на зараз, можна виділити наступні групи галузей: *галуззю спеціалізації* ПАТ «Миронівський хлібопродукт» є птахівництво м'ясного напрямку (виробництво м'яса курей); *базовими галузями* є рослинництво (вирощування соняшнику, кукурудзи, пшениці, сої, ріпаку), тваринництво (вирощування великої рогатої худоби) та виробництво батьківського поголів'я курчат-бройлерів; *супутніми* – виробництво продуктів швидкого приготування, комбікормів та соняшникової олії, продуктів харчування (виготовлення свіжої яловичини преміум класу, фуа-гра, ковбасних виробів і копченини).

Важливою конкурентною перевагою агрохолдингів стала інтеграція за майновим типом, що передбачає контроль за виробничою діяльністю всіх підприємств, оптимізацію виробничих зв'язків, розроблення єдиної стратегії розвитку. Це означає, що підприємства не конкурують між собою, як у випадку кластеру, а розвиваються за наперед визначеним планом. Компанія розширює свою географію. На сьогодні агрохолдинг складається із близько тридцяти підприємств, що розосереджені у чотирнадцяти областях України. Ресурсну основу вертикально-інтегрованої моделі даного підприємства складає земельний фонд. МХП обробляє близько 370 тис. га землі в 13 регіонах України. Найбільші площі зосереджені Сумській, Київській, Вінницькій, Тернопільській, Хмельницькій, Львівській, Івано-Франківській, Дніпропетровській областях. В основному, задіяні землі лісостепу з найродючішими ґрунтами – різними видами чорноземів та подекуди сірих лісових ґрунтів. Рослинництвом охоплені переважно периферійні райони відповідних областей з досить розвинутою інфраструктурою і сприятливими ґрунтово-кліматичними умовами.

Таким чином, можна говорити про спільні риси АПК і агрохолдингів. По-перше, це високий рівень концентрації виробництва, що передбачає оброблення великих земельних площ, збільшення кількості підприємств, в тому числі великих (те що називається *економія на масштабах виробництва*). По-друге, узгодження роботи підприємств відповідно до основних виробничих циклів (знаходить прояв у формуванні вертикально-інтегрованих структур з міцними виробничими зв'язками). Внаслідок того, що агрохолдинги працюють в умовах ринкової економіки, вони конкурують на зовнішньому та внутрішньому ринках між собою, сприймають та використовують інновації та є гнучкими щодо прийняття тактичних і стратегічних рішень. Основні показники ефективності їх виробничої діяльності є кращими порівняно з середніми значеннями по Україні (виявлено для АПК «Миронівський хлібопродукт»). Отже, їх економічна ефективність та конкурентоспроможність є однозначною вищою.

Географічні особливості функціонування агрохолдингів проявляються у тому, що вони, маючи широку географію розміщення, в структурі місцевих економік мають незначні частки. Це проявляється в «мозаїчності» територіальної структури і існуванні великих територіальних розривів. Для більшості місцевих економік розміщення підприємств агрохолдингу не створює достатнього кумулятивного ефекту для забезпечення позитивної динаміки

розвитку. Лише розміщення великих підприємств (наприклад, ПрАТ «Миронівська птахофабрика») має відчутний вплив на ринок праці, наповнення місцевих бюджетів та створює інші ефекти. Враховуючи вищезазначене, можна узагальнити, що використання традиційного та економічно ефективного підходу до організації виробництва у сучасній формі агрохолдингів, не сприяє динамічному розвитку сільських територій. Необхідно розвивати фермерські господарства, що дозволить диверсифікувати місцеву економіку, доповнити вирощування високотоварних культур традиційними для відповідної ґрунтово-кліматичної зони або новими, що мають високий попит на ринку.

Список використаних джерел:

1. Коуз Р. Природа фірми: Походження, еволюція і розвиток / За ред. О.Е. Вільямсона, С.Дж. Вінтера; пер. з англ. А.В. Куликова. – К.: А.С.К., 2002 - С. 30-101.
2. Кругман П. Пространство. Последний рубеж. // Пространственная экономика, - № 3. – С. 121-126.
3. Ніценко В.С. Теоретичні засади функціонування вертикально-інтегрованих структур в агропромисловому комплексі // Економіка АПК. – 2014. - № 2. – С. 63-69.
4. Офіційний сайт Агроіндустріального холдингу “Миронівський хдібпродукт”. Режим доступу: <https://www.mhr.com.ua/uk/home>.
5. Пістун М. Географія агропромислових комплексів / М.Д. Пістун, В.О. Гуцал, Н.І. Провотар – К.: Либідь, 1997. – 200 с.
6. Смаль В.В. Трансформація господарства постіндустріальних країн: наукові засади суспільно-географічного дослідження. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011 – 370 с.
7. Hortaçsu Ali. Vertical Integration and Production: Some Plant-Level Evidence / Ali Hortaçsu, Chad Syverson. – University of Chicago and NBER, 2007. – 48 p.
8. Porter, M.E. The Competitive Advantage of Nations, Free Press, New York, 1998.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Л.М. Немець¹, К.О. Кравченко², К.Ю. Сегіда³, Є.Ю. Телебєнєва⁴, Л.В. Ключко⁵

¹*ludmila.nemets@karazin.ua*, ²*kateryna.kravchenko@karazin.ua*,

³*kateryna.sehida@karazin.ua*, ⁴*telebenevaev@gmail.com*,

⁵*ludmila.klychko@karazin.ua*

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Пандемія COVID-19, яка у 2020 році охопила більшість країн світу, суттєво вплинула на всі сфери суспільного життя, призвела до ускладнення функціонування багатьох галузей світової економіки, включаючи освіту. Спалах коронавірусу став серйозним викликом і для системи вищої освіти, оскільки більшість освітніх закладів були вимушені змінити звичайний режим роботи, скасовувати аудиторні заняття, широко запроваджувати дистанційні технології та перейти на online-навчання [4]. Пандемія COVID-19 змусила світову наукову

спільноту досліджувати альтернативні шляхи викладання та навчання, включаючи дистанційну та онлайн-освіту, запроваджувати нові освітні інструменти та технології. Численні дослідження ООН щодо отриманих уроків та потенційних позитивних результатів глобального блокування вищої освіти свідчать, що це виявилось складним завданням як для студентів, так і для викладачів і науковців завдало негативного впливу на міжнародні програми обміну студентів та викладачів, а також спільну наукову діяльність [1]. Дослідження, проведені під егідою ЮНЕСКО, свідчать, що у світі біля третини студентів та третина викладачів не мають доступу до Інтернету [2], що створює суттєві перепони впровадження дистанційного та online-навчання. Звертаючи увагу на ряд складнощів, які виявили виклики пандемії перед вищою освітою, а також те, що пандемія здатна бути поштовхом до перетворення університетів з точки зору якості, відкритості та рівності в освітній та науковій діяльності [2, 3]. Пандемія COVID-19 спричинила суттєвий вплив й на вищу освіту в Україні, обумовила необхідність модернізації методів викладання, виявилася потужним поштовхом до її трансформації [5].

Тож, у сучасних реаліях парадигма традиційної освіти також зазнала значних трансформацій. Інноваційні форми та методи навчання останнім часом є досить затребуваними та впевнено переважають у вищій освіті. Здебільшого це пов'язано з вимушеним переходом вищої школи більшою чи меншою мірою до дистанційної форми навчання. Неможливість навчати студентів так, як це відбувалось сотні років, сформувала нові виклики та вимоги до сучасного викладача, дослідника та науковця, серед яких – здатність адаптуватися до нових викликів, а також забезпечувати самоосвіту та навчання протягом усього життя [5]. Надзвичайно важливим є впровадження технологій дистанційного навчання, зберігаючи та підвищуючи якість освітніх послуг, розширюючи можливості здобувачів усіх рівнів вищої освіти.

Нові форми та методи навчання набувають все більшого значення з початку адаптивного карантину, який буде продовжуватись, скоріше за все, довгий час. Широке запровадження технологій дистанційного навчання безумовно вимагає розробки та впровадження нових підходів до планування та організації занять, розробки індивідуальних завдань, які б забезпечували повноцінне формування індивідуальної освітньої траєкторії студентів, якісно нового погляду на самоосвіту. Достатньо показовим є те, що відбулась зміна суб'єкт-об'єктних відносин між викладачем та студентом. Викладач як мотиватор та координатор діяльності студента дещо послабив свій вплив через фізичну відсутність, що в свою чергу зобов'язує студента відігравати активну роль в опрацюванні та розумінні навчальних матеріалів та опануванні нової інформації.

Метою даної роботи є розкриття сучасних тенденцій розвитку вищої освіти в аспекті використання ефективних інструментів дистанційної освіти, а її результати дозволять імплементувати вже існуючий успішний досвід дистанційного навчання.

Досвід кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства факультету геології, географії, рекреації і туризму Харківського національного

університету імені В.Н. Каразіна має позитивні практики організації навчального процесу із використанням технологій дистанційного навчання [7]. Викладання дисциплін суспільно-географічного профілю за допомогою технологій дистанційного навчання має свої специфічні риси. В цілому, дистанційна освіта певною мірою дозволяє якісно проводити лекційні, а також практичні й семінарські заняття в режимі реального часу, здійснювати безпосередньо практичну підготовку студентів. У даному аспекті найбільш важливим є чітка та логічна побудова занять, наявність зворотного зв'язку від аудиторії та якісне Інтернет-покриття у всіх учасників освітнього процесу.

Достатньо новий та незвичний спосіб здійснення освітньої діяльності дозволив викладачам та студентам значно підвищити рівень володіння технологіями дистанційного навчання, опанувати ресурси, які можливо використовувати для онлайн навчання. Для успішної реалізації освітньої діяльності важливим є використання наступних компонентів дистанційної освіти, які базуються на Інтернет-технологіях:

- Платформи для організації дистанційного навчання (Moodle, Google Classroom, Edmodo, Classdojo та інші);
- Додатки для проведення відеоконференцій (Zoom, Skype, Webex, Google Meet, Google Hangouts та інші);
- Платформи для обміну файлами: електронна пошта, веб-сайти, онлайн-бібліотеки, блоги (Google Drive, Gmail, Telegram, Blogger, YouTube та інші);
- Онлайн-тести (Moodle, Quizlet, Google Forms, Kahoot, Pear Deck та інші);
- Чати, форуми, соцмережі (Telegram, Facebook, Viber, Instagram та інші);
- Використання студій онлайн-освіти (Prometheus, Edera, Coursera та інші).

Виключно комплексне використання зазначених інструментів дозволяє якісно реалізовувати завдання дистанційної освіти та забезпечити формування необхідних загальних та фахових компетентностей студентів, досягти усіх передбачених освітніми програмами результатів навчання. Платформи для організації дистанційного навчання дозволяють розпланувати вивчення навчальної дисципліни до найменших дрібниць, автоматично сповіщати студентів про заплановані заняття, чат-сесії, терміни атестації. Проведення відеоконференцій дозволяє встановити більш тісний контакт з аудиторією, проводити ідентифікацію студентів під час виконання атестаційних завдань. Використання платформ для обміну файлами забезпечує вільний доступ слухачів курсу до всіх необхідних матеріалів курсу – лекцій, практичних завдань, а викладачу – перевіряти виконані студентами роботи. Онлайн-тестування (що важливо – з аутентифікацією) дозволяє в реальному часі перевірити рівень володіння матеріалом у студентів, а більшість програмних комплексів автоматично надсилає результати викладачу. Використання чатів форумів та профілів у соцмережах дозволяє студентам отримувати консультації та допомогу щодо освітнього процесу майже 24/7. Проте проблемним питанням тут є дотримання норм корпоративної етики щодо подібних звернень, а саме – їх часу. Навчання в студіях онлайн освіти дозволяє як студентам, так і

викладачам пройти цікаві та безкоштовні курси за обраною ними тематикою з подальшим отриманням сертифікату, який зараховується як певна кількість годин підвищення кваліфікації.

Вимушений перехід до змішаного навчання, широке запровадження технологій дистанційної освіти виявила проблеми із забезпеченням Інтернетом населення України (не у всіх селах та містах він доступний), не всі учасники освітнього процесу мають комп'ютери та інші гаджети відповідного рівня, необхідні для дистанційного навчання.

Дистанційна освіта також дозволяє достатньо ефективно формувати індивідуальні траєкторію та графік навчання студента, адже відсутність аудиторних занять формує ситуацію, в якій студент сам може обрати, коли саме переглянути лекцію з певного курсу або ж виконати практичну роботу.

Серед позитивних аспектів варто зазначити:

- можливість відвідувати лекції, семінари з будь-якої точки країни за допомогою Інтернету;
- вміння виконувати практичні завдання в індивідуальному темпі;
- прозорість оцінювання навчальних досягнень студентів.

Важливим аспектом успішності дистанційного навчання є високий рівень залучення студентів до процесу навчання. Даний підхід повинен підтримуватися розробкою та виконанням навчальних програм, врахуванням необхідної кількості годин на самостійну роботу. Ми вже підкресливали, що широке впровадження технологій дистанційного навчання передбачає високий ступінь відповідальності та вмотивованості студента, що розвиває такі soft skills як здатність до навчання, самовдосконалення, саморозвитку, самоорганізації, чіткого планування та керування часом тощо. Надзвичайно важливим у процесі запровадження дистанційного навчання є ефективний зворотній зв'язок: враховуючи обмеженість можливості особистого спілкування під час аудиторних занять, викладач має, з одного боку – отримувати реакції від студентів, з іншого – надавати їм якомога повніші відповіді щодо виконаних завдань, і важливо – у короткий визначений термін. Викладач має сприяти самоаналізу студентом власних помилок, заохочувати студентів підтримувати діалог із викладачем, постійно мотивувати студентів тощо. Такий feed-back має супроводжувати весь освітній процес, а його результати мають призводити до контурних дій як з боку викладачів, так і з боку студентів.

Отже, успішність реалізації дистанційного навчання ґрунтується на активному залученні студентів до освітнього процесу, реалізації інноваційних підходів та методів у навчальному процесі, ефективній освіті, яка дозволяє студенту навчатись у зручному темпі тощо. Важливим аспектом дистанційної освіти також є максимальна прозорість оцінювання навчальних успіхів студентів. Не можна не погодитися з думкою, що інноваційність університету залежить не тільки, та не стільки від його високотехнологічності, а, в першу чергу, залежить від можливості швидкої та ефективної адаптації до викликів сьогодення, зберігаючи власну мету та місію [6]. Запровадження змішаного навчання в Каразінському університеті підкріплено відповідними нормативно-правовими документами, підтримкою з боку адміністрації та профільних

центрів. Ті виклики, які поставила пандемія COVID-19, призвели до значних перетворень у системі університетської освіти, а також загострили ряд проблем, на яких у межах даної доповіді ми не будемо зупинятися. В той же час, позитивні практики застосування технологій дистанційного навчання вочевидь мають стати суттєвим методичним доповненням якісного освітнього процесу. Можливо, саме змішане навчання у вищій освіті в Україні і буде нашим майбутнім, а гармонійне поєднання аудиторних занять та ефективних інструментів дистанційного навчання забезпечать високу якість української вищої освіти.

Зазначимо у підсумку, що проблеми, які розглядаються у даній роботі вимагають ґрунтовних досліджень, широкого обговорення викладачів, науковців, студентів та роботодавців. Саме ці питання є в полі зору фахівців в галузі суспільної географії.

Список використаних джерел:

1. COVID-19 and Higher Education: Education and Science as a Vaccine for the Pandemic / United Nations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.un.org/en/academic-impact/covid-19-and-higher-education-education-and-science-vaccine-pandemic>
2. COVID-19 and higher education: today and tomorrow: Impact analysis, policy responses and recommendations / UNESCO International Institute for Higher Education in Latin America and the Caribbean [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iesalc.unesco.org/en/wp-content/uploads/2020/04/COVID-19-EN-090420-2.pdf>
3. COVID-19: Higher Education challenges and responses / International Association of Universities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iau-aiu.net/COVID-19-Higher-Education-challenges-and-responses>
4. Higher Education Responses to Coronavirus (COVID-19) / National Conference Of State Legislatures [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ncsl.org/research/education/higher-education-responses-to-coronavirus-covid-19.aspx>
5. Stukalo N., Simakhova A. (2020) COVID-19 Impact on Ukrainian Higher Education / Universal Journal of Educational Research 8(8): 3673-3678, 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hrpub.org/download/20200730/UJER46-19591379.pdf>
6. Інноваційний університет – це не про технологічність, а про швидку адаптивність до змін / О. Молчановський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://theukrainians.org/oleksiy-molchanovskyi/>
7. Офіційний сайт кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://soc-econom-region.univer.kharkov.ua/>

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ НА СТАНОВЛЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ГЕОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

І.І. Ровенчак, Л.І. Котик

ivan.rovenchak@lnu.edu.ua, liubov.kotyk@lnu.edu.ua

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

Становлення вищої освіти на території України в епоху Просвітництва є геокультурним феноменом. Заснування шкіл, особливо вищих, зокрема університетів, приводить до величезного піднесення культурного рівня населення регіону, переформування його геокультури, появи геокультурних інновацій та формування регіональних геокультурних трендів.

Найстарішим університетом Європи та світу є Болонський (Universita di Bologna, 1088). Одним із ректорів університету (1481-1482) був Юрій Дрогобич (Юрій Донат-Котермак, 1450-1494) виходець із м. Дрогобич (Львівська обл.). Він видав працю «Прогностична оцінка поточного 1483 року» («Iudicium pronosticon Anni MCCCCLXXX III», 1483), яка містить окрім астрологічних прогнозів відомості з історії, географії, астрономії, метеорології та філософії. З геокультурного погляду важливо, що Юрій Дрогобич у праці подає визначені ним координати міст Європи — Вільно (Вільнюс, Литва), Дрогобич, Львів та ін., чим виявляє свою ґрунтовну обізнаність у географії Східної Європи та популяризує східно-європейський (український) вектор у тогочасній європейській (світовій) науці. Зокрема, у підрозділі праці «Про становище Польщі» учений вказує, що Львів і Дрогобич історично належать не території Польщі, а Русі, під якою розуміє середньовічну монархічну державу короля Данила — Руське королівство (Regnum Rusie, 1199-1387).

У культурному просторі Європи Болонський університет був не тільки центром наукової думки, але й осередком прогресивного модерного світобачення — до нього з XIV ст. приймали на навчання жінок і з XIV-XV ст. залучали до викладацької праці жінок-професорів.

Загалом, можна виділити чотири геокультурні вектори заснування університетів у Європі (до XV ст.) [3]:

- західний — Саламанкський університет (Universidad de Salamanca; заснований 1218 р., статус університету з 1254 р., м. Саламанка, Іспанія. Відомий у науковому світі Середньовіччя однією з перших наукових теологічних шкіл (з 1134 р.), відкритим вивченням геліоцентричної системи світу Коперника, розглядом проекту подорожі навколо світу Христофора Колумба та визнання прав місцевого населення відкритих ним земель тощо) і Коїмбрський університет (Universidade de Coimbra; заснований 1290 р., муніципалітет Коїмбра, Португалія. Має одну з найстаріших і найбагатших книгозбірень Європи);
- північно-західний — Сорбонна (Sorbonne (Паризький університет, Universite de Paris); університет заснований у першій половині XII ст.,

- теологічний факультет у 1253 р. Робером де Сорбоном (Robert de Sorbon, 1201-1274), м. Париж, Франція; здійснив великий вплив на розвиток християнства, зокрема католицизму, в Європі у період Середньовіччя); Оксфордський університет (Universitas Oxoniensis; заснований 1117 р. у м. Оксфорд, Англія. Найстаріший англomовний університет у світі та перший за часом заснування у Великій Британії. Спочатку орієнтувався (XII-XIII ст.) на класичну теологічну освіту для духівництва, з часом став центром наукових, теологічних, культурологічних дискусій Середньовічної Європи. Характеризувався духом вільнодумства на противагу Сорбонському університету), Кембриджський університет (University of Cambridge; заснований 1209 р. Упродовж історії розвитку характеризується духом демократії, відкритості, інноваційності: у 1869 р. засновано перший жіночий коледж — Girton; університет має власну конституцію і є самокерованим утворенням зі своїм законодавчим органом (Regent House) тощо. З 2006 р. в університеті у структурі курсу слов'янських мов викладають українську мову й вивчають українську літературу);
- північний — Гайдельберзький університет (Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg; найстаріший університет Німеччини, заснований 1385 р. і затверджений Папою Римським Урбаном VI у 1386 р., м. Гайдельберг, земля Баден-Вюртемберг, Німеччина. У часи Середньовіччя — центр гуманізму німецькомовного світу, сприяв становленню та розвитку кальвінізму. В освітньому та науковому просторі Європи в усі історичні періоди характеризується високим рівнем ліберальності, підтримкою демократичних ідей, відкритістю до інновацій, особливо технічних та інформаційних);
  - північно-східний — Карлів університет (Univerzita Karlova; найстаріший університет Чехії, перший університет Центральної Європи, заснований 1347 р. у м. Прага, Чехія), Ягеллонський університет (Uniwersytet Jagielloński; найдавніший університет Польщі, заснований 1364 р. указом Казимира III, м. Краків, Польща. Багато відомих українських учених, митців навчалися в цьому університеті — М. Русин (1422-1453, математик, астроном), Ф. Кудревич (1766-1834, священник-василіянин, доктор богослов'я), В. Стефаник (1871-1936, письменник, громадський діяч) та ін.), Віденський університет (Universität Wien; найстаріший університет Австрії, заснований 1365 р. у м. Відень, Австрія; навчання відбувалося німецькою мовою. Його основу сформували запрошені у Відень герцогом Альбрехтом III (Albrecht III, 1349-1395; цікавився наукою, особливо математикою і астрологією, підтримував розвиток мистецтва) професори й викладачі Сорбонського університету. Відродження університету відбулося після запроваджених імператрицею Марією-Терезією (1717-1780) та імператором Йосифом II (1741-1790) соціально-економічних реформ 1749 р. спрямованих на популяризацію культури, освіти і науки. З 1897 р. розпочав приймати на навчання жінок, первинно тільки на філософський факультет, а з 1900 р. — на медичний,

1919 р. — на юридичний. У Віденському університеті навчалися відомі українські митці й учені: І. Франко (1856-1916) І. Пулюй (1845-1918), Є. Козак (1857-1933) та ін. Бібліотека Віденського університету має велику колекцію україніки — близько 8-9 тис. томів праць. Зокрема тут зберігаються оригінали праць С. Рудницького, М. Левицького, Ю. Бачинського, С. Томашівського та ін. У відділі карт зберігаються детальні карти Галичини XVIII–XIX ст, виконані Ф. Лемером, Й. Лізганінгом (1719-1799; «Ost Galizie» (1778) на 9 аркушах М 1:72 000; «Regna Galiciæ et Lodomeriæ» (1790); 42-секційна карта; карта округів Галичини — «Galizien Oriental...= Ost Galizien. Nach Liesganig's grosser Charte und andern bewährten Hülfsmitteln neu entworfen» (1803) та ін.), Й. фон Ліхтенштерном (1765-1828; зменшив карту «Regna Galiciæ et Lodomeriæ» до масштабу 1:288 000 для видання 1790 р.) та ін., а також декілька планів м. Львова, м. Дрогобича, м. Надвірни та ін. того часу) [3, 4].

Перші *українські університети* виникли на місці заснованих раніше *колегіумів* — середніх закладів навчання. Вони були католицькими (переважно єзуїтськими) і православними. Найстаріші та найвідоміші колегіуми засновані у Ярославі (1574 р., коло Перемишля на території сучасної Польщі), Острозі (1580 р., Рівненська обл.), Львові (1608 р.), Луцьку (1614 р.), Києві (1632 р., заснований Петром Могилою (1597-1647) у результаті злиття Київської братської і Лаврської шкіл), Чернігові (1700 р.), Харкові (1734 р.) та Переяславі (1738 р., Київська обл.).

У 1661 р. засновано найстаріший в Україні Львівський університет на базі колишнього Львівського єзуїтського колегіуму, у 1701 р. — другий — Києво-Могилянська академія у Києві, попередником якої був Києво-Могилянський колегіум. Найбільший вплив на перші дві українські вищі школи мали згадуваний Ягеллонський та Вільнюський (заснований 1578 р., Литва) університети. Третій, за часом заснування — Харківський університет (1804 р.). Першими студентами цього університету були учні Харківського колегіуму.

Тогочасна розвинута мережа колегіумів і шкіл на території України сприяла високому рівню грамотності населення, формуванню широкого світобачення, поширення духу вільнодумства і зародження національно-патріотичних ідей.

Таким чином найстарішими університетськими центрами України є Львів (з 1661 р.), Київ (з 1701 р.) та Харків (з 1804 р.). Саме три університети — Львова, Києва та Харкова, на нашу думку, повинні й надалі відігравати провідну геокультурну роль в Україні зберігаючи своє цивілізаційне покликання (наукове, освітнє, культурне, інформаційна та ін.). Польський дослідник Марек Квек, розмірковуючи над кризою фундаментальних цінностей сучасної вищої школи, закликає шукати для університету «нового місця в культурі».

Якщо на етапах класичного й некласичного розвитку, головне завдання університету вбачалося, на думку провідного іспанського мислителя, теоретика філософії освіти Хосе Ортега-і-Гассета у «викладанні культури, життєвих ідей

сучасної епохи, передаванні новому поколінню системи зрілих уявлень про світ і людину, розроблених попередніми поколіннями» [2], то у постнекласичному світі у руслі дискурсу майбутнього, університет розглядається як невід’ємна складова екосистеми інновацій, як стартап, як глобальний культуртрегер, ідеї якого мають високу проникливість і підтримку у суспільстві.

Сучасний український заклад вищої освіти, як і будь-який провідний світовий університет, розглядається як гнучка, адаптивна система, яка перебуває у стані постійної трансформації й задіяна у творенні нової реальності.

Головне завдання сучасного університету вбачається у формуванні самодостатньої, компетентісно інтелектуальної особистості з широким світоглядом, відкритістю до інновацій та готовністю до їхнього спільного творення (англ. *cocreation*), чуйністю до культурного розмаїття, готової до розв’язання глобальних проблем людства, популяризації засад збалансованого розвитку та збереження національно-культурної ідентичності на засадах діалогу культур на локальному, регіональному та глобальному рівнях.

Дилемою університетів України є якість вищої освіти та її затребуваність на ринку праці [1], падіння рівня суспільного запиту на українську вищу освіту, зростання мобільності студентів та їхнє зацікавлення транснаціональною освітою, скорочення періоду напіврозпаду набутих навичок, які надають університетські освітні програми студентам — 5 років: велика частина того, що студенти вивчали 10 років тому уже не потрібно, а половина того, що вони вивчали 5 років тому — не відповідає запитам ринку праці.

Список використаних джерел:

1. Білецький М. Соціальна географія : навч. посібник / М. Білецький, І. Ванда, Л. Котик. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 328 с.
2. Культурологія: енциклопедичний словник / за ред. В.П. Мельника. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2013. 508 с.
3. Ровенчак І.І. Географія культури : проблеми теорії, методології та методики дослідження: монографія / І. І. Ровенчак. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 240 с.
4. Ровенчак І. Геокультура і геоосвіта України : навч. посібник / І. Ровенчак, Л. Котик. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2020. 164 с.

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРЕВАГИ ГІС-МОДЕЛЮВАННЯ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА НА ПІДСТАВІ ЛІДАРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Д.С. Серьогін¹, С.В. Костріков²

¹den.seryogin@gmail.com, ²sergiy.kostrikov@gmail.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Класичне уявлення міського середовища у вигляді плоских (2D) карт не завжди дозволяє відобразити специфіку просторового розподілу окремих об'єктів по відношенню до їх найближчого сусідства, виокремити архітектуру забудов та іншу інфраструктуру міста. Тривимірне моделювання дозволяє розглядати відтворений об'єкт у реальному співвідношенні з навколишньою середою та приймати адекватне рішення. З системної точки зору тривимірне моделювання розкриває системність міського середовища та створює більш адекватну його модель [1].

Сучасне тривимірне (3D) геоінформаційне моделювання є окремим предметним сегментом тривимірного моделювання взагалі. Воно створює нові інформаційні ресурси, що застосовуються в управлінні та в багатьох предметних галузях. 3D моделювання має відповідати ряду умов для більш коректного відображення об'ємних об'єктів, що встановлюється сукупністю методів та інструментів. До числа останніх відносять:

- конструювання точкової тривимірної математичної моделі сцени та її об'єктів;
- аналіз поверхні тривимірних об'єктів;
- створення сцен – схематичне розташування об'єктів відносно одне одного;
- освітлення сцен – встановлення та налаштування джерел світла;
- текстурування – призначення поверхням тривимірних моделей текстур, які певним чином відображають властивості матеріалу – окрас, гладкість, прозорість.

Побудова моделей на основі лідарної інформації враховує ряд умов, зазначених вище. По-перше, хмара точок сама по собі складає тривимірну математичну модель певної просторої сцени, з чітко встановленими значеннями x , y , z . По-друге хмара точок є результатом сканування реальної місцевості, і всіх об'єктів, що до неї належать, тож при моделюванні за замовчуванням буде враховуватися поверхня об'єктів та їх розташування відносно одне одного [4]. Текстурування моделей на основі хмара точок може забезпечуватись комбінуванням лідарної зйомки з іншим методом дистанційного зондування – аерофотозйомки, в результаті чого хмарам точок може привласнюватися *RGB*-атрибут.

Очевидно, що тривимірні моделі міста, як уявлення тривимірної геометрії міського середовища можуть бути отримані з найрізноманітніших джерел, але лідарні дані вважаються найбільш переважними з ряду причин [2]:

1. Висока точність геопросторових даних, зібраних лідарною зйомкою. Точкові хмари здатні відобразити дискретні особливості місцеположення реальних природних ландшафтів/міських об'єктів в найдрібніших деталях.
2. Лідарні дані збираються лише в певній області інтересів (*an Area Of Interest, AOI* – англ.) досить швидко і економічно ефективним способом. Таким чином можна проводити достатньо точний геопросторовий моніторинг необхідної території. Це дозволяє ідентифікувати зміни в забудові міста по наборах лідарних даних, зібраних в різний час.
3. Технологія лідарної зйомки забезпечує збір даних, що відносяться до об'єктів Землі трьох категорій: топографічна поверхня, два рослинні пояси (верхній та нижній). та штучні забудови та споруди.

Таким чином, ключовою перевагою технології лідарної зйомки може полягати в перспективі, що дозволяє будувати тривимірні моделі міст на значних територіях за надзвичайно короткий період часу.

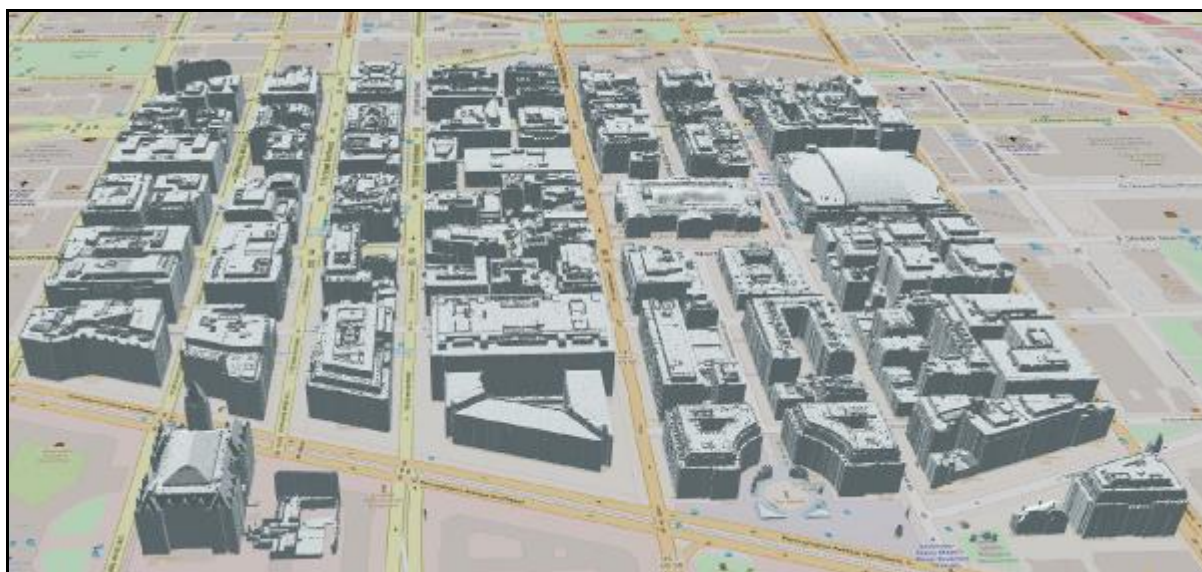
Можливості тривимірного моделювання міського середовища на підставі обробки лідарних даних доцільно застосовувати в дослідженнях урбогеосистем. Зокрема, у предметній галузі аналізу урбогеосистем і визначення морфології/динаміки архітектурних змін забудов певного міста дуже важливим для досягнення наочних результатів є визначення так званих патернів просторового розповсюдження різноманітних архітектурних форм та міської інфраструктури [3]. Також, технологію важко переоцінити для вирішення ряду прикладних питань урбогеосистемних досліджень, спрямованих на покращення якості життя населення, оптимізації містобудування, міського моніторингу, тощо. Прикладами таких питань можуть бути:

- вирішення проблем електров'язку та бездротової мережі (розрахунок прямої видимості, оптимальний розподіл передавачів);
- планування реагування та запобігання надзвичайних ситуацій;
- повітряне моделювання шумового забруднення;
- планування муніципальної інфраструктури.

Важливою перевагою ГІС-моделювання лідарної інформації є географічна прив'язка останньої в певній системі координат. Система координат встановлюється LAS-файлам при їх первинній обробці.

Наявність правильно призначеної географічної проекції для точкових хмар дозволяє візуалізувати тривимірні моделі на поверхні, наприклад, карт глобального покриття (*OpenStreetMaps, ESRI Imageries*, та інші). Проте, для такої візуалізації потребується спеціальне програмне забезпечення, яке надаватиме середовище для відображення тривимірних моделей на віртуальній карті чи глобусі з урахуванням просторово-координатної інформації. Можна виділити принаймні два приклади такого програмного забезпечення: *Google Earth* – проект компанії *Google*, який надає можливість візуалізувати тривимірні моделі у форматі *KML* на цифровому глобусі покритому аерофотознімками земної поверхні; Інший приклад *Cesium Viewer* – веб-додаток, реалізований за допомогою *JavaScript*-бібліотеки *Cesium*, що дозволяє

відображати тривимірні моделі різних форматів на електронних картах сторонніх ресурсів.

Рис. 1. Результати тривимірного моделювання лідарної інформації за допомогою веб-застосування ELiT

Результати тривимірного моделювання лідарної інформації можуть зберігатися в форматі *.OBJ*, який в свою чергу доступний до перегляду та редагування багатьма *3D*-редакторами, що надають безліч інструментів для безпосередньої обробки тривимірних моделі, без урахування географічної інформації (рис. 1.). Тож, у випадку некоректного автоматичного моделювання об'єктів лідарної інформації – їх завжди можна відредагувати власноруч.

Отже, використання ГІС-моделювання на підставі обробки лідарної інформації є надзвичайно ефективним способом подання міського середовища, що надає ряд можливостей для аналізу урбогеосистемних властивостей.

Список використаних джерел:

1. Моделирование информационных ресурсов: теория и решение задач: учебное пособие / Г. Н. Исаев. - М.: Альфа-М: ИНФРА-М, 2010.-224 с.
2. Kostrikov, S.V. Urban remote sensing with LiDAR for the Smart City concept implementation. Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series "Geology. Geography. Ecology". 2019, 50, 101-124. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2019-50-08>
3. Kostrikov, S.V.; Bubnov, D.Y.; Pudlo, R.A. Urban environment 3D studies by automated feature extraction from LiDAR point clouds. Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series "Geology. Geography. Ecology". 2020, 52, pp. 156-181. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2020-52-12>
4. Wang R. 3D building modeling using images and LiDAR: a review [Text] / R. Wang // International Journal of Image and Data Fusion. – 2013. – Vol. 4. – No 4. – P. 273-292.

**СЕКЦІЯ 1.
МЕТОДОЛОГІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

**ЭКОГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЕ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ**

К.З. Зейналова

naika1967@bk.ru

Национальная Академия Наук Азербайджана

Институт Географии имени акад. Г.А. Алиева

Экогеографические исследования направлены на изучение взаимосвязей природы и общества, антропогенного воздействия на окружающую среду, особенностей создания территориально-промышленных комплексов, способов рационального использования минерального сырья и оптимизации путей безопасности, изучения физико-химических свойств почв, организации земельного кадастра, выявления экогеографических проблем, проведению экогеографической оценки и др.

Г.А. Алиев, проводивший комплексные исследования по охране природных ресурсов, их эффективному использованию, особенно защите природных ресурсов, отмечает, что с учетом прекрасной природы, климата, почвы, растительности и фауны Азербайджана, для каждого живого существа нужны особые условия экологии. Г.А. Алиев заявляет о преимуществах использования научно обоснованного метода планирования в зависимости от экологических условий каждого региона [1]. Потому что быстрый рост людей также приводит к увеличению спроса на сельскохозяйственную продукцию, что приводит к интенсивному использованию природы. Быстрое развитие сельского хозяйства в Азербайджане привело к строительству гидротехнических сооружений и расширению мелиорации земель. Освоение новых земель привело к изменению экологических условий в территории.

Ш.Я. Гейчайли, исследуя многогранные связи и взаимодействия между природой, населением, производственными процессами, разъяснил сущность и преимущества географической экологии с учетом интеграции отношений природы-общества. Ш.Я. Гейчайли изучил экогеографические основы природных и социальных процессов, дал глобальную модель окружающей среды, исследовал экологические особенности природных сфер Земли, провел оценку природных условий прибрежных районов Каспийского моря и определил способы их предотвращения путем выявления существующих экогеографических проблем [5]. Мы считаем, что в этом случае разработка природных ресурсов должна полностью основываться на научных принципах. Дав классификацию природных условий и оценку природных ресурсов, Ш.Я. Гейчайли рассчитал их экологическую эффективность и устойчивость. В

этом случае также указываются источник запасов и показатели истощения.

Реакция природы на антропогенное воздействие, сохранение окружающей природной среды для жизни, защита природных ресурсов, переход на безотходные технологии и т.д. направлены на проведение экологических исследований. К.Ш. Мамедов подробно дал информацию об экологическом балансе, характеристике экологических факторов, классификации природных экосистем, охраняемых территорий, о социально-экологических проблемах и др. Он связывает причины экологических проблем с изменениями в природной среде в результате антропогенных воздействий и предлагает поиск новых научных и технологических достижений для обеспечения устойчивого развития общества [9]. Таким образом, объясняют, что непосредственная причина экологического кризиса связана со стихийным освоением природных ресурсов, и считают, что территориальная организация производственных территорий должна основываться на экологических принципах.

Только в этом случае формируется экономическая экология, то есть правовые аспекты рационального природопользования, создается научно-технический потенциал на основе охраны природы, создаются замкнутые производственные циклы, минимизируются отходы производства. Т.О. Ибрагимов, проводивший исследования в области экологического образования, экологического просвещения и охраны природы, предоставил информацию о территории, истории, функциях, типах, исчезающих видах животных и флоре национальных парков, заповедников и заказников в Азербайджане, а также о принципах организации биосферных резерватов, ядра биосферного резервата, буферной зоны, экспериментальных резерватов и периферийных территорий [8].

Исследуя проблемы экологии и охраны окружающей среды, которые считаются одним из основных направлений устойчивого развития, Р.Л. Султанов анализируя современные экологические проблемы, использовал экологические особенности взаимодействия общества и природы, способы эффективного использования и охраны недр, циклические методы оптимизации и прогнозирования. Кроме того, они отметили экологические проблемы Каспийского моря, экологическое состояние атмосферы, гидросферы и литосферы на территории Азербайджанской Республики, классификацию, значение и перспективы охраняемых территорий и объектов [12]. В отличие от Р.Л. Султанова, когда мы изучаем природные условия с эколого-географической точки зрения, мы предлагаем изучить геологические и геоморфологические особенности местности. Потому что этот фактор позволяет комплексно подходить к местности и помогает делать более точные выводы.

Исследуя проблемы водоснабжения населения, Ф.Ш. Алиев подробно дал информацию об эксплуатационных ресурсах воды, их физико-химических свойствах, использовании (имеющем хозяйственное значение) и способах защиты. Он, проводив гидрогеологические условия, гидрогеологическое районирование и бальнеологическую оценку минеральных вод, определив прогнозные запасы вод, показал перспективы их использования [2]. Работая в

этом направлении, мы пытались оценить ресурсы поверхностных и подземных вод в регионе с экогеографической точки зрения.

Помимо уже упомянутых азербайджанских ученых, в качестве примеров можно привести несколько зарубежных ученых. В.И. Вернадский, исследовав причины экологических проблем, подчеркнул, что природа не используется должным образом в наше время *vurğulamışdır* [3]. В.И. Стурман утверждает, что геоэкология входит в десятку молодых наук, и отмечает, что в наше время решение экологических проблем осуществляется исходя из требований общества. В.И. Стурман также рассматривает геоэкологию как практическую область науки, уделяя особое внимание области экологического мониторинга и инженерной экологии. Он считает, что основные направления геоэкологии включают исторические и теоретические основы геоэкологии, методы геоэкологических исследований, основные закономерности геоэкологии [11]. А.Ю. Гаев исследовал возникновение геоэкологических проблем при добыче природных ресурсов, строительстве и эксплуатации дорог, зданий и сооружений и их влияние на окружающую среду, а также атмосферный воздух, природные воды, почвенные ресурсы, литосферу, шум и вибрацию [4]. А.И. Зарубов исследовал место геоэкологии человека в системе наук, основные понятия, влияние окружающей среды на здоровье человека, социальные аспекты геоэкологии, медицинские и экологические последствия при стихийных бедствиях, геоэкологическое распространение болезней, их зонирование, преимущества геоэкологии и подчеркнул геоэкологию общественной наукой [7]. К.М. Петров изучив экологию и геоэкологию в системе естественных наук, исследовал исторические этапы развития экологических идей, глобальные проблемы человечества и регионов, а также риски, которые могут возникнуть при использовании природы [10]. Голубев изучив экологическую среду во взаимодействии с географической средой, а также экологическую среду с геоэкологической точки зрения природных и социально-экономических факторов (геоэкологические аспекты природных и техногенных систем), то есть он провел геоэкологическое исследование глобальных изменений в атмосфере, гидросфере, литосфере и биосфере и пришел к ряду важных научных выводов [6]. В целом, чтобы избежать экогеографических проблем, необходимо защищать природные условия, при эксплуатации эффективно и всесторонне использовать природные ресурсы и поддерживать экологический баланс природных систем. Полагаем, что взгляды упомянутых выше ученых-исследователей, полученные ими научные результаты и нововведения, помогут всесторонне исследовать существующие эколого-географические проблемы в любом регионе.

Список использованных источников:

1. Алиев Г.А. Тревожный звонок. Баку: 2002. 175 с. (на азерб.)
2. Алиев Ф.Ш. Подземные воды, использование ресурсов и геоэкологические проблемы Азербайджанской Республики. Баку: 2000, 326 с. (на азерб.)
3. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. Москва: 2004, 576 с. (на русс.)
4. Гаев А.Я., Гацков В.Г., Штерн В.О., Карташкова Л.М. Геоэкология для строителей. Оренбург: 2004, 313 с. (на русс.)

5. Гейчайли Ш.Я. География и проблемы географической экологии. Баку: 2004, 268 с. (на азерб.)
6. Голубев Г.Н. Геоэкология. Москва: 1999, 338 с. (на русс.)
7. Зарубов А.И. Геоэкология человека: курс лекций. Минск: 2003, 103 с. (на русс.)
8. Ибрагимов Т.О. Экологические проблемы азербайджанских заповедников. Баку: 2011, 256 с. (на азерб.)
9. Мамедов К.Ш., Халилов М.Ю. Экология и охрана окружающей среды. Баку: 2005, 880 с. (на азерб.)
10. Петров К.М. Общая геоэкология. СПб.: 2004, 441, с. (на русс.)
11. Стурман В. И. Геоэкология. СПб.: 2016, 228 с. (на русс.)
12. Султанов Р.Л., Садыгова Н.А., Аташова Ю.Е. Общая экология. Баку: 2010, 384 с. (на азерб.)

РОЛЬ ПРОСТОРОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЩОДО СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ІНФРАСТРУКТУРА

Б.Р. Кошова

bohdanabrunets@gmail.com

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна

Глобалізаційні процеси, котрі стають все більш помітними на теренах України, не залишили осторонь ні однієї сфери господарської діяльності. Повсякчас постає питання про необхідність ефективного забезпечення усіх сфер соціально – економічної діяльності держави. Визначення поняття «інфраструктури», як однієї з основних ланок, котра пов'язує усі галузі економіки, турбує не одне покоління науковців.

Воно пройшло довготривалий час становлення та тісно переплітається із принципами просторової економіки започаткованої ще у другій половині XVII ст. та активно застосовується у Європі, Японії та США з кінця 90-х років XX ст.

Вагомий внесок у встановлення суті поняття «інфраструктура» можна пов'язати із виникненням перших відділів праці на фабриках та заводах у 1776 році та відомими вченнями А. Сміта, Кантільона, Стюарта. Саме вони вперше порушили питання про взаємозв'язок двох основних факторів розвитку народного господарства таких як «площа» та «відстань». Економічна теорія, котра розвивалась паралельно із бурхливим ростом промисловості, займалась обґрунтуванням розташування виробничих об'єктів по відношенню до територіальних особливостей.

Особливу увагу у дослідженні теорії «простору» та появи поняття «інфраструктура» слід приділити праці німецького вченого Йогана Генріха фон Тюнена «Ізольована держава по відношенню до сільського господарства й національної економіки» 1826 р., де вчений вперше намагався дати відповідь на питання: «Як буде розвиватись сільське господарство в умовах ізольованої країни та який вплив здійснюватиме на нього відстань від міста?». Саме він встановив перші засади здійснення аналізу щодо розміщення виробництва

відносно простору, котре розглядалось як економічне явище та зображувалось у вигляді географічної моделі, основними чинниками котрої були віддаленість від центру та площа. Характеристиками котрі вказували на ефективність виробництва вважались транспортні витрати та розміщення підприємства.

Послідовником теорії «використання простору» В. Лаунхардтом у праці «Визначення раціонального розміщення промислового підприємства» було запропоновано методику визначення оптимального місця розташування організації, котра б задовольняла умову – «мінімальні транспортні витрати на виготовлення та збут одиниці продукції».

Поруч із відомими німецькими економістами, котрі займались оптимізацією використання площі щодо розміщення виробничих підприємств та мінімізацією транспортних витрат, вагомий внесок у обґрунтування ефективних підходів щодо здійснення раціонального містобудування (розміщення виробничих, житлових, соціальних об'єктів) здійснили архітектори Говард та Т. Граньє. В основу їх теорії було закладено дотримання соціально-економічних норм життєдіяльності населення.

Так англійський архітектор Ховард запропонував концепцію «міста-саду», котра базувалась на необхідності оточення міської зони сільськогосподарськими угіддями [1]. Французький вчений Граньє пропонував відмежовувати промислову, обслуговуючу, відпочинкову та житлову зони зеленими насадженнями. Саме така концепція на його думку могла найефективніше задовольнити потреби людини у праці та відпочинку.

Як видно із вищевказаного, вже на ранніх етапах епохи індустріалізації, в даних вищевказаних теоріях було закладено положення про необхідність формування інфраструктури міста. Великим поштовхом у продовженні розвитку теорії «використання площі» стала праця Вальтера Кристаллера (1933р.) «Центральні місця в Південній Німеччині», котра сформувала теоретичні аспекти розміщення населених пунктів. Відповідно до даної теорії існує оптимальна каркасно-сіткова модель населених пунктів, котра забезпечує доступ до об'єктів сфери послуг, максимально можливе переміщення між містами та ефективне управління територією. Система населених пунктів підпорядковується визначеній ієрархії, чисельності рівнів котрі прямо пропорційно залежать від рівня соціально-економічного розвитку території. Ріст рівнів ієрархії населених пунктів призводить до появи все більшого набору послуг для забезпечення великої кількості нищестоящих поселень. Територія котра підпадала під дію таких економічних центрів утворювала соти (шестигранники) завдяки котрим мінімізувались витрати на збут продукції у центрах та навпаки.

Теорія В. Кристаллера була піддана критиці, адже практика свідчить, що внаслідок політичних, соціальних, економічних змін неможливо дотримуватись геометрично правильного шестигранника та строгої ієрархії розподілення. Численні дослідження еволюційної моделі показали, що симетрична будова є нестійкою. Достатньо невеликих флуктуацій, щоб появились зони з високою концентрацією активності, котрі викликатимуть відтік населення із одної території до іншої [2].

Подальше формування поняття «інфраструктури» тісно пов'язане з виникненням теорії «полюсів росту» розробленої французьким вченим Франсуа Перру у 1960р. Центральною ідеєю є домінуюча роль лідируючих галузей котрі створюють інноваційні продукти та у взаємодії утворюють міжгалузеві конгломерати. Провідні економісти світу вказали, що не лише сукупність провідних організацій слід вважати полюсами росту, а й населені пункти котрі володіють значним потенціалом для подальшого розвитку інновацій та прогресу. Завдяки їх потужності імпульси росту передаються не лише другорядним галузям, а й прилеглим територіям, котрі знаходяться неподалік від географічної агломерації економічного ядра.

Теорія «полюсів росту» використовується у багатьох країнах світу для розробки стратегії економічного розвитку території. При цьому значна увага зосереджується на поляризованому розвитку регіонів. Адже, існують економічно освоєні території та нові.

Перші – економічно розвинені території зазнають постійних динамічних змін, котрі здійснюються шляхом модернізації, реорганізації та впровадження інновацій. Нові ж території освоюються завдяки здійсненню індустріалізації (впровадження промислових об'єктів), котрі в міру розбудови інфраструктури створюють технологічний ланцюг удосконалення виробничих процесів та освоєння природних ресурсів. Завдяки утворенню таких економічних ядер досягається ефект концентрації та синергізму.

Яскравим прикладом відображення теорії «полюсів росту» в дії є місто Львів, котрий динамічно змінюється використовуючи інноваційний потенціал для модернізації та удосконалення інфраструктури, розширення сфери послуг, удосконалення соціально- економічного розвитку території. Будучи потужним ядром – місто призводить до розвитку «сателітів». Сьогодні такими сміливо можна назвати такі міста, як: Новояворівськ, Городок, Жовква, Миколаїв.

Вище зазначені теорії, досліджуючи проблеми оптимізації розміщення тих чи інших об'єктів із врахуванням двох факторів «простору» та «часу», зумовили появу багатьох інфраструктурних складових, деякі із них з часом були об'єднані в галузі (наприклад, транспортну, інформаційну і т.п.). Основними завданнями яких є забезпечення безперебійного та ефективного функціонування народного господарства. У зв'язку із необхідністю узагальнення цих видів діяльності у науковий обіг було введено поняття «інфраструктура».

Слово «інфраструктура» вперше ввійшло у обіг у англійській мові приблизно з 1927 року та використовувалось для позначення установ, які формують основу для будь-якої операції або системи.

Дані Великого енциклопедичного словника свідчать, що поняття інфраструктура походить від латинського *infra* – нижче, під, і *structura* – побудова, розташування. Та окреслює сукупність споруд, будинків, систем і служб, необхідних для функціонування галузей матеріального виробництва й забезпечення умов життєдіяльності суспільства. Із вище сказаного можна зробити висновки, що економічна теорія розвиватиметься і надалі, поглиблюючи знання про різноманітні взаємопов'язані процеси, від котрих в

свою чергу залежатимуть у більшій чи меншій мірі усі галузі світової економіки.

Список використаних джерел:

1. Підцерковна Х.В. Концепція «міста-саду» у формуванні урбанізованого простору. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua.
2. Семенов В.Ф. Регіональна економіка / В.Ф. Семенов. – К. : МП «Леся», 2008. – 595 с.

ІФВ-МОДЕЛЮВАННЯ ВИМУШЕНИХ МІГРАЦІЙ У ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНАХ СХІДНОЇ УКРАЇНИ

М.О. Логвинова

logvinova_mari94@ukr.net

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Просторові аспекти концентрації вимушених міграцій мають важливе значення для формування засад регіональної міграційної політики, виявлення значного демографічного навантаження вимушених мігрантів на території, що їх приймають, для визначення пріоритетних проблем вимушених мігрантів та шляхів їх вирішення. Прикордонні регіони Східної України, включаючи Донецьку, Луганську та Харківську області характеризуються найбільшими в Україні масштабами вимушених міграцій. Внутрішньо переміщені особи (ВПО), які з'явилися в результаті воєнного конфлікту на Донбасі, розселились у найближчих до тимчасово окупованих територій населених пунктах, створивши у деяких громадах надмірне навантаження на місцеве населення, а у деяких – стали надією на успішний соціально-економічний розвиток [1]. Тому актуальним постає питання удосконалення методики дослідження міграційних процесів, зокрема, вимушених міграцій, за допомогою спеціальних методів суспільної географії.

Мета роботи полягає у просторовому аналізі чисельності внутрішньо переміщених осіб у розрахунку на 1000 осіб місцевого населення за допомогою моделювання поля інтегральної функції впливу (ІФВ-моделювання).

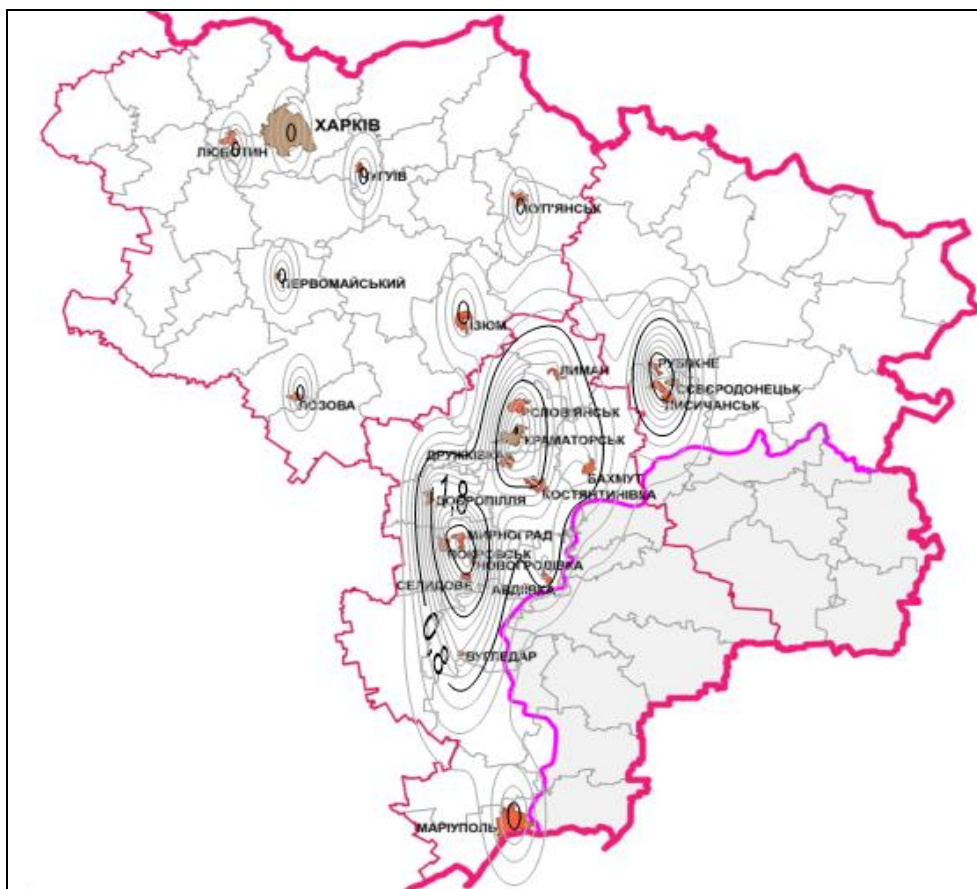
В основі методу ІФВ-моделювання лежить твердження про те, що кожен суспільно-географічний об'єкт має власну зону впливу на суспільно-географічний процес, радіус (R) цієї зони впливу має бути пропорційний числовій величині (потужності) параметру об'єктів. Тому найменш потужний об'єкт має найменший радіус впливу R_0 , який можна вважати базовим [2, 4]. Радіус зони впливу у нашому дослідженні – це відстань, на яку міські та сільські населені пункти приваблюють вимушених мігрантів – внутрішньо переміщених осіб.

Модель інтегральної функції впливу є ефективним інструментом дослідження просторового розподілу основних демографічних процесів та їх відповідності взаємодії суспільно-географічним об'єктам. Тому для аналізу

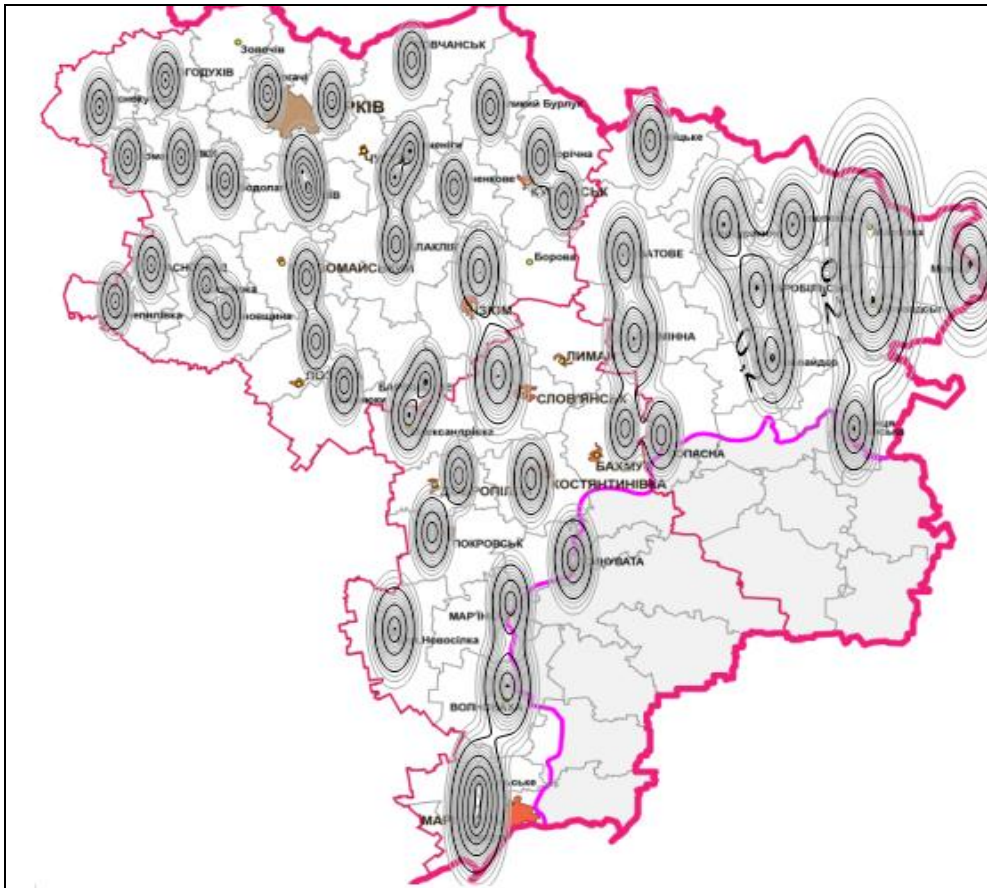
зменшується з віддаленістю від тимчасово окупованих територій України. На моделі виділяється три суцільні зони концентрації внутрішньо переміщених осіб: міста Слов'янськ, Лиман, Краматорськ, Дружківка із ядром у м. Краматорськ; Добропілля, Мирноград, Селидове, Новогродівка, Покровськ із ядром у м. Новогродівка у Донецькій області та Северодонецьк, Лисичанськ Рубіжне із ядром у м. Северодонецьк у Луганській області. Виділення цих зон концентрації ВПО пов'язано із близькістю цих міст обласного значення до тимчасово окупованих територій, виконання ними адміністративних функцій, концентрації в них людського, виробничого, наукового, культурного потенціалу. Значні аномалії демографічного навантаження ВПО на місцеве населення спостерігається у м. Маріуполь та Ізюм (рис. 1).

На моделі із базовим радіусом 20 км (рис. 2) прослідковуємо чітку закономірність розміщення вимушених мігрантів уздовж лінії розмежування. Розподіл ізоліній навантаження ВПО на 1000 осіб місцевого населення все більше згладжується, прослідковується тенденція до зростання інтегральної функції впливу у м. Краматорськ, Северодонецьк, Новогродівка, Маріуполь, Ізюм. Усе більш помітним стає уповільнене зменшення інтегральної функції впливу уздовж лінії розмежування на південь та північ, поверхня стає більш узагальненою. Вплив міст Харківської області на розподіл ВПО по території Східної України стає незначним.

Рис. 2. Модель поверхні навантаження ВПО на 1000 осіб місцевого населення у містах обласного значення прикордонних регіонів Східної України з базовим радіусом впливу $R = 20$ км станом на 01.01.2019 року

На моделі із базовим радіусом $R = 15$ км, побудованій за даними районів без урахування міст обласного значення спостерігаємо аномальні значення у північних районах Луганської області: Марківському, Біловодському та Станично-Луганському, які утворюють суцільну зону впливу із центром у Марківському районі; Новопсковському, Білокуракинському, Старобільському, Новоайдарському районах із ядром у Білокуракинському районі. Аномальні значення пов'язані із найбільшим навантаженням пенсіонерів, більшість з яких зареєстровані у даних районах для отримання пенсій та інших соціальних виплат, хоча фактично проживають на тимчасово окупованій території [1].

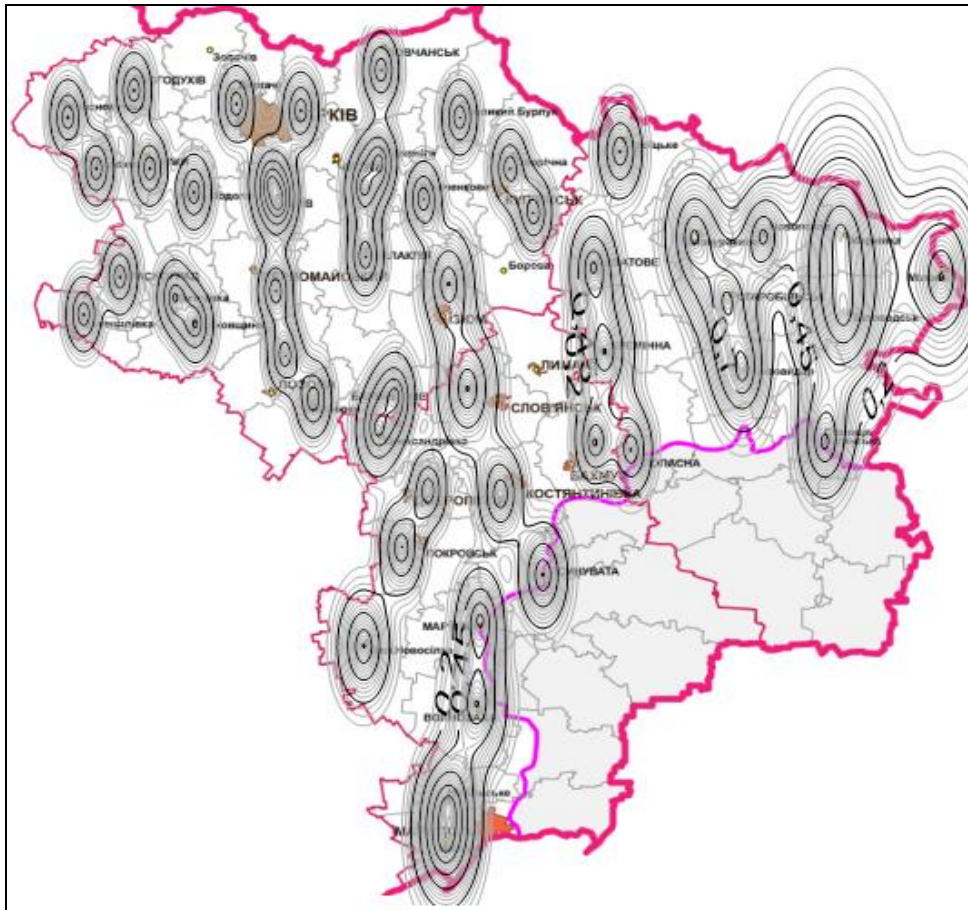

Рис. 3. Модель поверхні навантаження ВПО на 1000 осіб місцевого населення у районах (без урахування міст обласного значення) прикордонних регіонів Східної України з базовими радіусами впливу $R = 15$ км станом на 01.01.2019 року

Найбільші значення інтегральної функції впливу спостерігаються і у суцільній зоні впливу на межі Донецької та Луганської областей, до якої належать Сватівський, Кремінській та Попаснянський райони Луганщини та Бахмутський район Донецчини. Аномальні значення спостерігаємо і у південних районах Донецької області, розташованих уздовж лінії зіткнення – Маріїнському, Волноваському, Никольському та Мангушському районах.

На моделі із базовим радіусом впливу $R = 20$ км (рис. 4) розподіл ізолій інтегральної функції впливу свідчить про наявність найбільшої зони концентрації вимушених мігрантів на північному сході Луганської області із

ядром у Марківському районі. Аномальні значення зменшується з півночі на південь уздовж лінії розмежування та з віддаленістю від неї. Дві великі зони демографічного навантаження вимушених мігрантів на місцеве населення сформувались на межі Донецької та Луганської областей із ядром у Старобільському районі та на півдні Донецької області із ядром у Мангушському районі. Локальні аномалії простежуються у центральних та південних районах Харківської області.

Рис. 4. Модель поверхні навантаження ВПО на 1000 осіб місцевого населення у районах (без урахування міст обласного значення) прикордонних регіонів Східної України з базовими радіусами впливу $R = 20$ км станом на 01.01.2019 року

Отже, аналіз поверхонь інтегральної функції впливу дозволив виявити території найбільшої концентрації ВПО, їх надмірного навантаження на місцеве населення приймаючих громад. Проведений просторовий аналіз підтверджує закономірність зменшення показника інтегральної функції впливу з віддаленістю від тимчасово окупованих територій України.

Список використаних джерел:

1. Логвинова М.О. Масштаби, динаміка та просторові особливості вимушеного внутрішнього переміщення населення на сході України / М.О. Логвинова // Економічна та соціальна географія. – Київ, 2020. – Вип. 83. – С. 29-36.

2. Немец К.А. Статистические методы и обработка геоинформации: учебно-методическое пособие / К.А. Немец, Е.Ю. Сегіда. – Харьков: Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразіна, 2013. – 60 с.
3. Немець К.А. Теорія і методологія географічної науки: методи просторового аналізу: навчально-методичний посібник / К.А. Немець, Л.М. Немець. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – 172 с.
4. Немець Л. Методика суспільно-географічного дослідження демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми (на прикладі Харківської області) / Л. Немець, К. Сегіда, К. Немець // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Географія. – 2012. – № 1. – С. 73-80.
5. Немець Л. Просторовий аналіз демографічного розвитку Харківського регіону як регіональної соціогеосистеми (на основі ІФВ моделювання) / Л. Немець, К. Сегіда, К. Немець // Наукові записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Географія». Том 24 (63). 2011. – №1. – С.277-281.

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕРЕЖЕВОГО ПІДХОДУ ПРИ ВИВЧЕННІ КОМУНІКАЦІЙНИХ СИСТЕМ РЕГІОНУ

С.О. Пугач

puhachserhiy@gmail.com

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна*

Функціонування людського соціуму реалізується через мережі. Не дивлячись на значну поширеність терміну у сучасній науковій літературі та у повсякденному спілкуванні, є багато суперечливих моментів у розумінні, вивченні, використанні понять «мережа» та «мережевий підхід». Дослідження просторових особливостей транспортних та соціальних комунікацій регіону повинне насамперед здійснюватися через розуміння мережі.

Термін «мережа» є дуже багатозначним. Так, «Словник української мови» пояснює слово, як «Риболовна сіть з великими вічками. Те, що нагадує своїм виглядом багато схрещених, переплетених ліній. Сукупність яких-небудь шляхів, ліній зв'язку, каналів і т. ін., розташованих на певній території. Сукупність однорідних закладів, підприємств і т. ін., розташованих на певній території» [3, 674].

Тобто, «мережа» – це сукупність сполучних елементів (взаємодій) між певними об'єктами чи явищами, разом із цими елементами. У математичних термінах це граф – сукупність об'єктів та зв'язків між ними. Об'єкти розглядаються як вершини (вузли) графу, а зв'язки – як дуги (ребра). Викликає певне здивування те, що такий важливий термін в українських та російських («сеть») філософських словниках [2; 4; 8; 9] відсутній взагалі.

Мережа або мережі, частіше цей термін вживається у множині, – це особливий вид просторового впорядкування, що складається з сукупності пов'язаних елементів, які, як правило, мають децентралізовану та неієрархічну

форму [13, 498–499]. Термін в останні роки набув значної популярності у повсякденному, діловому та академічному вжитку через потужну аналітичну та методологічну основу. Можна виділити наступні підходи, які можуть бути використані у географічних дослідженнях, що базуються на методах аналізу мереж:

- інфраструктурні технічні мережі, такі як електричні, дорожні, залізничні, каналізаційні та телекомунікаційні системи, можна описати відповідно до їх щільності, зв'язності та орієнтації [10].
- соціальні мережі, які базуються на родинних зв'язках, дружбі чи комунікаціях можуть бути проаналізовані як кількісно за допомогою мережевого аналізу, так і якісно з використанням інструментів, отриманих із соціології та психології [14];
- моделі організації на основі мережі, це своєрідне поєднання попередніх двох підходів, оскільки природа людських груп від неформальних та локальних до формальних і глобальних усе частіше сприймається як прояв мереж [11; 12].
- акторні мережі – це розподілені форми впливу, які виникають при взаємодії людей і не-людей (non humans), згідно акторно-мережевої теорії. Акторно-мережева теорія (actor-network theory, ANT) – новітній напрям наукових досліджень, спрямованих на виявлення способів з'єднання соціального в єдиний світ [1].

Для дослідження транспортних та соціальних комунікацій регіону найбільш перспективним є третій підхід.

Згідно теорії графів, мережу можна поділити на дві групи компонентів, які її формують: об'єкти та зв'язки між ними. Об'єкти розглядаються як вершини, або вузли графу, а зв'язки – як дуги, або ребра. Для різних мереж види графів можуть відрізнятися орієнтованістю, обмеженнями на кількість зв'язків, додатковими даними про вершини або ребра. Так, для транспортних мереж об'єктами є транспортні вузли, центри, пункти, а ребрами – шляхи сполучення. Для соціальних мереж вершинами є люди, а ребрами – комунікації між ними.

Найбільше розробленою у суспільній географії є концепція транспортних мереж. Так, транспортна мережа – це сукупність транспортних ліній (шляхів, доріг) певної території, які сполучають транспортні вузли, центри та пункти (міста, центри, поселення, пункти, райони). Складається з окремих транспортних ліній чи шляхів сполучення (наприклад, мережа залізниць, мережа нафтопроводів, мережа авіаліній, мережа автошляхів). Транспортні шляхи (лінії) відрізняються за своїми функціями, пропускною здатністю, завантаженістю, інтенсивністю потоків. Транспортна мережа виконує дві важливі функції: 1) здійснення взаємодії між елементами територіальних систем населення та господарства; 2) транспортне обслуговування території та людей, які на ній проживають. Основними характеристиками транспортної мережі є: конфігурація (геометричні обриси на карті), топологічна структура (взаємне розміщення елементів мережі), щільність (ступінь густоти та розрідженості по території), протяжність, пропускна здатність [7, 271].

Транспортна мережа є основою транспортної системи. Функціонування транспортної мережі реалізується шляхом виконання певних транспортних процесів.

Основними закономірностями розвитку мереж можна назвати: синхронність, самоорганізація, стадійність, ієрархічність, ізоморфізм, стійкість, просторова щільність, емерджентність, адаптивність, розмірність.

Б. Родоман вважає, що сучасне розуміння гепростору, як одночасно зернистого (дискретного) та польового (континуального) утворення має бути доповнене мережевим його трактуванням [5]. Точки у гепросторі з'єднані за допомогою шляхів сполучення та інших видів комунікацій. *Мережеві гепростори* ніби зіткані із шляхів сполучення та/або граничних ліній. Вони у тій чи іншій мірі подібні ниткам, тканинам, армованим плівкам (усі такі фізико-технічні образи недосконалі, оскільки географічні об'єкти набагато складніші). Мережевий гепростір може трактуватися по різному відповідно до ступеня його організації території навколо себе.

1. Мережевий простір, який складається лише з лінійних об'єктів (шляхів, комунікації). Це вузьке трактування. Для усієї території мережевий простір є каркасом (наприклад транспортний каркас).
2. Мережевий простір складається як з лінійних об'єктів, так із територій, що до них прилягають – спеціальних функціональних зон (наприклад каркас господарства, каркас розселення). Територія, яка не входить до мережевого простору називається фоною. Мережевий простір при цьому є лінійно-вузловим, що складається із коридорів та компактних ареалів-вузлів [6].
3. Мережевим називають будь-який простір, у якому є мережа. Таке трактування Б. Родоман вважає непродуктивним, оскільки реальних геосистем, не пронизаних мережами не буває.
4. Мережевий простір, у якому уся територія прилягає до лінійних об'єктів. Фонова територія відсутня, вона повністю «включається» до мережевої.
5. Тканинний (на нашу думку, термін не досить вдалий) гепростір, який повністю складається з лінійних елементів, так що не лишається між ними ніяких проміжків, фону (або вони дуже малі й ними можна знехтувати). Соціальні інтернет-мережі у населених пунктах представляють собою саме такий тип мережевого простору. Спостерігається перехід гепростору від дискретності до континуальності.

Отже, мережевий підхід до вивчення транспортних та соціальних комунікаційних систем регіону є перспективним напрямком суспільно-географічних досліджень. Моделі організації комунікацій на основі мережі, це своєрідне поєднання реальних (транспорт) та віртуальних (соцмережі) мереж, оскільки природа людських груп від неформальних та локальних до формальних і глобальних усе частіше сприймається як прояв мережевих взаємодій на різних рівнях ієрархії.

Список використаних джерел:

1. Киридон А.М. Акторно-мережева теорія // Велика українська енциклопедія. URL: [http://vue.gov.ua/Акторно-мережева теорія](http://vue.gov.ua/Акторно-мережева_теорія) (дата звернення: 6.10.2019).
2. Конт-Спонвиль А. Философский словарь / пер. с фр. Е. В. Головиной. – Москва: Изд. «Этерна», 2012. 752 с.
3. Мережа // Словник української мови: в 11 т. Том 4 / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1973. С. 674.
4. Новейший философский словарь / науч. ред. А.А. Грицанов. Минск: Книжный Дом. 2003. 1280 с.
5. Родоман Б.Б. Сетевые и анизотропные географические пространства // Сжатие социально-экономического пространства: новое в теории регионального развития и практике его государственного регулирования / Под ред. С.С. Артоболевского и Л.М. Синцера. Москва: Эслан, 2010. С. 167–175.
6. Родоман Б.Б. Территориальные ареалы и сети. Смоленск: Ойкумена, 1999. 255 с.
7. Тархов С.А. Транспортная сеть // Социально-экономическая география: понятия и термины. Словарь-справочник / отв. ред. А.П. Горкин. Смоленск: Ойкумена, 2013. С. 271–272.
8. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. Москва: Республика, 2001. 719 с.
9. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев и др. Москва: Сов. энциклопедия, 1983. 840 с.
10. Хаггет П. География: синтез современных знаний. Москва: Прогресс, 1979. 684 с.
11. Barry A. Political Machines: Governing a Technological Society. Oxford: Blackwell, 2001. 305 p.
12. Castells M. The rise of the network society. Vol. 1. The information age: economy, society and culture. Oxford: Blackwell, 1996. 594 p.
13. Encyclopedia of Human Geography / edited by B. Warf. London-New Delhi: SAGE Publications, 2006. 648 p.
14. Strathern M. Cutting the network. Journal of the Royal Anthropological Institute. 1996. Vol. 2. No. 3. P. 517–535.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Л.Б. Сікорська

l_sikorska@ukr.net

Інститут географії НАН України, м. Київ, Україна

Вивчення і концептуалізація поняття «територіальна ідентичність» беруть початок в соціально-психологічних та соціологічних дослідженнях, де на думку науковців ключову роль у формуванні певної ідентичності відіграє соціальний простір та розуміння індивідом свого місця в ньому. Дослідники наголошують на існуванні таких важливих особливостей як наявність психологічного та емоційного зв'язку людини з територією проживання, переживанням приналежності до неї, а також ментальною і ціннісною спільністю особи з тим соціумом, який проживає на цій території. Територіальна ідентичність з одного боку є результатом ототожнення і об'єднання «свого Я» з «собі подібними», а з

іншого – виступає наслідком відособлення від інших, «чужих» соціальних груп, що присутні на цій же території.

Територіальна ідентичність виступає важливим об'єктом сучасних досліджень в різних науках – від психології і соціології до архітектури та дизайну. Це дозволяє науковцям і практикам не лише розглядати явище щоразу з нових сторін, а і вдосконалювати саме розуміння поняття, його структуру, фактори утворення і трансформації [9].

Багато дослідників визначають територіальну ідентичність на рівні із етнічною складовими соціальної ідентичності. О. Ляшенко вважає, що ідентичність є ставленням особи до себе самої та інших собі подібних особистостей. Він розглядає ідентичність з однієї сторони як органічно притаманну людині чи соціуму рису, дану від народження, а з іншої – як штучний ментальний конструкт, що утворився для реалізації потреби у належності до певної спільноти та відмежування від інших спільнотей. Поділяє таку думку і О. Лозова, яка розглядає територіальну ідентичність як різновид соціальної ідентичності, коли людина відчуває себе частиною певної територіальної групи [7, 6].

І. Самошкіна розглядає територіальну ідентичність з соціально-психологічної точки зору, виділяючи при цьому особистісну ідентичність (персональний простір, ставлення до місця) та соціальну ідентичність (передусім територіальну ідентичність індивідів в міському середовищі). Територіальна ідентичність, на думку авторки, формується в ході соціалізації особистості і трансформується протягом всього життя [11].

Г. Коржов розглядає територіальну ідентичність як сприйняття індивідом себе як представника певної «уявної спільноти», що ґрунтується на єдності території проживання, історії і традицій, соціокультурного досвіду, ціннісних орієнтацій і способу життя. Місце, на думку дослідника виступає не просто контекстом і фоном для формування ідентичності, а є її складовою [5].

Е. Грищук вважає, що виокремлення терміну «територіальна ідентичність» зумовлене включенням у себе не лише соціальних, просторових та ситуаційних особливостей місця, але й підкресленням взаємозв'язку феномену ідентичності із територіальною поведінкою особи [3].

Більшість дослідників виділяють чотири ієрархічні рівні територіальні ідентичності в залежності від масштабу досліджуваного «місця»: локальний (місцевий), регіональний, державний/національний та глобальний. Т. Андрущенко вважає, що територіальна спільність, до якої людина відчуває причетність, завжди буде обмежена конкретним місцем розвитку (місто, область, село або ж досить широкий простір – країна, регіон, материк). При цьому людина відчуває свою причетність одночасно до кількох рівнів ідентичності, хоча цей зв'язок може мати різні за силою прояви на різних рівнях [1].

На думку Л. Нагорної, ієрархічні рівні територіальні ідентичності утворилися на основі ідентифікації зі спільнотами, пов'язаними з територіальною організацією суспільства (макрорегіональна; регіональна; локальна (міська

і сільська ідентичності)), та зі спільнотами, у формуванні яких невід'ємне місце займає територіальний чинник (національна та етнічна ідентичності). [8]

В дослідженнях українських істориків, етнографів та політологів важливу роль відіграє ретроспективний погляд на формування територіальної ідентичності, а також особливості прояву історично сформованих особливостей ідентичності в сучасному політичному просторі [2].

В українську географічну думку питання вивчення територіальної ідентичності ввійшли відносно недавно. Вагомий внесок у дослідження зробили науковці київської школи. І. Гукалова оперує поняттям «просторова ідентичність» і визначає її як пережиті, усвідомлювані смисли системи суб'єктів соціально-географічної реальності, що формують свідомість територіальної приналежності індивіда. Її виникнення зумовлюється такими чинниками як: особливості розвитку соціальної сфери та інфраструктури, рівень соціальної безпеки, соціально-культурне середовище, пріоритетні морально-етичні норми, інформаційне середовище та інші [4].

На думку Я. Олійника та О. Гнатюка, територіальну ідентичність слід розглядати як комплекс індивідуальних або колективних уявлень, які характеризують особливий ментальний зв'язок індивіда чи спільноти з певною територією і/або відповідною територіальною спільнотою, та пов'язані із процесом інтерпретації місцевої специфіки, завдяки якому унікальність регіону об'єктивується в образах, символах та міфах, що поділяються й відтворюються членами територіальної спільноти [10].

Отже, в основі територіальної ідентичності, на думку багатьох дослідників, лежить емоційний, психологічний, ментальний зв'язок індивіда з конкретним «місцем», «територією» та суспільством, що там проживає. Такий зв'язок формується в результаті взаємодії людини з природою, інформаційним, культурним, політичним, економічним та іншими просторами, відокремленням себе від «чужих» соціальних груп і визнання себе частиною певної «рідної» спільноти, яка має такі ж цінності.

Територіальна ідентичність міцно закріпилась як об'єкт дослідження в різних галузях наук. Міждисциплінарний характер вивчення дозволяє розширити сферу застосування підходів, методів та інструментів конкретних галузей, використати їх новим нетиповим способом, що в подальшому дозволить розкрити нову сутність та особливості ідентичностей населення певної території.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко Т.В. Регіональна ідентичність: зміст, типи та особливості формування / Т.В. Андрущенко // Політикус: наук. журнал. – 2019. – № 4. – С. 93-97.
2. Верменич Я.В. Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проекти другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Відп. ред. В.А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2016. – 356 с.
3. Грищук Е.Ю. Територіальна та етнічна ідентичність: особливості взаємозв'язку / Е.Ю. Грищук // Український психологічний журнал. – 2017. - № 1. – С. 26-38 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukpsj_2017_1_5

4. Гукалова І.В. Просторова ідентичність населення у руслі нових напрямів дослідження у суспільній географії / І. В. Гукалова // Український географічний журнал. – 2015. - № 4. – С. 24-30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UGJ_2015_4_6
5. Коржов Г. Территориальные идентичности: концептуальные интерпретации в современной зарубежной социологической мысли / Г. Коржов // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2010. - № 1. – С. 107-124 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/crtmm_2010_1_9
6. Лозова О.М. Психосемантичний аспект регіональних ментальностей в Україні / О.М. Лозова // Наукові записки НаУКМА. – 2010. – Т. 110: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С. 34-39.
7. Ляшенко О. Деякі аспекти дослідження регіональної ідентичності / О. Ляшенко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2016. – Вип. 2. – С. 271-283.
8. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л.П. Нагорна. – К.: ППІЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
9. Нагорна Л. Територіальні ідентичності в системі трансдисциплінарних регіональних досліджень / Л. Нагорна // Регіональна історія України. – 2012. – Вип. 6. – С. 35-52.
10. Олійник Я.Б., Гнатюк О.М. Територіальна ідентичність населення Подільського регіону: монографія / Я.Б. Олійник, О.М. Гнатюк. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2017. – 223 с.
11. Самошкина И.С. Территориальная идентичность как предмет социально-психологического исследования / Самошкина И.С. // Вестник РГГУ. Серия «Психология», № 3, 2008. – С. 43-53.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ МЕЖРЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОНВЕРГЕНЦИИ

П.А. Черномаз

chernomaz@karazin.ua

*Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина,
г. Харьков, Украина*

Под межрегиональной конвергенцией понимается процесс сближения экономических параметров регионов. Процессом, противоположным конвергенции, является дивергенция. При этом в региональной экономике сложились две концепции межрегиональной конвергенции – σ -конвергенция и β -конвергенция [7]. Первая предусматривает сокращение в динамике межрегиональной дифференциации экономических показателей, вторая – ускоренное развитие более бедных регионов, что приводит к постепенному сглаживанию межрегиональных асимметрий. Усиление экономической конвергенции регионов (что равнозначно уменьшению межрегиональных экономических диспропорций) является важнейшей задачей региональной политики ЕС, известной как политика сплочения (Cohesion Policy).

Возникшие в 2014 г. украинско-российские политические противоречия привели к сворачиванию трансграничного взаимодействия, разрыву

гуманитарных связей и экономического сотрудничества приграничных регионов, что отразилось на экономическом состоянии российско-украинского пограничья [5]. В связи с этим актуальным является рассмотрение процессов экономической конвергенции/дивергенции украинско-российского пограничья на основе данных официальной статистики.

Ранее нами рассмотрена экономическая конвергенция/дивергенция регионов украинско-российского пограничья на основе такого важного интегрального показателя экономического развития, как валовой региональный продукт (ВРП) на душу населения [6]. В данной работе для подтверждения усиления процессов экономической дивергенции регионов украинско-российского пограничья рассчитаны значения показателей σ -конвергенции (коэффициента вариации и индекса Тейла) на основе данных о среднемесячной номинальной заработной плате работников за период с 2004 по 2018 гг. (рис. 1). Для возможности сравнения размеры заработных плат в украинских и российских регионах были приведены к единой валюте по среднегодовым курсам соотношения гривни к рублю, опубликованным на официальном сайте Национального банка Украины.

Коэффициент вариации рассчитывался по формуле:

$$\sigma = \frac{\sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (M_i - M_{cp})^2}}{M_{cp}},$$

где M_i – значение рассматриваемого показателя (среднемесячной номинальной заработной платы) по i -му региону; M_{cp} – среднее значение рассматриваемого показателя по всем субъектам макрорегиона (украинско-российского пограничья); n – общее количество субъектов макрорегиона [1].

Индекс Тейла заимствован из теории информации и связан с концепцией энтропии. Он рассчитывался по следующей формуле:

$$T_1 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(\frac{M_i}{M_{cp}} \ln \frac{M_i}{M_{cp}} \right).$$

Чем больше значение данных показателей, тем меньше конвергенция и, соответственно, больше дивергенция.

Проведенные расчеты подтвердили ранее обнаруженную нами [6] общую тенденцию уменьшения экономической конвергенции (роста дивергенции) регионов украинско-российского пограничья (это наглядно отображают тренды на рис. 1). Данные расчеты также показывают незначительное увеличение конвергенции в 2012-2013 гг. и последующий резкий рост дивергенции в 2014-2015 гг. Единственным отличием от расчетов по уровню ВРП на душу населения является рост конвергенции в 2016-2018 гг. Причем показатели 2018 г. даже немного превышают уровень конвергенции 2012 г. Это подтверждается снижением градиента размеров среднемесячных зарплат украинского и российского пограничья.

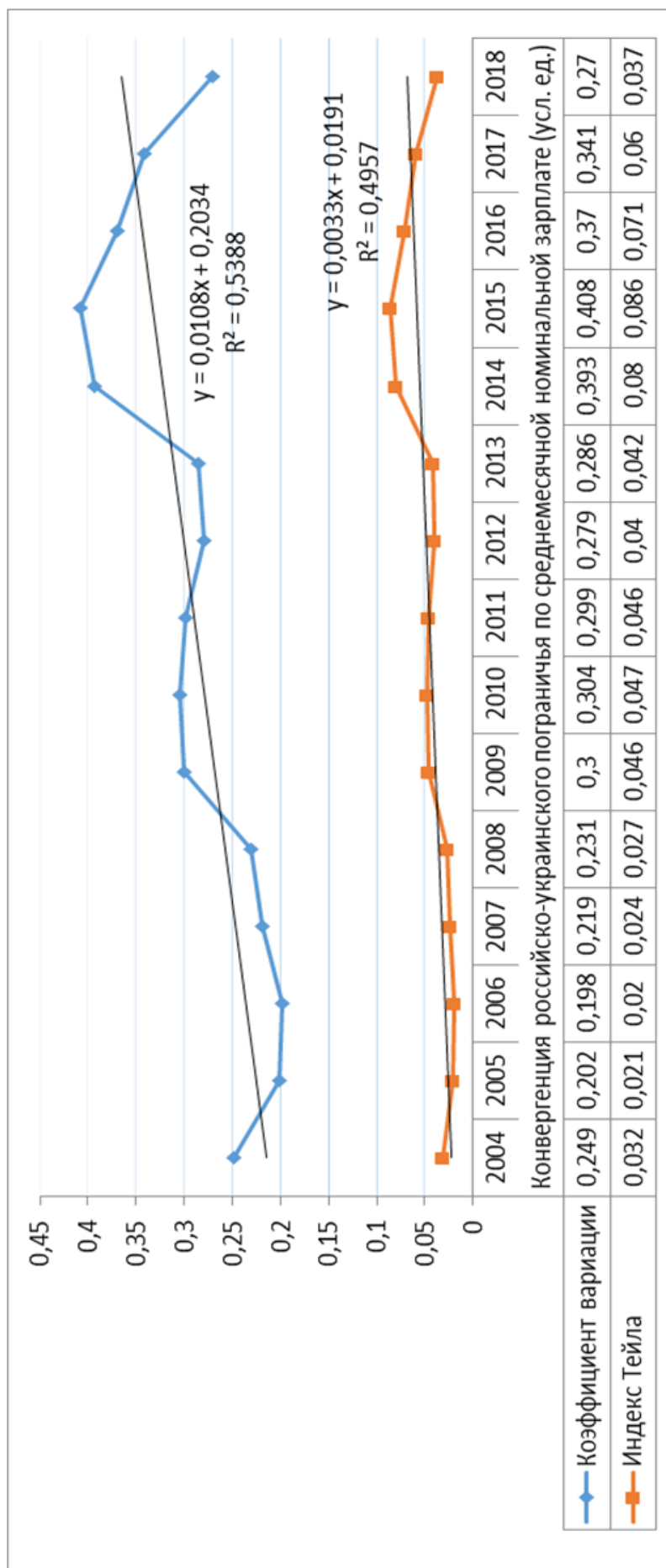

Рис. 1. Динамика показателей экономической конвергенции украинско-российского пограничья по показателю среднемесячной номинальной заработной платы работников в 2014-2018 гг. Рассчитано автором по материалам [2-4]

Если в 2004-2007 гг. российские работники приграничных регионов получали среднемесячную зарплату примерно в 1,5 раза выше, чем украинские (что пропорционально отражало различия в ВРП на душу населения), то в 2014-2017 гг. этот разрыв увеличился до 2,0-2,3 раза (в то время как различия в ВРП на душу населения составили 3,4-3,7 раза), а в 2018 г. вновь сократился до 1,7 раза, что соответствует уровню 2012-2013 гг.

Список использованных источников:

1. Гичиев Н.С. Региональная конвергенция экономического роста: пространственная эконометрика // Региональная экономика: теория и практика. 2018. Т. 16. Вып. 1. С. 58-67.
2. Официальный веб-сайт Государственной службы статистики Украины [Электронный ресурс]. URL: www.ukrstat.gov.ua.
3. Официальный веб-сайт Национального банка Украины [Электронный ресурс]. URL: bank.gov.ua.
4. Официальный веб-сайт Федеральной службы государственной статистики Российской Федерации [Электронный ресурс]. URL: gks.ru.
5. Черномаз П.А., Шлапек Е.А. Влияние политической конфронтации на внешнюю торговлю приграничных регионов. На примере российско-украинского и российско-финского приграничья // Обозреватель-Observer: Научно-аналитический журнал. 2017. № 10. С. 14-24.
6. Черномаз П.О. Процеси конвергенції/дивергенції економічного розвитку українсько-російського прикордоння [Електронний ресурс] // Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин: Матеріали XV науково-практичної конференції молодих вчених, 3 квітня 2020 р. Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2020. С. 135-137. URL: <http://international-relationships-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/c6ec2edb954c83e26444b2b8a73689fa.pdf>.
7. Экономико-географические и институциональные аспекты экономического роста в регионах / О. Луговой, В. Дашкеев, И. Мазаев и др. М.: ИЭПП, 2007. 164 с.

СЕКЦІЯ 2. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ

HOW TO REFORM ELECTORAL SYSTEM IN POLAND?

B. Kulas

kulas.bartlomiej@phdstud.ug.edu.pl
University of Gdańsk, Gdańsk, Poland

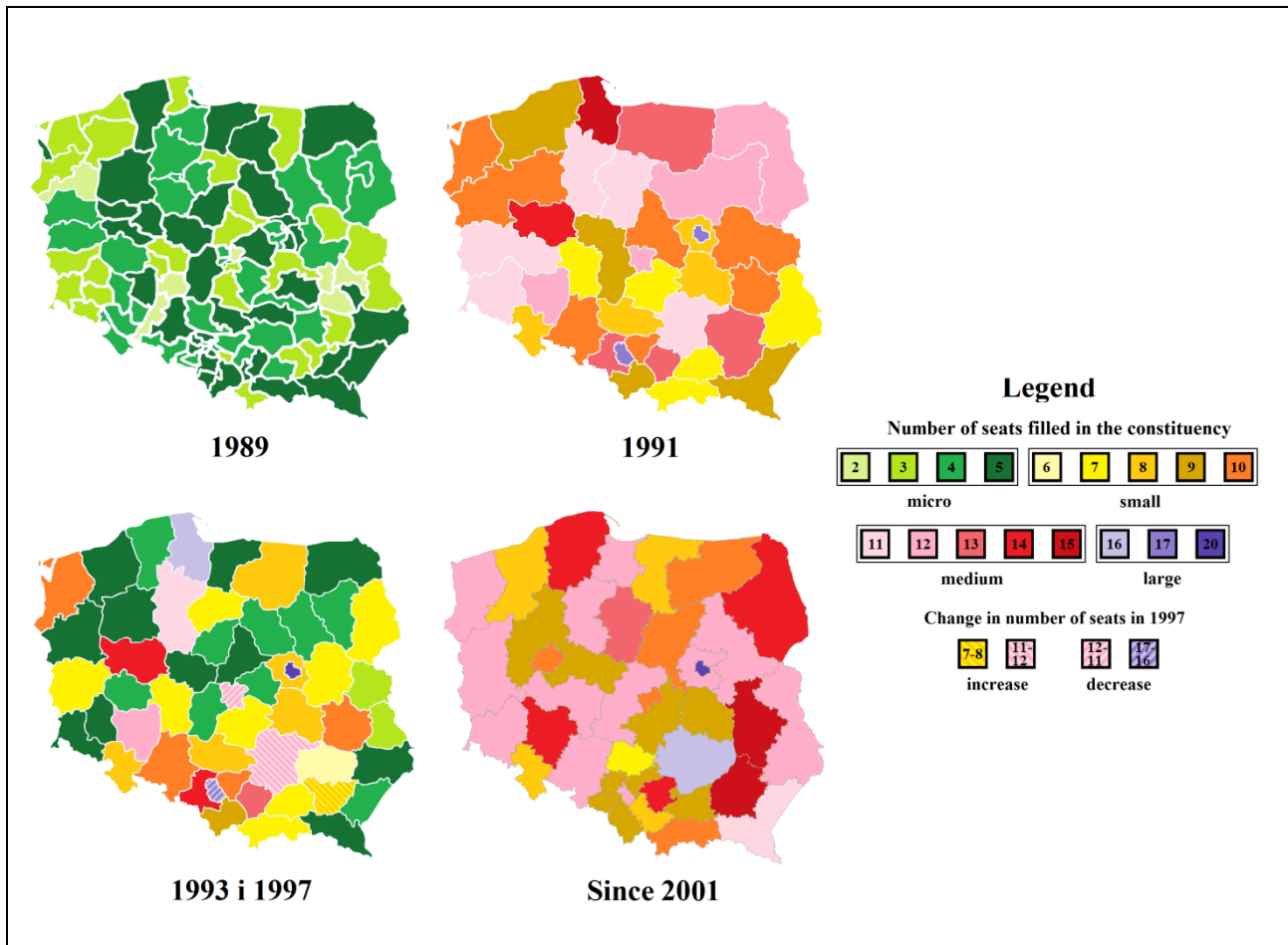
In most parliamentary elections in the world, two main types of electoral systems are used in elections to the lower house of parliament – majoritarian, mainly the First Past The Post system – FPTP; based on a relative majority in single-member constituencies with one voting round and proportional - most often based on lists of candidates. In Poland, a proportional system has been in place since 1991. This type of electoral law can be very diverse. The most important variables are: the size of the constituencies and the method adopted for calculating the distribution of seats in the constituency.

The Polish Sejm has a centuries-old tradition, dating back to the Middle Ages. There is a dispute between historians in Poland as to whether to consider the assembly of the nobility in the fourteenth, fifteenth or perhaps only in the sixteenth century as the Sejm. As J. Bardach notes (2011, p. 21), from the general parliament in 1493, the participation of deputies delegated from the lands became the rule, and not as before - an occasional fact. The final strengthening of the Sejm came with the adoption of the Nihil Novi constitution in 1505, according to W. Czapliński (1984, p. 29), it was the crowning achievement of the parliamentary process. Over time, the role of the Sejm grew and soon it became the main decision-making body in the state, which lasted until the fall of Poland in 1795. The Sejm was reborn in of the Second Polish Republic after 1918 and was elected in direct universal elections in the proportional system. After the May coup in 1926, the role of the Sejm decreased. After the Second World War and the takeover of power by the communists, the unicameral Sejm became a facade body, only seemingly a decision-making chamber. This period is also critically assessed by A. Rzepliński (2012, p. 305-306), who notes that none of the 10 elections in 1947-1985 were free or fair, and were only a rigged plebiscite.

A significant change in the situation of the Sejm took place after 1989, as a result of an agreement between the communist authorities and the democratic opposition. In 1989, free elections were held (Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102), and in the future - free and democratic ones. Over the past 30 years, the electoral law and the shape of constituencies have changed several times (Fig. 1).

The first electoral law (Dz.U. 1991 nr 59 poz. 252) introduced 391 deputies elected in 37 multi-member constituencies in the proportional system using the Hare-Niemeyer method without an election threshold, and a national list of 69 candidates.

In the following years, the election threshold and the D'Hondt method were introduced, reducing the size of constituencies (Dz.U. 1993 nr 45 poz. 205). The final shape of the right to vote to the Sejm was established in 2001 (Dz.U. 2001 nr 46 poz. 499), when the final number (41) and shape of the constituencies were established and the national list of candidates was liquidated. The Sainte-Laguë method was then used to distribute seats, but the D'Hondt method was returned to before the next elections (Dz.U. 2002 nr 127 poz. 1089). The election law took its final shape in 2011 (Dz.U. 2011 nr 21 poz. 112). After 1989, the Polish Sejm became the most important legislative body in the state.

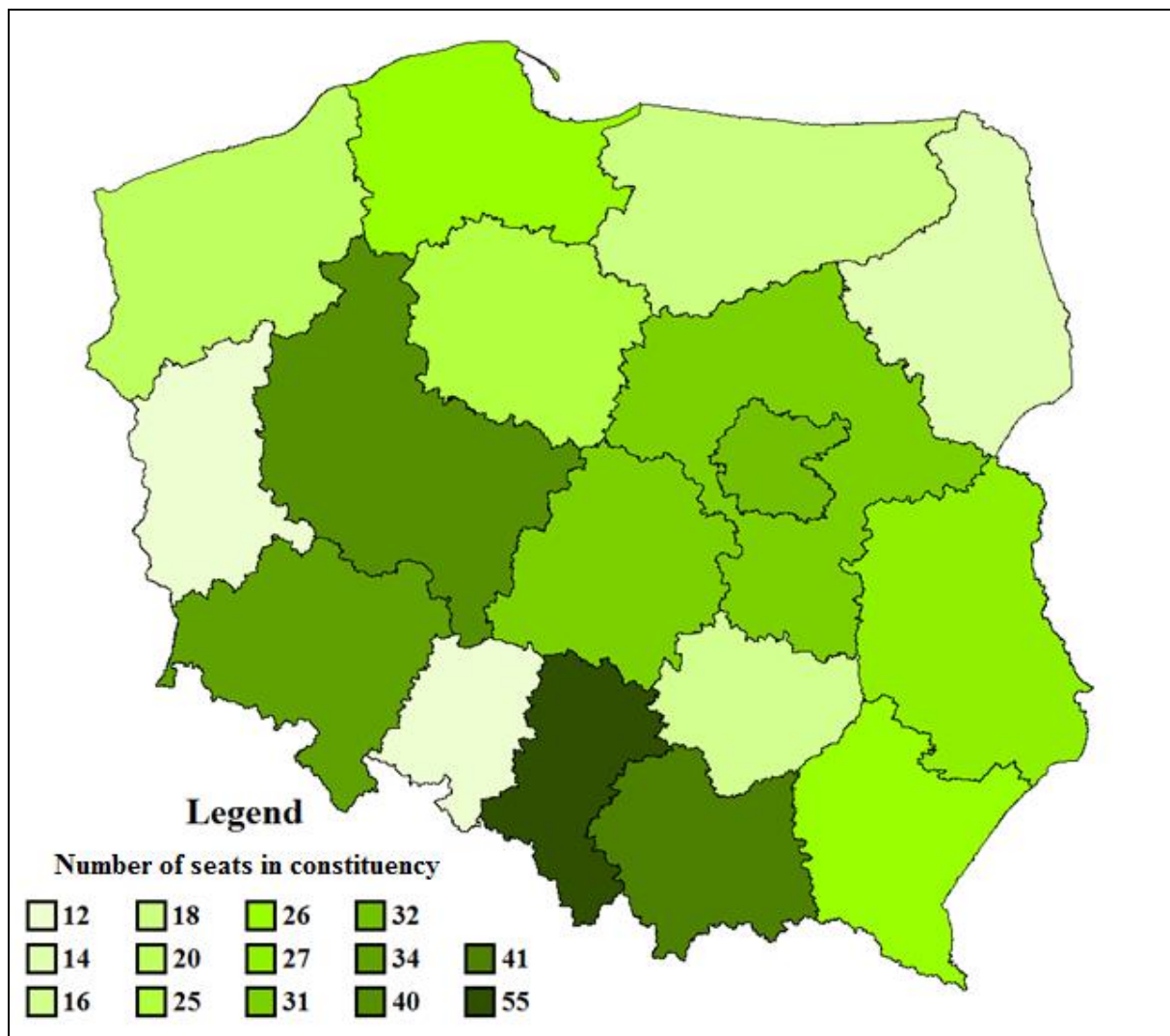

Fig. 1. Constituencies for Polish Sejm election*

*Source: Own work.

A significant problem of the Polish elections, despite formally applying the proportional system, is de facto their disproportionality. The cumulative percentage of incorrectly assigned parliamentary seats can exceed several percent. R. Alberski (2009, p. 141) criticizes that the elections in 1993 and 1997 were discriminatory, while the remaining elections in the respondent (1991, 2001, 2005 and 2007) were deforming. The problem can be especially noticed in 2015, when the winning party, receiving just over 37.5% of the votes, obtained over 50% of the seats in the Sejm, which is generally considered to be a failure to reflect the true will of the voters. Due

to the above, there are many voices in favor of reforming the electoral law and improving its proportionality.

Fig. 2. Proposition of constituencies to Sejm in more proportional system*

*Source: Own work.

One possibility is to change the shape of the constituencies (Fig. 2). Instead of the current 41 districts, it is possible to introduce 17 based on voivodship borders, with one exception - the "capital" district separated from the Mazowieckie voivodeship (including Warsaw and the neighboring counties). This idea is reflected in the literature. B. Michalak (2016, p. 79) confirms the validity of using large constituencies in order to increase the proportionality of elections. In order to better match the distribution of seats, the Hare-Niemeyer method should be restored in place of currently used D'Hondt method, which supports the winning elections committees too much.

References:

1. Alberski R., 2009, Wpływ systemu wyborczego na proces zmiany systemu partyjnego w Polsce w latach 1991-2007 [w:] Rafał Glajcar, Waldemar Wojtasik (red.), 2009, Transformacja systemowa w Polsce 1989-2009 : próba bilansu. Wydawnictwo REMAR, Sosnowiec.

2. Bardach J., 2011, Sejm dawnej Rzeczypospolitej [w:] Bardach J. (red.), 2011, Dzieje Sejmu Polskiego. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
3. Czapliński W., 1984, Dzieje Sejmu Polskiego do roku 1939. Wydawnictwo Literackie, Kraków.
4. Michalak B., 2016, Czy duże okręgi wyborcze zawsze zwiększają proporcjonalność wyborów? Nowe dowody z polskich wyborów parlamentarnych. Decyzje nr 25/2016
5. Rzepliński A., 2012, Niewolne wybory parlamentarne. Doświadczenie polskie 1947-1989 [w:] Kardas P, Sroka T., Wróbel W. (red.), Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla. Tom I, wydawnictwo Wolters Kluwer Polska sp. z o.o., Warszawa.
6. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej X kadencji, na lata 1989-1993. (Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102)
7. Ustawa z dnia 28 czerwca 1991 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1991 nr 59 poz. 252)
8. Ustawa z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1993 nr 45 poz. 205).
9. Ustawa z dnia 12 kwietnia 2001 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2001 nr 46 poz. 499).
10. Ustawa z dnia 26 lipca 2002 r. o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz o zmianie niektórych innych ustaw. (Dz.U. 2002 nr 127 poz. 1089).
11. Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy (Dz.U. 2011 nr 21 poz. 112).

THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGEING RURAL REGIONS: THE CASE OF NIGERIA

O.R. Ibrahim

oladayoibrahim@yahoo.com

Lagos State Polytechnic, Ikorodu, Lagos, Nigeria

Introduction. Population change in the developing world is most evident in the growth of cities and towns, due mostly to policies that are urban bias but devoid of spatial planning; demographic changes are manifested in rural areas with depopulation and declining economic activities. Urban areas get most attention because the government is located in those areas; they get developed faster, and these affect their relative economic efficiency, formation, sizes and quality of life (Wapwera, Mallo and Jiriko, 2015). While, for decades, in the absence of any focused planning and land use control for rural areas, the agricultural lands are now dotted with commercial, residential, industrial, and other inappropriate uses. The consequence of this is deterioration in the traditional rural economy and morphology resulting in the decline of agro-based income and productivity (Quasem 2011). Unfortunately, people in developing countries like Nigeria, erroneously assume rapid population growth in rural areas. This paper observes that rural population in many communities in Nigeria is already ageing and declining and agrees with Keats and Wiggins (2016) that where rural population is not yet declining in Nigeria, it will soon start to do so.

The ageing of a population means that a population, as a unit of observation, is

getting older and population ageing may be measured in terms of the proportion of persons aged 60 years and over (United Nations, 2017). In Nigeria, in particular, life expectancy is unfortunately, the lowest in all of West Africa. The average life expectancy is around 54.5 years of age (WHO, 2018). Life expectancy particularly, lags severely in rural areas due to prevalence of infectious diseases and poor health care infrastructure, among other factors, thus rural elders are more vulnerable to, poverty, isolation and social exclusion. Therefore, in the particular circumstances of Nigeria, people aged 50 and over can also be categorized as an older person in the rather unfriendly rural areas.

According to Oizumi, Kajiwara and Aratame (2006) in rural areas of developing countries, the negative problems of population ageing is better imagined than experienced, with much lower levels of economic development and access to adequate infrastructures, facilities and services, such as health care than more developed countries. Additionally, while fertility rate is declining in rural areas, rural-urban migration is also on the increase, with a low life expectancy that characterized population in Africa, especially in Nigeria, the consequence is shrinkage in the population of rural areas. Indeed, in most of sub-Saharan Africa, retirement is a privilege extended primarily to the minority of persons who work in the formal economy and thus have access to contributory pension programmes (Adebowale, Atte and Ayeni, 2012). While, non-contributory pension can effectively reduce poverty in old age, it is not yet considered in most countries of sub-Saharan Africa. As a result, the majority of older persons in sub-Saharan Africa have no choice but to continue to work as long as they are physically able. Yet, all these have not been factored into rural development policies. Indeed, United Nations (2015) aver that population ageing and the associated steady increase in human longevity present the hitherto unexplored social, economic and political challenges and opportunities of our time.

While the proportion of elderly in Africa is yet to reach the levels in other ageing countries like Japan, China, and USA for example, ageing, certainly pose a challenge to the development in rural areas of African countries. This is because migration from rural to urban areas is leading to a reduction in the number of rural populace, with negative effect on rural agricultural output and thus hinders development in the rural areas. The migration of youth out of rural areas takes away the glamorous of social life in the rural areas, leaving behind only the elderly to carry on with the management of rural areas. This has led to the ability of the country to produce food and exportable agricultural produce with its consequential effect on the balance of trade of the nation, lowered funds for development, income and standard of living of rural inhabitants, underdevelopment, and almost total desertion of the rural areas. In Nigeria a large number of rural communities are in decline and some are collapsing. In these areas, there is virtually no economic activity between residents, few children are being born, an increasing proportion of the built environment is empty, idle and deteriorating, agricultural land is being abandoned, and forests are encroaching on human settlements. Such communities have little attraction for reinvestment or immigrants and, in the course of time, some will disappear entirely.

However, it would be a mistake to view rural ageing as an all-negative trend. In some situations, it may offer valuable opportunities for positive change, such as altering rural socio-economic structures to new ones that are more supportive of sustainable development. In addition, the typical view of older persons as a liability or a constraint in a development model is narrow, inaccurate, and should be challenged (United Nations, 2002).

While the preceding Millennium Development Goals did not give recognition to older people and ageing in development process, the new post-2015 Sustainable Development Goals (SDGs) (United Nations, 2015) make a specific mention of older people and ageing as a cornerstone of sustainable development. Unfortunately, there is still lack of appreciation of the important role of population change-rural development relationship in the institutional structures of most developing countries (Mabogunje, 1980). Yet, the independent effect of age structure is a novel and a salient factor in local rural development and community wellbeing (Thiede, Brown, Sanders, Glasgow and Kulcsar, 2017). The ageing-demographic shift affects all aspects of community's social structure, family and individual. This social phenomenon calls for a rethink on how individuals and societies organize (older) people and activities for a sustainable development

Methodology. The study is based on the rural areas of three Local Government areas of Kwara State, Nigeria, which are: Asa, Offa and Oyun Local government Areas. A random survey of rural settlements in these local Government Areas were done. 114 respondents were taken for ASA Local Government Area, 55 respondents from Oyun LGA and 46 respondents from Offa LGA. For this study that is mainly concerned with rural areas, the oldest adult persons in a household are picked for this study.

The paper explored the unique dimensions of population ageing in rural areas, including; characteristics of the Aged Population structure, level and types of Rural Infrastructure and the challenges and prospects for their continued service to their communities. The data collected, mainly through questionnaires were analyzed, using a multi-stage sampling technique, frequency tables, cross-tabulations, chi-square, spearman's rank correlation, multinomial multiple regression analytical tools for the interpretations and discussions of results.

Literature Review. The human society is being "restructured" by three simultaneous processes of globalization, urbanization and population ageing. Developing countries are the hardest hit by these processes (United Nations, 2002). This restructuring has led to fundamental structural and functional changes of the rural areas. The changes in rural areas is a major concern of humanity, especially because it imposes a balance between the requirement of economic, environmental and social conservation of traditional rural areas with a logical modernization trend of rural life (Chiritescu, Balan and Bucur, 2015). Indeed, no nations can be considered developed without the development of the rural areas (Baba and Galadima, 2012)

In this thesis, the primary interest is to investigate how one of the processes mentioned above, population ageing, could impact rural development in a developing country setting. Indeed, United Nations (2002) had noted that developing countries could be hardest hit by globalization, urbanization and population ageing.

However, according to Swinburn, Goga and Murphy (2006), the determining factors for sustainable rural development (SRD) are: demography (including human resources and human capital), the local economy, the local business environment, infrastructure, and the regional and national policies, opportunities and competitors. On the other hand, Simms, Freshwater and Ward (2014) classify the determining factors of SRD in six dimensions: demography, economic structure, revenues, basic services, spatial location and governance. The multidimensional nature of SRD is also mentioned by Wong (2002) who classifies multiple SRD determining factors in 11 generic ones: (a) Locational factors, (b) physical factors, (c) infrastructural factors, (d) human resources, (e) capital and finance, (f) knowledge and technology, (g) industrial structure, (h) quality of life, (i) business culture, (j) community identity and image, and (k) institutional capacity; the first seven factors are considered traditional factors for LED, while the last four are considered intangible factors.

In all these, human resource is a key factor in rural sustainable development and its security features directly influence the development of rural communities (Chiritescu, Balan and Bucur, 2015). This means that the quality of human resources determines the sustainable development of rural communities, manifested by the shift from the old qualitative state to a new one, a general increase of the civilization level and improvement of the quality of life (Chiritescu, Balan and Bucur, 2015; Jian and Jiang, 2013)

Therefore, population ageing is of great concern particularly in depopulated and shrinking rural areas (Mattsson, 2010) of developing countries, where elderly persons (age 60 years and above) concentrate and relocate to after retirement on the assumption of cheaper and more affordable life than what is obtainable in urban centres (Agyemang, 2014) and from where young and able bodied persons migrate out to urban centres in search of better life. Despite the fact that there is an increase in the number of people living in old age in the rural areas, it is however worrying to note that most of them, especially in developing countries, have been neglected and side lined in the development process. Whereas, elderly persons, like any other person in society, do have contribution to development, especially in the rural area where they may be in majority. However, the reality for most elderly people throughout the world is that their lives have been constrained and limited by poverty and social exclusion (UN, 2002).

Developing countries are facing a two-fold challenge: they must continue the process of development, which includes growing economies, providing education, and protecting human rights, at the same time that they must prepare for the ageing of their populations. And the process is expected to proceed much more quickly, in fact, startlingly so, in developing countries than it did in the industrialized world (United Nations, 2002). The ageing of a population means that a population, as a unit of observation, is getting older and population ageing may be measured in terms of the proportion of persons aged 60 years and over (Seigel 1993). The concept of ageing is ambivalent and defined within the value context of different cultures where one society may react with reclusion or distaste, while another may show respect and affection (UN, 2000, as cited by Agyemang, 2014).

There is no doubt, rural infrastructures and rural developments are not mutually exclusive. However, while rural infrastructures are basic to rural development, they are solely not sufficient and therefore cannot on their own drive rural development. People need to drive infrastructure to make them work (Kolawole, 2014). Indeed, development is about people, whose onus in infrastructural development itself cannot be gainsaid. While it is admitted that physical rural transformation is partly an indicator of the level of development of infrastructural facilities available within a given rural setting, their functionality and usefulness are a function of the local-level manpower and human capability, which can appropriately avail themselves of the benefits of such amenities. A self-sustaining rural development process entails the development of skills and capacity, which enhances effective resource utilization at the local community level (Lele, 1975). Hence, the relevant infrastructure to the predominantly aged in the rural area must be provided, but beyond that, the ageing and the aged population of the rural areas must be empowered, trained and healthy for rural infrastructure to be beneficial and promote development.

Discussion and results. The findings showed that most of the respondents sampled in the study area were male, within the age of 65-69 years. It was revealed that only a small number of the respondents, only 19% have no formal form of education. The research also showed that; majority of the respondents originated from the state, and had lived in the village for 20-29 years, surviving on the income of between N10,000 – N20,000 from farming and most of the respondents owned the land they occupied and engaging in crop production. However, only about 55% of the respondents are farmers. Other 45% are engaged in various means of livelihood, ranging from, private trading/artisans, salary earners as factory workers, or public/civil service, fulltime house wife, as well as depending on charity or alms begging, dependent on children and family and on remittance and interest on property among others.

The research further shows that respondents older persons also engaged in grand parenting, dispensing local medicines, counseling, mentorship and adjudication and mediation in conflicts, among others.

The field survey showed that most (49%) respondents claimed that infrastructure was provided by the government, majority (33%) respondents were not satisfied with condition of road network and transportation, a bulk (36%) of the respondents were not satisfied with access to public electricity, most (41%) of the respondents were not satisfied with access to public potable water supply, most (51%) respondents were not satisfied with access to public health care, majority (45%) respondents were not satisfied with access to standard educational facilities, most (33%) respondents were not satisfied with access to markets, majority (33%) respondents were not satisfied with access to markets, a bulk (47%) of the respondents were not satisfied with access to banking/credit facilities, most (32%) respondents were moderately satisfied with access to telecommunication, most (39%) respondents were not satisfied with access to sanitation facilities.

The result of the analysis as shown by the crosstab of sex of respondents and physical aid used revealed that, 31.4% respondents that were male used walking aid/crutches, 15.7% respondents that were female used walking aid/crutches, 27.7%

respondents that were male used spectacles, 10.8% respondents that were female used walking aid/crutches, 7.9% respondents that were male used dentures, 2.3% respondents that were female used dentures and 1.8% respondents that were male used hearing aids, 2.3% respondents that were female used hearing aids.

There are many benefits of ageing that are usually not recognized, such as the wealth of skills and experience that older people. The key to tackling the challenges of ageing is helping older people to remain active and independent so that they continue contributing their societies. It would be helpful to find new health, education, and even retirement policies to transform this segment of population into a driver of growth. The real challenge in rural areas is to enhance ageing populations' contribution to development. Technological advances and new ways of organizing society can be put to good use to increase the participation of older people in rural activities, and to make appropriate socio-economic changes in rural areas, so that a new paradigm can be created.

Conclusion. From the discussion above, it is evident that respondents are not satisfied with the physical and social facilities available in their community. Since large proportion of the respondents have basic education, are still fit and can move about, improvement in infrastructure both physical and social infrastructure like, good road, electricity, good water, education and training and accessible health care, will enhance their contributions to their community in many ways, as well as improving the health, state of loneness, poverty situation and general standard of living.

The study concludes that in view of the very high proportion the aged and ageing population in the study area that are not very satisfied with the existing infrastructure and facilities and in view of the need for one physical aid or the other by large proportion of the population ageing, taking along with low income level and lacking in capacity to self-provide infrastructure, these rural areas are less equipped to support the elderly, who ironically constitute a higher proportion of the population. As such, there is great potential for developing governmental policies to address the limited capacity of the country's existing physical, social and economic infrastructures, particularly through programmes that target the aged rural population. Developing infrastructure by government for such communities is a prerequisite to enhancing their activities, well-being and contribution to the rural community.

References:

1. Adebowale S.A., Atte O., Ayeni. O. (2012). Elderly Well-being in a Rural Community in NorthCentral Nigeria, sub-Saharan Africa, *Public Health Research*, 2(4): 92-101 doi:10.5923/j.phr.20120204.05
2. Chiritescu, V., Balan, M. and Bucur, C.S. (2015). The quality of human resources: a determinant of sustainable rural development in Romania. *Romanian Journal of Economics*, Institute of National Economy, vol. 40(1(49)), pages 267-280, june.<http://www.revecon.ro/articles/2015-1/2015-1-18.pdf>
3. Keats, S. and Wiggins, S. (2016). *Population change in the rural developing world: making the transition*, London: Overseas Development Institute. <https://www.odi.org/publications/10366-population-change-rural-developing-worldmaking-transition> (ODI), 1–6.
4. Gana, A.B. and Galadima, B.K. (2012). *Challenges in rural development and way forward in Nigeria*

5. Kolawole, O.D. (2014). Whither Sustainable Rural Development? A critical exploration of remote communities in and around the Okavango Delta, Botswana, *Spanish Journal of Rural Development*, Vol. V (3): 99-114, 2014
6. Mabogunje, A. (1980). *The Development Process: A spatial perspective*. London: Hutchinson.
7. Mattsson, K. (2010). *Landet utanför: ett reportage om Sverige bortom storstaden*. Stockholm: Leopard.
8. Oizumi, K., Hirokazu Kajiwara, H., Aratame, N. (2006). *Facing up to the Problem of Population Aging in Developing Countries: New Perspectives for Assistance and Cooperation*. Published by: Research Group, Institute for International Cooperation (IFIC) Japan International Cooperation Agency (JICA)
9. Quasem MA (2011). Conversion of Agricultural Land to Non-agricultural Uses in Bangladesh: extent and Determinants. *Bangladesh Develop Stud*, 34(1):59–85
10. Seigel, J. 1993. "Basic Dimensions of an Aging Population." Pp. 1-51 in *An Generation of Change: A Profile of America's Old Population*. New York: Russell Sage Foundation
11. Simms, A.; Freshwater, D.; Ward, J. (2014). The rural economic capacity index (RECI): A benchmarking tool to support community-based economic development. *Econ. Dev. Q.* , 28, 351–363.
12. Swinburn, G.; Goga, S. and Murphy, F. (2006). *Local Economic Development: A Primer Developing and Implementing Local Economic Development Strategies and Action Plans*; World Bank: Washington, DC, USA, Available online: <http://documents.worldbank.org/curated/en/763491468313739403/pdf/337690REVISED0ENGLISH0led1primer.pdf> (accessed on 2 June 2018).
13. Thiede, B., Brown, D.L., Sanders, S.R., Glassgow, N., and Kulcsar, L.J. (2017). A Demographic Deficit? Local Population Aging and Access to Services in Rural America, 1990–2010, *Rural Sociol.* 2017 March; 82(1): 44–74. doi:10.1111/ruso.12117.
14. United Nations (2017). Department of Economic and Social Affairs, Population Division. *World Population Ageing 2017 - Highlights (ST/ESA/SER.A/397)*.
15. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015). *World Population Ageing 2015 (ST/ESA/SER.A/390)*
16. United Nation (2002). Ageing and development, World Assembly on Ageing 11, Global Action on Aging. <http://www.globalaging.org/waa2/articles/ageinganddevelopment.htm>
17. Wapwera, S.D. 1, Mallo D.M. 2 and Jiriko, G.J. (2015). Institutional framework and constraints in the urban and regional planning system in Jos Metropolis, Nigeria, *Journal of Geography and Regional Planning*, Vol. 8(10), pp. 244-260, October.
18. Wong, C. (2002). Developing indicators to inform local economic development in England, *Urban Studies*, 39, 1833–1863.
19. World Bank. (2018). Rural population. Retrieved from https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS?name_desc=false.

РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКОГО СЕКТОРА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ И ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ ЗИМНЕГО СПОРТИВНОГО ТУРИЗМА

Г.А. Алиева

gulerchik@mail.ru

Национальная Академия Наук Азербайджана

Институт Географии имени акад. Г.А. Алиева, г. Баку, Азербайджан

Туризм – крупный сектор экономики. В связи с этим проявляют серьезный интерес к развитию туризма в развитых странах. В этих странах вкладываются много инвестиции в туристическую инфраструктуру. В современный период индустрия туризма считается одной из самых динамично развивающихся. Туризм - это также сфера услуг, предоставляемых человеку, фактор, который отвечает его внутреннему миру, удовлетворяет потребность в отдыхе, защищает его здоровье и мотивирует его к более высокой культуре [4]. В то же время можно сказать, что туризм оказывает значительное влияние на решение проблемы безработицы, является одним из самых прибыльных секторов в некоторых странах после промышленного сектора и способствует социально-экономическому развитию регионов. С конца XX века туризм стал ведущей отраслью мировой экономики. С точки зрения доходов, туризм занимает третье место после нефтяной и машиностроительной отрасли. По всему миру 10% ВВП, 12% инвестиций, 8% экспорта и 30-35% услуг приходится на долю международного туризма [5]. Туризм – одна из ведущих отраслей экономики в большинстве стран мира. В Азербайджанской Республике это направление находится на ранней стадии развития, а на мировом туристическом рынке занимает небольшое место. Развитие туризма в Азербайджане следует рассматривать не как временную ситуацию, а на долгосрочную, большую перспективу [8].

Одним из важных факторов туристических возможностей Азербайджана является его расположение на пересечении зон субтропического и умеренного климата, а также расположение территории страны на важных международных транспортных коридорах с запада на восток и с севера на юг. Баку – важный портовый город. Порт имеет связь не только с соседними странами, но и с другими регионами мира. Это означает, что в развитии туризма Азербайджан находится в выгодном экономико-географическом положении. В 2002 году распоряжением Президента Азербайджанской Республики была утверждена «Государственная Программа по развитию туризма в Азербайджанской Республике в 2002-2005 годах». Основная цель данной программы – развитие туризма в Азербайджане путем эффективного использования туристического потенциала страны, развитие предпринимательства, привлечение иностранных инвесторов в сферу туризма, обеспечение повышения качества туристического обслуживания, приведения его в соответствие с международными стандартами, создание устойчивого к конкуренции туристического рынка, осуществление

государственного регулирования туристической деятельности и увеличение объема средств, поступающих в государственный и местные бюджеты от туризма [3]. В результате вышеуказанной работы в 2017 году туризм в Азербайджане составил 2,3% ВВП. В 2010 году этот показатель составлял 1,0% [2]. Причиной увеличения стало объявление 2011 года «Год туризма». В том же году в сферу туризма было инвестировано 828,2 миллион долларов США, в результате чего туризм стал стремительно развиваться, в короткие сроки были построены новые отели, а количество туристов, посещающих страну, увеличилось вдвое. Общий объем инвестиций в областях, типичных для туризма в 2017 году составил 157,3 миллион долларов США. Если сравнить этот показатель с 2012 годом, то можно увидеть, что было зафиксировано снижение более чем в 5,5 раза. Однако доля добавленной стоимости, созданная в областях, типичных для туризма в ВВП страны увеличилась с 0,9% до 4,5% [12]. Влияние туризма на экономику частично зависит от его типов и направлений. Использование природы в спортивных целях не сопровождается чрезмерным рекреационным давлением на компоненты природы, но, поскольку геосистема не очень устойчива в экстремальных районах, меры по охране окружающей среды также важны здесь [10].

Помимо рекреационной деятельности, к природным комплексам относятся технические системы и инженерные сооружения – канатные дороги, автомобильные дороги, базы отдыха, туристические приюты и комы, объекты рекреационной инфраструктуры и др. негативно влияют. Как правило, на таких территориях сложно создавать крупные туристические центры и комплексы. Надо отметить, что спортивный туризм включает в себя разнообразные спортивные, оздоровительные, рекреационные, познавательные, воспитательные, экономические и другие функции [1]. Спортивный туризм имеет целью спортивное совершенствование в преодолении естественных препятствий. Это означает совершенствование всего комплекса знаний, умений и навыков, физической подготовленности, необходимых для безопасного передвижения человека местностью. Для реализации спортивной цели осуществляют путешествия, насыщенные природными препятствиями, позволяет классифицировать их как спортивные походы. За участие в спортивных походах могут присуждаться спортивные разряды и звания [11].

Большой популярностью в настоящее время пользуется спортивный туризм. Главная задача этих туров – обеспечение возможности туристам заниматься выбранным видом спорта. Спортивный туризм требует наличия необходимой базы: широкий инвентарь, специальные трассы, подъемники, спортивные площадки, сооружения. Одним из основных требований, предъявляемых к спортивным тур, является обеспечение безопасности отдыхающих [9]. Экономические реформы, осуществленные в стране в последние годы, также отражаются на развитии туризма. Таким образом, развитие туризма позволит Азербайджану в будущем войти в международную туристическую отрасль и ликвидировать безработицу в регионе хотя бы частично. Однако туристический бизнес в нашей стране носит сезонный характер. Это означает, что большинство туристов приезжают в страну в летние

месяцы [6]. Чтобы преодолеть эту проблему, в Азербайджане необходимо развивать множество новых сфер туризма. Потому что у нашей республики есть как природные, так и социально-экономические факторы с точки зрения туристического потенциала. Таким образом, поскольку 60% территории занято горами, возможно развитие зимнего спортивного туризма (альпинизм, ледолазание, катание на лыжах и т.д.). Особенно в Губинском, Гусарском, Исмаиллинском, Габалинском районах, а также на наших временно оккупированных армянами территориях. Однако не следует забывать, что зимний спортивный туризм сопряжен с определенным риском, поэтому перед тем, как отправиться на маршрут следует принять меры безопасности, туристы должны быть застрахованы от потенциальных опасностей, а в туристические группы должны быть привлечены профессиональные инструкторы. При этом группы, занимающиеся зимне-спортивным туризмом, должны быть обеспечены техническим оборудованием, а при больших группах – врачом. Во время таких поездок команды должны поддерживать постоянный контакт со спасательными станциями. Одно из основных направлений зимне-спортивного туризма – катание на лыжах. В настоящее время в нашей республике развивается зимний спортивный туризм. Примером тому может служить зимне-летний туристический комплекс “Shahdag”, расположенный в 25 км к северу от центра Гусара, у подножия пика Шагдаг. На территории комплекса организованы теннисные, футбольные и баскетбольные площадки, крытые спортивные сооружения, аквапарки и бассейны, развлекательные комплексы, пешие и конные прогулки. Имеется благоприятная инфраструктура для занятий зимними видами спорта. На территории комплекса проложены канатные и лыжные трассы, построены кресло-подъемные устройства. Кроме того, в комплексе есть все необходимые оборудования и одежда для катания на лыжах, а также помещения для аренды. Турист может арендовать лыжный комплект (лыжи, палки, обувь, одежду, шлем) на 1 день. Стоит отметить, что проект, который в Зимне-летнем туристическом комплексе «Шагдаг» будет посещать 10000 туристов в день, рассчитан на 3090 номеров и 6 000 коек: 40 номеров “Zirve”, 173 номеров “Shahdag Resort SPA”, 167 номеров “Pik Palace”, 164 номеров “Park Chalet” отелей функционируют. Наряду с зимне-летним туристическим комплексом «Shahdag» в стране действует зимне-летний туристский комплекс отдыха «Tufandag», примерно в 4 км от города Габала, в непосредственной близости от горнолыжной базы. В этом районе действует гостиничный комплекс “Qafqaz Resort”. На территории комплекса создана зимняя зона отдыха, а рядом с гостиницей построен комплекс для катания на горных лыжах. Основная цель зимне-летнего туристского комплекса отдыха «Tufandag» - круглогодичное развитие горного туризма в нашей стране, обеспечение высокого уровня отдыха для местных и иностранных туристов.

В зимних путешествиях и рельеф, и климатические условия существенно отличаются от других видов рекреации. Поэтому можно утверждать, что такой комплекс ресурсов целесообразно выделять в отдельную категорию – категорию спортивных рекреационно-туристских ресурсов [7]. В начале зимнего сезона в «Tufandag» зимне-летнем туристско-оздоровительном

комплексе, при отсутствии естественного снежного покрова и относительной влажности 80%, спусковые дорожки всех горнолыжных трасс оборудованы системой искусственного оснежения. При температуре -20°C планируется использовать оборудование для искусственного оснежения, которое создаст необходимое количество снега на местности. В целом, основная цель обоих комплексов - развитие горного туризма в нашей стране в течение года, повышение интереса местных и иностранных туристов к этой сфере туризма. Здесь есть лыжная подготовка, лыжная школа, общественное питание, детский центр отдыха, гостиница и другие услуги, соответствующие современным стандартам.

Список использованных источников:

1. Абрамов В.В., Попова Т.В. Современное состояние развития спортивного туризма в Украине // Экономика и управление в туризме и гостиничном хозяйстве. Коммунальное хозяйство городов, выпуск 119, 2015, с. 59-62 (на русс.)
2. Азербайджан в цифрах, 2018. Статистический сборник. Баку: 2018, 264 с. (на азерб.)
3. Государственная программа по развитию туризма в Азербайджанской Республике в 2002-2005 годах <http://85.132.71.30/framework/1615> (на азерб.)
4. Еганлы С.Т., Гаджиев Э.М. Туризм. Баку: 2006, 324 с. (на азерб.)
5. Имрани З.Т. Региональные аспекты туризма и роль социально-экономических факторов в его развитии // Международная научная конференция «Роль туризма в обеспечении устойчивого развития». Баку: 2019, стр. 288-296 (на азерб.)
6. Имрани З.Т., Зейналова К.З. Экономико-географические особенности территориальной организации хозяйства Азербайджана. Баку: 2014. 232 с. (на азерб.)
7. Колотреа А.В. Спортивные рекреационно-туристские ресурсы Украины. Киев: 2006, 130 с. (на русс.)
8. Мамедов С.А., Солтанова Х.Б., Рагимов С.Х. География международного туризма. Баку: 2002, 512 с. (на азерб.)
9. Пуцентейло П.Р. Экономика и организация туристско-гостиничного предпринимательства. Киев: ЦУЛ, 2007, 300 с. (на русс.)
10. Рагимов С.Х. Организация туристско-экскурсионной работы. Баку: 2004. 312 с. (на азерб.)
11. Тимошенко Л.О., Лабарткава К.В. Спортивный туризм. Част 1. Львов: ЛДУФК, 2012, 150 с. (на русс.)
12. Туризм в Азербайджане, 2018. Статистический сборник. Баку: 2018, 136 с. (на азерб.)

ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ СФЕР В АРАНСКОМ ЭКОНОМИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОМ РАЙОНЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Л.Ф. Алиева
elle-1989@mail.ru

Бакинский Государственный Университет, Азербайджан

Чтобы обеспечить полное использование любой территории в современный период, необходимо эффективно использовать природные ресурсы, правильно размещать производительные силы и оценивать их с помощью новых методов. При этом необходимо обеспечить экологический баланс и организацию работы по охране окружающей среды. Потому что для обеспечения экономического развития любого региона в первую очередь определяются его природные условия и многофункциональная роль природных ресурсов и изучается их хозяйственное использование. Сюда входят такие аспекты, как территориальная организация экономики, то есть развитие и размещение промышленного и сельскохозяйственного производства, строительство дорожной и транспортной инфраструктуры, а также развитие рекреационного комплекса.

Площадь исследованного нами экономико-географического района Аран составила 21,2 тыс. км², а численность населения 2025,8 тыс. человек (2018 г.), что составляет 24,5% территории страны и 20,3% населения. Сельское хозяйство играет ведущую роль в структуре экономики региона, и 31,4% сельскохозяйственного производства в стране приходится на долю Аранского экономико-географического района. Хотя в последние годы промышленный сектор значительно развился, его доля в стране составляет 3,2%. [5].

Эффективное расположение хозяйственного комплекса в Аранском экономико-географическом районе является одним из важных требований при разработке практических мер по улучшению. Эти факторы необходимо учитывать в соответствии с требованиями и условиями работы индивидуальных хозяйств. Следует отметить, что на региональном уровне разработка конкретных способов использования климатических ресурсов с экономической точки зрения все еще не находится на должном уровне. Исключение составляют агроклиматические ресурсы.

Климатические факторы играют важную роль в территориальной организации, специализации и развитии сельского хозяйства. Количество солнечных часов здесь колеблется от 2200 до 2400 часов. Максимальные часы приходятся на июль-август, минимальные – декабрь-январь. Сухой субтропический климат имеет большое значение для общей солнечной радиации при выращивании сельскохозяйственных культур, орошении земель и организации курортно-рекреационных хозяйств.

Суммарная солнечная радиация в Аранском экономико-географическом

районе составляет 132-134 ккал/см², а в северной и западной частях этот показатель снижается до 130 ккал/см². В теплый период года общая солнечная радиация достигает 90-95 ккал/см². Годовое значение радиационного баланса составляет 45-50 ккал/см², 40-45 ккал/см² в прибрежных районах в жаркую погоду и в засушливых районах 35-40 ккал/см². Зимой из-за низкой облачности и температуры выше 0°С, преобладает высокая солнечная радиация [6]. В районе преобладают западные, северо-западные, восточные и юго-восточные ветры. Среднегодовая скорость местных ветров здесь от 1,7-3 м/сек. до 5 м/сек. Скорость сильного ветра более 6-10 м/сек. В течение года в регионе дуют 50-70 дней жаркие и сухие ветры [4]. Годовая температура поверхности почвы колеблется в пределах 16-18°С. Минимальное количество осадков в жаркий период составляет 50-100 мм в центре области, 100-200 мм на западе, 200-300 мм на севере и 100-150 мм в центре в холодный период, 150-200 мм на северной, западной и южной окраинах территории [2]. Эти показатели важны для изучения температуры в верхних и более глубоких слоях почвы, а также для развития многолетних культур и зерновых культур в экономико-географическом районе.

Основными направлениями сельского хозяйства в агроклиматических зонах Аранского экономико-географического района являются хлопководство, зерноводство, бахчевые культуры и садоводство. Успешно растут сухие субтропические растения, такие как гранаты, инжир, миндаль и финики. В северо-западной части экономико-географического района созданы благоприятные условия для выращивания айвы и оливок. Агроклиматические условия выращивания хлопка в восточной части региона ухудшаются из-за повышения влажности и увеличения скорости воздуха.

Промышленность Аранского экономико-географического района отличается развитостью и специализацией многих направлений. Изменения, проводимые за последние 20 лет для улучшения экономической структуры республики, характерны и для Аранского экономико-географического региона. Электроэнергетика, добыча нефти и газа, химическая промышленность, производство строительных материалов, легкая и пищевая промышленность занимают ведущее место в экономической структуре Аранского экономико-географического региона. С этой точки зрения, в общей структуре промышленности региона электроэнергия является одной из специализированных отраслей, на которую приходится 80% электроэнергии, производимой в стране. Электроэнергия представлена Мингячевирской ДРЭС, Ширванской ДРЭС, Мингячевирской ГЭС и Варваринской ГЭС.

Вторая по величине отрасль промышленности - нефтегазовая промышленность. Добыча нефти в Аранском экономико-географическом районе началось в 1930 году. В геологическом строении Курьянского нефтегазового месторождения региона, лучше изучены плодородный слой, Абшерон, Агчагил и антропогенные отложения. В тектоническом отношении Курьянское нефтегазовое месторождение является юго-восточной частью Куринской впадины и соответствует Нижней Куринской впадине. Из них добывают нефть и газ промышленного значения на месторождениях Нефтчала,

Куровдаг, Мишовдаг, Калмаз, Карабахлы, Курсанги и Мурадханлы [1]. В настоящее время добыча нефти в экономико-географическом районе ведется с месторождений Нефтчала, Куровдаг, Мишовдаг, Галмазда, Карабаглы, Курсанги, Мурадханлы и Моллакенд. Бабазанан, Дировдаг, Бандован, Джарли, Саатлы, Гарасу, Агджабеди и Барда также обладали запасами нефти и газа. В области добывается 600-650 тыс/т нефти и 40-45млн. м³ природного газа и газового конденсата в год, большая часть которых приходится на нефтяные месторождения Нефтчали, Сальяна, Кюрдамира, Зардаба, Имишли и Ширвана.

Месторождения расположены таким образом, что позволяет развивать нефтяную промышленность в благоприятных условиях. В первую очередь, они расположены недалеко от крупного промышленного центра, такого как Баку.

Однако одним из важнейших недостатков нефтяных месторождений Аранского экономико-географического района является то, что они расположены очень далеко друг от друга, и, как следствие, взаимосвязь между этими месторождениями становится сложной. Химическая промышленность также получила развитие в Аранском экономико-географическом районе. Нефтчалинский йодобромовый завод – самая быстрорастущая химическая промышленность. Нефтчалинский йодобромный завод был парализован из-за определенных экономических и политических проблем в переходный период (после распада СССР и в последующие годы) и прекратил работу в 1994 году. Только с 2004 года строительные-монтажные работы ведутся на базе старого Нефтчалинского йодобромного завода, а в 2007 году производственная мощность составила 500 т/год и 4 вида: технический йод; реактивный йод; калийный йод; официально запущен новый завод по производству бромных (железобромных) продуктов (ООО «Азер-Йод») [3].

Одна из ведущих отраслей промышленности – строительные материалы. Промышленность строительных материалов в регионе специализируется на производстве щебня, железобетонных изделий, опилок и кирпича. Существуют потенциальные возможности для развития промышленности в экономико-географическом регионе Аран, который является одной из областей, отстающих от его собственных темпов развития. Область является одним из лидеров не только по запасам строительных материалов, но и по их производству. Так, 75,1% производимых в стране песка и гравия, 37,5% строительного камня и 14,9% пиломатериалов приходится на долю Аранский экономико-географический район. Однако по общему объему промышленного производства область отстает от других регионов.

Озеро Дуздаг, расположенное недалеко от города Сальян, богато солевыми ресурсами, поэтому люди собирают эту соль и используют ее в хозяйственных целях. Некоторые из высокотемпературных подземных вод в Кюрдамире, Сальяне, Нефтчале и других регионах используются местным населением для лечения кожных, венерических, костных и ревматических заболеваний. Такие воды местные жители часто называют «Исти Су» (горячей водой). Вокруг города Сальян есть множество холодных минеральных источников с содержанием хлоридов, богатых сероводородом и углеводородными газами.

В экономико-географическом районе Арана также высокоразвиты легкая и пищевая промышленность. Наряду с Мингячевирской фабрикой хлопчатобумажных тканей, Евлахским заводом по первичной переработке шерсти, Ширванской фабрикой искусственных кож, ковроткацкой фабрикой в Гаджигабуле, в каждом регионе действуют небольшие швейные фабрики.

Правильная оценка и размещение производительных сил, эффективное использование природных ресурсов и защита окружающей среды требуют радикального изменения отношения к этим вопросам. Это имеет важное экономическое и социальное, научное и практическое значение. Поэтому к текущей проблеме нужно подходить комплексно, с общегосударственной позиции. Дело в том, что с годами взаимодействие общества и природы, и иногда неэффективное использование природных ресурсов стало более выраженным. Таким образом, по мере развития производства увеличивается уровень использования природных ресурсов, стоимость добываемого сырья и количество отходов, сбрасываемых в окружающую среду. Однако сокращение производства не может быть основой к предотвращению истощения природных ресурсов и загрязнения окружающей среды. Потому что развитие человеческого общества и использование ими природных ресурсов постоянно увеличивается. Также нельзя упускать из виду вопрос обеспечения следующего поколения при использовании природных ресурсов.

Список использованных источников:

1. Агаларов М.С. Гидрогеохимия основных нефтяных месторождений Азербайджана. Баку: 1960, 263 с. (на русс.)
2. География Азербайджанской Республики. В 3-х томах, III том. Региональная география. Баку: 2015, 400 с. (на азерб.)
3. Гусейнов А.Т., Гаджизаде Ф.М., Гусейнов В.И., Асланов Ф.А. О реализации проекта реабилитации производственной площадки бывшего Нефтчалинского йодобромного завода // Научно-практическая конференция по чрезвычайным ситуациям, динамике их развития и научно-практическим аспектам управления. Баку: 2014, с. 89-91 (на азерб.)
4. Климат Азербайджана. Под ред. А.А.Мадатзаде и Э.М.Шихлинского. Баку: АН Азерб. ССР, 1968, 340 с. (на русс.)
5. Регионы Азербайджана. Статистический сборник. Баку: 2019. 788 с. (на азерб.)
6. Шихлинский Э.М. Тепловой баланс Азербайджанской ССР. Баку: 1969, 199 с. (на русс.)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНОГО ТУРИЗМУ НА ТЕРЕНАХ ГУЦУЛЬЩИНИ

С.І. Бондар¹, Н.В. Добровольська²

¹s.bondar@physgeo.com, ²natalie.dobrovolskaya@gmail.com

^{1,2}Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

²Харківський торговельно-економічний інститут КНТЕУ, м. Харків, Україна

Українська література посідає особливе місце у світовій літературі. Насамперед це пов'язано з цілком етнічним колоритом, та окремо з його різноманітністю; окремі художні твори українських авторів можуть нести у собі абсолютно різні етнічні риси, які, однак, мають відношення до усього українського народу. По-друге, в несхожості цих творів відкривається вражаюче етнічне багатство українського народу; умовно ми можемо казати про «мозаїчність» українських літературних творів – тільки у купі вони показують справжнє обличчя українського народу. Цей фактор може бути використаним в такому виді туризму, як літературний.

Літературний туризм – це окремий вид туризму, задачею якого є вивчення і огляд туристами тих місцевостей, які так чи інакше пов'язані з творами світової літератури [2]. Актуальність подальшого розвитку літературного туризму в Україні визначається важливістю культурного збагачення населення, ознайомлення з літературною спадщиною вітчизняних поетів та письменників. До того ж, літературний туризм виконує також освітню та просвітницьку функції, що особливо важливо по відношенню до молоді, розвиток культури якої є запорукою успішного майбутнього країни.

Отже, розвиток літературного туризму безпосередньо впливає на культурний розвиток країни та формуванні іміджу країни у міжнародному суспільстві. Метою статті є розгляд перспектив та проблем розвитку цього виду туризму на теренах Гуцульщини.

Літературний туризм має окремі напрями: він може бути пов'язаним з окремим автором або з окремими книжковими персонажами. Так, відвідування місцевостей, що мають відношення до біографії Михайло Коцюбинського є пов'язаним з життям цього автору. Натомість відвідування місцевостей, що пов'язані з героями твору М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» вже відносяться до літературного туризму з уклоном на книжкових персонажів та ті події, що так чи інакше на них впливають [2]. Також одним з можливих творів, що можуть бути застосовані у літературному туризмі, є «Камінна душа» Гната Хоткевича.

Літературний туризм саме на теренах Гуцульщини – є чудовою можливістю поєднання джайлоо-туризму (що також має назву «дауншифтинг-туризму») зеленого та етнічного туризму загалом. Розглянемо можливості розвитку цього виду туризму саме на творі М. Коцюбинського «Тіні забутих предків».

На початку цього твору ми можемо бачити, що події розгортаються біля річки Черемош, що є правою притокою річки Прут та яка протікає Гуцульщиною та Буковиною. У цій місцевості ми можемо бачити у тексті, як дорослішають Іван та Марічка. Вони народженні у гуцульських родинах, що свято відносяться до давніх звичаїв [1]. З Іваном окремо пов'язаний цілком карпатський термін – «полонини». І в тексті і в житті гуцулів полонинне господарство є одним з центральних. Туристу може бути запропонована можливість відвідати річку Черемош та прилеглі до неї полонини. Розберемо, як в даному випадку літературний туризм пов'язується з іншими видами туризму.

Факт того, що головні герої є гуцулами [1], може бути використаним екскурсоводом для проведення етнічного туру, що познайомить туристів з сучасною культурою гуцулів (шляхом проживання в гуцульському селі та спілкування туристів з автохтонним населенням; таким селом може бути давньо-гуцульське село Коломия) та культурою гуцулів, що була актуальною саме в часи Коцюбинського (це може бути зроблено за допомогою музейної екскурсії; гарним прикладом такого музею є Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського у тому ж селі Коломия).

Полонини, що були описані М. Коцюбинським, можуть бути основою для створення екскурсійних турів, що пов'язані з зеленим туризмом (екотуризмом). У цьому разі поєднання зеленого туризму та літературного може збільшити аудиторію туристів. Для проведення цього виду екскурсійно-туристичної діяльності дуже добре підходить село Яблуниця, що знаходиться в 60 км від вже означеного села Коломия. Також полонинне господарство може бути використане, як можливість «занурення» туриста у події твору Коцюбинського, в якому дуже ретельно було показане життя гуцулів під час праці на полонинах. В такому разі літературний туризм буде йти пліч-о-пліч з дауншифтінг-туризмом.

Окремо треба зазначити, що екскурсійні літературні тури можуть бути використані в школах, як можливість ознайомити школярів з творами шкільної програми.

Гальмування розвитку літературного туризму в Україні може відбуватися через наступні перепони:

1. Для того, щоб турист отримав враження від такого виду туризму, як літературний, він повинен уважно прочитати той чи інший твір та, насамперед, отримати враження саме від цього твору. Цей фактор дуже зменшує можливу аудиторію: літературний туризм буде цікавим лише людям, що полюбляють читати та мають інтерес щодо конкретного твору. Це тягне за собою можливу нерентабельність проведення екскурсійних турів літературної тематики.
2. Уявлення туриста-читача від твору можуть не співпадати з реальними місцевостями, що так чи інакше зв'язані з твором. Турист може бути не готовим до зміни першого враження (після прочитання твору) на друге враження (від туру).

3. Літературний туризм може бути пов'язаний з тими місцями, що вже не існують. Вони можуть вже потрапити під вплив урбанізації (якщо річ йде про сільську місцевість) або «перебудованими» (якщо річ йде про райони міст, конкретні вулиці тощо).

Перша з означених проблем може бути вирішена завдяки використанню маркетингових заходів, спрямованих на всебічну рекламу туру із популяризацією літературного твору. Як приклад, можна запропонувати наступну назву туру: «Шляхом забутих предків. Подорожуй слідами головних героїв твору Михайло Коцюбинського». При цьому, просування такої реклами буде найбільш ефективним для визначеного контингенту – прошарку інтелігенції з середнім рівнем доходів. Друга проблема може бути вирішена ненав'язливим просуванням фотографій пов'язаних з твором місцевостей (у випадку з твором Коцюбинського можуть бути також використані відеоматеріали з інтернету). Третя проблема вирішується шляхом проведення музейних екскурсій, на яких важливо робити акцент, що деяких місць, які згадані автором твору, вже може не існувати. Нехтування цією проблемою може призвести до негативного враження туристом від екскурсійного туру.

Таким чином, літературний туризм – чудова можливість підвищення культурного рівня місцевого населення та спосіб ознайомлення іноземних туристів з перлинами української культури, етнічним нащадком країни та природою, що є властивою лише українському ландшафту.

Список використаних джерел:

1. Тіні забутих предків // Коцюбинський. Вибрані твори: оповідання та повісті / Михайло Михайлович Коцюбинський; Іл. Георгій Васильевич Якутович, В.З. Куниця. – Київ: Дніпро, 1974.
2. Шандор Ф.Ф. Сучасні різновиди туризму: підручник / Федір Федорович Шандор, Михайло Петрович Кляп. – Київ: Знання, 2013. – 334 с. – (Вища освіта ХХІ століття). – Бібліогр.: с. 297-300 (57 назв).

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННОЙ ЗОНЫ ГУСАРСКОГО РАЙОНА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Велиева Гюнел Вахид кызы

gunelka24@mail.ru

Бакинский Государственный Университет, Азербайджан

Гусарский район, расположенный на северо-востоке Азербайджанской Республики, по своим природно-географическим условиям состоит из предгорий, гор и высоких гор. Перепад высот в местности колеблется от 600 м до 4466 м. Гусарский район имеет большой природный и антропогенный потенциал для развития туристической отрасли. При оценке природных факторов развития туризма становится известно, что климат здесь является

одним из основных показателей. Средняя температура января в Гусарском районе составляет 1°C на равнинах, -14°C в высокогорьях, и 24 и 2°C соответственно в июле. Годовое количество осадков 350-1500 мм. Осадки выпадают в основном в холодное время года [3]. Дожди в летние месяцы, в основном происходят после второй половины дня и вечером, они не вызывают условия дискомфорта. Низкая влажность в летние месяцы, преимущество сухих погодных условий, обилие кислорода благоприятны для организации развлекательного туризма, а также климатических курортов [6]. Для сравнения можно отметить, что схожие характеристики микроклимата на горноклиматических курортах Бадхала в Австрийских Альпах создают благоприятные условия для развития данного вида туризма.

Показатели климатических резервов Гусарского района можно оценить следующим образом. Летом средняя температура 17-23°C, показатель влажности 65%, повторение пределов комфорта 70-75%, показатели дискомфорта 17%. Летний туристический сезон длится 65-80 дней, что подходит для организации отдыха. Зимой средняя температура достигает -5 + 7°C. Продолжительность снега 90-105 дней. Толщина снега более 15 см, что создает благоприятные условия для развития зимнего туризма. Снегопады здесь продолжительнее, чем в других регионах страны.

На территории Гусарского района очень много природных памятников и экзотических ландшафтов. Гусарчайская, Канарчайская, Ясабчайская долины с геологическими памятниками природы и живописными ландшафтами региона, привлекают все больше внимания своей красотой. Еще одна живописная местность – это раскинувшиеся экзотические лесные пейзажи по долине реки Гусар. К истоку реки идут глубокие долины каньонов, встречаются около 10 водопадов разной высоты. Самые известные из них – водопады Лаза (54 м), Шахнабаз (32 м) и Кузун (28 м) [2]. Водопад Лаза зимой используется для соревнований по альпинизму (ледолазанию).

А 20% территории Гусарского района, отличающегося богатой флорой, покрыто лесами. В лесах преобладают широколиственные деревья – граб, дуб и бук. В лесах широко распространены ягоды. Около села Урва особо охраняется буковый лес площадью 7 га под названием «Алистан Баба». Этот лес богат высокими и старыми буками. Тугайные леса тянутся по берегам реки Гусар и других небольших рек. В этих лесах растут сумах, клен, боярышник, кизил, шиповник, черника и клюква, а также лекарственные растения и ягоды. Эти леса, распространенные в направлении Большого и Малого Сувала, создают благоприятные условия для развития экотуризма.

В Гусарском районе сравнительно немного памятников истории и архитектуры. Остатки крепостных стен 13 века в селе района Аниг, мавзолей, построенная в 1544 году на могиле шейха Джунайда из Ардебиля, погибшего в бою с войсками Ширваншаха I Халиллуллаха в 1460 году в деревне Хазра, Старый Худат относящийся к XVIII веку, Хурай, Хил относящийся к XIX веку, сельские мечети Гундузгала и Гасангала относятся к числу древних исторических памятников, сохранившихся до наших дней [5]. Примеры национального наследия в районе находятся в деревнях Хазра, Урва, Аниг,

Хурай. Из них восстановлена и охраняется только гробница шейха Джунейда. Среди народных искусств в этом регионе хорошо развиты резьба по дереву, ковроткачество, ткачество носков и перчаток из разноцветной грубой шерсти, обработка овчины [1].

Одним из развитых видов туризма в туристско-рекреационной зоне Гусар является туризм отдыха. Вдоль дороги протяженностью более 30 км в сторону города Гусар и села Лаза расположено более 10 баз отдыха. Среди них парк «Гусар» (66 номеров), «Шато-отель Гусар» (26 номеров), ресторан гостиницы «Зангезур» (12 номеров), «Хуторок» (12 коттеджей), мотель «Норт» (3 коттеджа), «Шахбулаг» (4 коттеджа). В сторону Хазары находится база отдыха Бахтияр (6 коттеджей). Единовременная вместимость этих средств размещения составляет около 200 человек [4]. Они не позволяют удовлетворить потребности приезжающих в регион туристов. В туристическом комплексе Шагдаг функционируют 5 гостиниц. В целом, общая вместимость средств размещения в Гусарском районе составляет 2352 места (таблица 1), что не позволяет удовлетворить растущий спрос.

Учитывая, что туризм в регионе продолжается в летние и зимние месяцы, можно отметить, что количество объектов размещения невелико. Уровень заполнения баз отдыха в области в основном высокий. Средняя заполняемость гостиниц составляет 58,7%, а в летние месяцы этот показатель достигает 85-90%. Зимой составляет 40-45%. Хотя официальная статистика показывает, что в 2017 году регион посетили 59048 человек, [7] по данным Гусарского туристического информационного центра и Гусарского управления туризма, количество туристов увеличилось вдвое.

Таблица 1

Основные показатели туристической экономики Гусарского района

	года				
	2013	2014	2015	2016	1017
Количество мест на предприятии размещения, в цифрах	534	534	1020	1234	1445
Единовременная вместимость	1961	1061	1825	2021	2352
Количество ночевков	20274	18452	56625	90545	120581
Доходы от размещения, тыс. манатов	0,98	7,2	11,8	21,3	32,9
Количество туристов, чел.	5589	7366	14895	32534	59048
Граждане страны, чел.	4627	6349	13245	28324	45672
Иностранцы граждане, чел.	962	1017	1650	4210	13376
Уровень средней вместимости отелей в %	48,7	51,2	54,7	51,4	58,7

В результате проведенных нами исследований в области выделено 2 туристско-рекреационные зоны:

- 1) Гусар-Сувальская туристско-рекреационная зона. Разница в высоте меняется от 710 м до 3000 м. В связи с тем, что зона состоит в основном из горных районов, в ней преобладают умеренно жаркие климат с засушливой зимой и холодные климат с засушливой зимой.

- 2) Туристско-рекреационная зона Лаза-Шахдаг и Хазара-Судур. Разница в высоте меняется от 750 м до 1800 м. В зоне преобладают умеренное лето с низкой влажностью, холодная и снежная зима

Практически все туристы, посещающие Гусарский район, пользуются услугами средств размещения, расположенных в направлении туристско-рекреационной зоны Лаза-Шахдаг и Хазара-Судур. Большинство туристов, посещающих регион, это граждане арабских стран, России, Великобритании, Германии, Нидерландов и Ирана. Пребывание туристов обычно составляет 2-3 дня. В последние годы рост количества услуг, предлагаемых на базах отдыха, привели к увеличению срока пребывания туристов.

Маршруты экологического туризма в туристско-рекреационных зонах можно разделить на три направления:

- Гусар-Лазинское направление. Туристы, путешествующие в этом направлении, имеют возможность увидеть исторические памятники и образцы прикладного народного искусства в селе Аниг. В конце маршрута, добравшись до базы отдыха «Сувар», любители альпинизма могут отправиться в Шахдаг.
- Гусар-Судурское направление. Туристы, путешествующие в этом направлении, могут посетить мавзолей Шейха Джунайда в деревне Хазра. Кроме того, на протяжении всего маршрута они могут познакомиться с образцами прикладного народного искусства, обычаями и традициями местного населения. Последняя точка маршрута - село Судур - находится в 75 км от центра района, на высоте 1800 метров над уровнем моря, на склонах Шахдага. Здесь красивая природа и на фоне окрестных гор, незабываемая панорама.
- Гусар-Газанбулагское направление. Самый интересный объект на этом маршруте – буковый лес «Алистан Баба». Среди древних народных искусств в Гусарском районе хорошо развиты ковроткачество, вышивка и резьба по дереву.

Список использованных источников:

1. Алиев Г.А. Тревожный звонок. Баку: 2002. 175 с. (на русс.)
2. География Азербайджанской Республики. 3 тома, III том. Региональная география. Баку: 2015, 400 с. (на азерб.)
3. Рагимов С.Х. Организация туристско-экскурсионной работы. Баку: 2004, 312 с. (на азерб.)
4. Регионы Азербайджана, 2019. Статистический сборник. Баку: 2019, 788 с. (на азерб.)
5. Солтанова Х.Б. Туризм и его развитие в Азербайджанской Республике. Баку: 2013, 476 с. (на азерб.)
6. Шихлинский Э.М. Тепловой баланс Азербайджанской ССР. Баку: 1969, 199 с. (на русс.)
7. Туризм в Азербайджане, 2018. Статистический сборник. Баку: 2018, 136 с. (на азерб.)

АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ ТУРИЗМА ГОРНЫХ РЕГИОНОВ

Э.Р. Дургарян

eliza.durgaryan@ysu.am

Ереванский Государственный Университет, г. Ереван, Армения

Горные регионы играют уникальную роль в организации туризма. Горы занимают значительные территории суши и своей привлекательностью создают исключительные условия для организации центров туризма. Горы суши – это целые горные страны, протягивающиеся на сотни и тысячи километров. Самые длинные горы суши – Анды, расположенные в Южной Америке. Согласно данным международного мониторинга, предоставленным центром охраны природы, площадь распространения гор составляет приблизительно 35,9 млн. км² (24%) суши. Только 24% всего населения земного шара живет в горах и предгорьях. Мексика, Токио и Джакарта являются одними из крупнейших столиц мира и располагаются в горных регионах (под ред. Александровой 2009).

Трудно дать общую классификацию для всех типов гор по их признакам. Однако для большинства гор существует ряд общих черт. Можно отметить, что горы крутые, имеют четко выраженный климат, почву, растительность. Склоны хребтов и долин имеют разную крутизну (пологие, крутые, отвесные) и разную форму (прямые, вогнутые, выпуклые). Самая высокая часть хребта – гребень. Гребни могут быть ровными, округлыми, зазубренными. Повышения на гребне образуют вершины, а понижения – перевалы. Несмотря на то, что большинство гор характеризуются скалистыми или наклонными склонами, есть исключения. На пример на Гавайских островах Мауна-Лао.

Горы есть на всех континентах земли и во всех биогеографических областях. Благодаря своей неприступности горные регионы выделяются множеством эндемичных биологических видов. Горные районы отличаются друг от друга климатическими условиями, а также геологическими и физико-географическими характеристиками. В этих регионах имеются запасы водных ресурсов, которые используются для строительства водохранилищ на реках и как правило, выделяются запасами ценных минеральных ресурсов. Значение горной местности неопределимо для промышленного и бытового водоснабжения и ирригации. Наконец, горы имеют неопределимое значение для тех, кто там живет, для исследователей или кто посещает их в качестве туриста.

В прибрежных горных регионах Тихого океана располагаются знаменитые национальные парки мира: Йеллоустонский, Йосемитский, Глейшер, «Секвойя», Гранд-Каньон и Гранд-Титон (Асташкина М. В. и др. 2008).

Швейцарию невозможно представить без горной системы Альп, где находятся всемирно известные Лозанна и Давос. Горы выделяются своей уникальностью. Люди испокон веков строили свои поселения и святилища в

горах. Их отличают метафизические свойства. Во многих горных регионах мира есть «священные горы». Таковыми являются Тибет, Непал, Новая Зеландия, Гавайские острова и др. (Кустов, Джаладян, 2008).

С точки зрения развития сельского хозяйства в горах существуют определенные препятствия. Главным препятствием являются горные склоны, погодные условия, наличие неплодородных земель, оползни и т. д. В горных районах в основном развито животноводство и натуральное земледелие. Большинство горных районов находятся далеко от основных крупных магистралей, и поэтому требуют больших расходов.

Для большинства горных стран, государственные границы которых проходят через горные вершины, имеют защитное значение. При описании горных народов о них часто говорят, что они независимы и трудно управляемы. Горные территории активно используются для организации и строительства туристических объектов, домов отдыха и санаториев.

По данным ООН на 1990 год из 5310 Национальных парков и охраняемых территорий около 42% приходится на горные регионы (Супроненко, 1989).

За последние десятилетия интенсивно формируются новые туристические зоны, которые отличаются друг от друга природными ресурсами и благоприятными климатическими условиями. Всемирно известными центрами туризма являются Багамские острова, Бермудские острова, Канарские острова, Азорские острова, остров Пасхи, Гавайские острова, острова Новой Зеландии, а также Бразилия, Мексика, Таиланд (под ред. Александровой 2009, Низамиев 2005).

В вышеупомянутых странах приоритет отдается формам поверхности. Это прежде всего высота территории над уровнем моря и расчлененность рельефа, в результате которого горные рекреационные зоны отдыха конкурируют с прибрежными, а в некоторых случаях и превосходят их.

Высота территории над уровнем моря и расчлененность рельефа имеют ряд преимуществ и создают множество туристических возможностей. Около 60% туристических объектов расположены в горных регионах и составляют всего 5% территории суши (Романов, Саакянц 2003).

Привлекательность горной среды для туризма объясняется наличием естественных препятствий, преодоление которых требует физической и психологической подготовки. Горы всегда притягивали к себе первооткрывателей и искателей приключений. Ни с чем не сравнить чувство безграничного простора и высоты, с которой можно обозревать всю красоту окружающей природы. К естественным препятствиям относятся в первую очередь расчлененность рельефа местности, растительный покров, наличие вод, заморозки и т. д.

В настоящее время горные области используются в организации туристической индустрии. Например, в Европе: Альпы, Карпаты, Крым, Кавказ; в Азии: Гималаи; в Африке: Атласские горы. Перспективами развития горного туризма отличаются Россия, Грузия, Таджикистан, Кыргызстан и Армения.

Республика Армения считается горной страной и в основном отличается разнообразием природных ландшафтов, поэтому за последние десять лет территория получила большие возможности для развития и организации горного туризма. Территории Республики Армения выделяется своими живописными ущельями, горными реками, родниками и альпийскими лугами. Преимущество гор Армении заключается в высотной поясности, пройдя небольшие расстояния, можно увидеть смену и трансформацию природных ландшафтов, а также богатое природное и историко-культурное наследие.

Армения может считаться самой благоприятной областью для горного туризма и экотуризма. Экотуризм определяется как система усилий по поддержанию экологического равновесия в природе. Экотуризм является относительно новым понятием и имеет большие перспективы. В его основе лежат путешествия на природу. Одним из факторов, повлиявших на развитие экологического туризма в Армении это получение новых, уникальных впечатлений, а также внесение своего вклада в охрану природы, и изучение как естественной, так и культурной среды.

Армения располагает на высоте Экологический туризм в Армении представляет собой самый перспективный способ решения некоторых проблем. Экотуризм наиболее целесообразно развивать в Сюникской, Вайоцзорской, Арагацотнской и Лорийской областях (марзах), где много природных ресурсов для пешего туризма и треккинга (разновидность пешеходного туризма).

В Армении есть все условия для развития спелеотуризма. Основные особенности и интерес спелеотуризма: сложность путешествия по естественным подземным маршрутам, обусловленная большим разнообразием рельефа пещер (колодцы, завалы, узкие щели, подземные реки и др.) и преодолением в них различных препятствий (сифоны, колодцы). На территории Армении выделяются карстовые пещеры Вайоцзорской области, а также пещерные поселения близ Гориса (Сюникская область). Здесь же располагается самая длинная в мире пассажирская канатная дорога маятникового типа, получившая официальное название «Крылья Татева» «Крылья Татева» являются воздушной дорогой к природным и историческим сокровищам южного региона Армении – Сюника. «Крылья Татева» зарегистрированы в книге рекордов Гиннеса. Рекордной оказалась не только длина дороги – 5 752 метра, но и сроки строительства — всего 10 месяцев.

Уникальной в регионе зоной экстремального отдыха является село Енокаван, расположенное на высоте 1300 метров над уровнем моря, окруженное густыми лесами, живописными горными тропами, холмами, каньонами и пещерами. Село находится на северо-востоке Армении в Тавушской области. Сейчас Енокаван – излюбленное место для треккинга, хайкинга и бэкпекинга. Все три термина подразумевают под собой способ пеших путешествий. Здесь строится также самый протяженный в мире зиплайн – длиной 2770 метров.

Разнообразие территории Армении создает прекрасные перспективы для всех возможных видов туризма и для скалолазания и альпинизма, в частности. Большой интерес представляют вершины Арагаца, Гегамские горы,

Зангезурские горы, Памбакские горы и др. Следует также отметить, что в Армении развит так же лечебно-оздоровительный туризм или курортный туризм. В здравницах Армении можно поправить свое здоровье и получить необходимое лечение. Для полноценного отдыха в курортных городах Армении создаются соответствующие инфраструктуры, действуют здравоохранные комплексы (Джермук, Арзни, Бжни, Дилижан и др.).

Таким образом, следует отметить, что наш регион имеет все предпосылки для развития туризма. Благодаря рациональному использованию природных и историко-культурных ресурсов, Армения может развивать современные, многофункциональные туристические кластеры.

В заключение следует отметить, что горные районы, особенно в развивающихся странах, имеют также низкие социально-экономические показатели развития. Исследователи считают, что дальнейшее развитие горного туризма может сократить различия между равнинными (в том числе прибрежными) и горными регионами.

Развитие горного туризма осуществляется межнациональным общением и научными организациями, что позволяет учитывать интересы горных регионов и ориентироваться на дальнейшее развитие туризма.

Список использованной литературы:

1. Арутюнян Ш. Л. – Индустрия Туризма и география, (на арм.), Ереван «Зангак-97», 2004. – 160 с.
2. Мартиросян Л. М. – Экотуризм в Армении, (на арм.), Ванадзор «Издательство СИМ», 2018. – 288 с.
3. География туризма // Под ред. Александровой А.Ю. – Москва, 2009.
4. Асташкина М.В. и другие. География туризма. - «Алыфа М», 2008.
5. Кусков А.С., Джаладян Ю.А. Основы туризма. – Москва, 2008.
6. Низамиев А.Г. География и природные ресурсы. - № 2. – Москва, 2005.
7. Романов А.А., Саакянц Р.Г. География туризма. – Москва, 2003.
8. Супроненко Ю.П. Горам навстречу. – Москва: «Знание», 1989.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТІВ СПІЛЬНОГО ІНВЕСТУВАННЯ У ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

З.Р. Качмарик

zlata.kachmaryk@gmail.com

Львівський національний університет імені І. Франка, м. Львів, Україна

Фінансова інфраструктура України, від рівня розвитку якої залежить ефективність роботи фінансового ринку, включає в себе інфраструктуру спільного інвестування (далі – ІСІ). ІСІ – це інвестиційні фонди (ІФ), організації, що залучають кошти інвесторів з метою їхнього подальшого вкладення в цінні папери, корпоративні права, нерухомість та інші активи [4]. Географічне положення є одним із найважливіших факторів розвитку ІСІ в

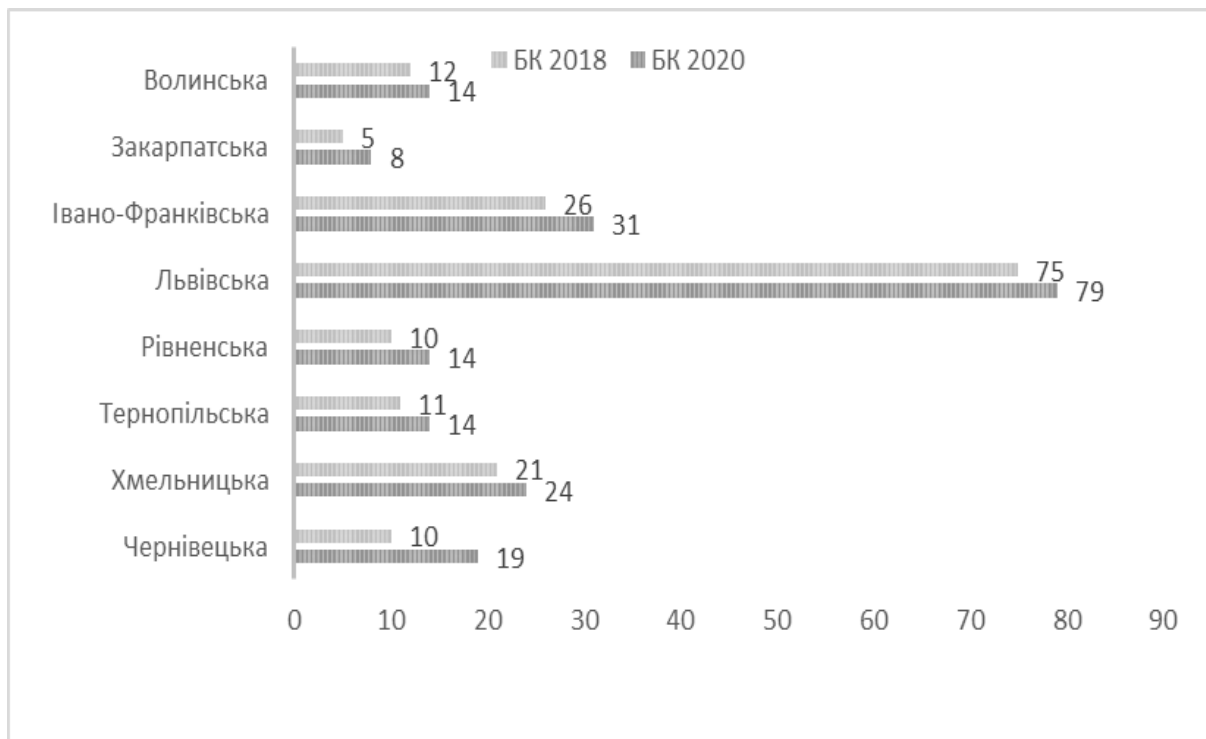
цілому. При цьому, на економіко-географічне положення відводиться чільна роль серед чинників, оскільки пояснюється тим, що це розміщення конкретного економіко-географічного об'єкта відносно других об'єктів, що мають для досліджуваного конкретне економічне значення (наприклад, транспортні шляхи, міждержавні кордони, населені пункти та ін.). Відповідно, здебільшого ІСІ розташовуються в обласних центрах, а також великих містах областей.

У ринковій економіці фінансовий ринок виконує одне з найважливіших завдань: він забезпечує функціонування фінансової системи, яка є обов'язковою у системі світового ринку.

Фінансова інфраструктура (ФІ) виконує одне з ключових завдань у ринковій економіці, а саме забезпечує функціонування фінансової системи, яка є обов'язковою у системі світового ринку. Від рівня її розвитку залежить ефективність діяльності фінансового ринку. Саме тому важливим є збалансований розвиток кожного із компонентів ФІ.

Одним із компонентів ФІ за видами фінансової активності є інфраструктура ринку цінних паперів [3]. Власне, одним із складників інфраструктури цінних паперів є інститути спільного інвестування.

Схеми функціонування ІСІ найбільше отримали своє відображення у сфері будівництва, оскільки це одне з легальних джерел для інвестування та фінансування об'єктів як житлового, так і комерційного будівництва. Власне, керування активами інвесторів за допомогою інститутів спільного інвестування (ІСІ) здійснюється через компанії з управління активами (КУА) [2]. Таким чином, відбувається інвестування житлового будівництва через КУА за допомогою ІСІ, де ІСІ виступає у ролі будівельних компаній (БК), на розташування яких впливають суспільно-географічні чинники.

Рис. 1. Будівельні компанії Західного регіону України
(складено за даними [1])

До головних суспільно-географічних чинників, які впливають на розміщення ІСІ у Західному регіоні України належать: суспільно-географічне положення, соціально-економічний розвиток, економіко-географічні (інноваційні та інвестиційні), історико-географічні та екологічні чинники. Ці фактори є рушійною силою у формуванні потенціалу регіону.

Як видно з рис. 1, в цілому спостерігається тенденція до зростання кількості БК у регіоні. При цьому, найбільші показники збільшення присутні у Чернівецькій області (зростання на 90%), Закарпатській (60%) та Рівненській (40%) областях. Незважаючи на те, що у Львівській області утворено найбільше БК, зростання (у порівнянні з 2018 роком) у 2020 відбулось на близько 5%.

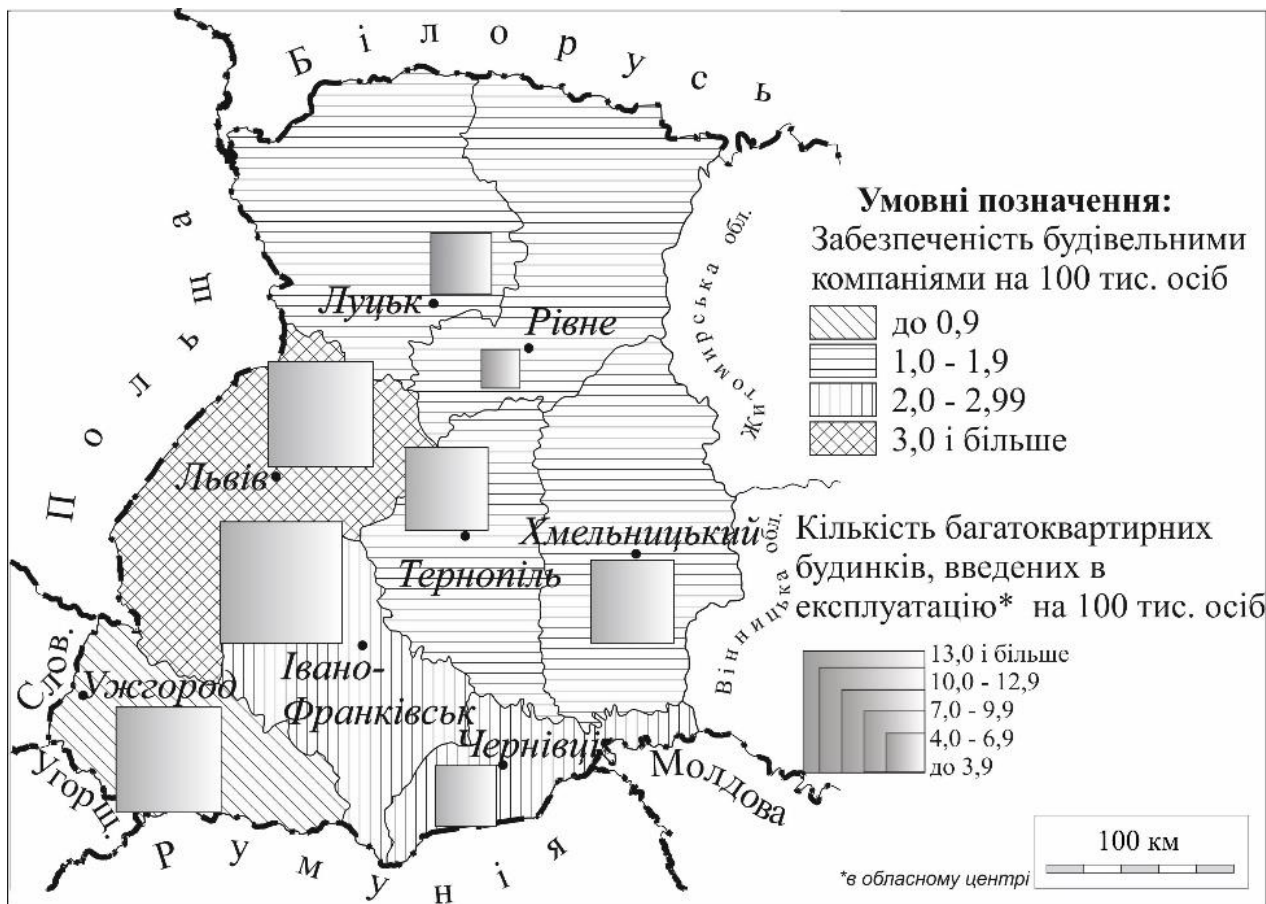
Рис. 2. Інститути спільного інвестування у Західному регіоні України, 2020 (складено за даними[1])

Кількість ІСІ у Західному регіоні розподілена нерівномірно (рис. 2): найбільше припадає на Львівську область, де кількість будівельних компаній становить близько 40% від усіх будівельних компаній, найменше – на Закарпатську (у 10 разів менше, ніж у Львівській). При цьому, на Волинську, Рівненську, Тернопільську області припадає майже однакова частка – по 7%. Ще чверть будівельних компаній становлять БК, розташовані у Івано-Франківській, Чернівецькій та Хмельницькій областях.

Крім цього, на розміщення об'єктів ІСІ впливають показники рівня доходів населення, валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, середньомісячна заробітна плата та демографічне навантаження населення, які дозволяють визначити інтенсивність та рівень розвитку ІФ та його компонентів.

Лідером за забезпеченням (рис. 3) БК на 100 000 ос. виступає Львівська область, що пояснюється тим, що Львів є центром регіону, де зосереджується найбільше інвестиційних потоків. Найменша кількість БК на 100 000 ос. характерна для Закарпатської та Рівненської областей, оскільки сьогодні

інвестиційна привабливість районів є невисокою. Решта областей характеризується середнім та вищим середнього рівнем забезпечення, що можна пояснити раціональним використанням економічного потенціалу.

Рис. 3. Забезпеченість інститутами спільного інвестування, 2019
 (складено за даними[1])

Проте за кількістю введених в експлуатацію багатоквартирних будинків площею понад 1000 кв. м. у 2019 році лідером виступає м. Івано-Франківськ, оскільки у місті розвиваються підприємства харчової, машинобудівної, деревообробної, хімічної, легкої, будівельної та інших галузей. Крім цього, серед факторів, що сприяють імміграції до Івано-Франківська є позитивний інвестиційний клімат, де відбувається діяльність таких підприємств з іноземними інвестиціями, як ТОВ «Електролюкс Україна» та ДП ВО «Карпати», ТОВ «Імперово Фудз».

Висновки. Не зважаючи на те, що інфраструктура інститутів спільного інвестування стрімко розвивається, негативною рисою залишається значна диспропорція у розрізі досліджуваного регіону, оскільки монополює виділяється обласні центри Львівської та Івано-Франківської областей. Також, у Західному регіону КУА представлені лише у Львові (3), Івано-Франківську (2) та Луцьку (1). При цьому, розвиток інших обласних центрів значно повільніший. Проте варто зазначити, що у обласних центрах з найнижчими показниками, спостерігається значно динамічніше зростання, що свідчить про розвиток сфери ІСІ. Будівельні компанії (БК), представлені у Західному регіоні

України, головним чином розташовуються в обласних центрах, решта припадає на міста обласного та районного значення.

Список використаних джерел:

1. Єдиний державний веб-портал відкритих даних. Реєстр ДАБІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://data.gov.ua/dataset/e626418b-8403-4afa-bf9c-55581cf16f96>
2. Закон України Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2299-14/page#Text>
3. Криховецька З.М. Фінансовий ринок : навчальний посібник / З.М. Криховецька. – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2014. – 430 с.
4. Мальська М.П., Мандюк Н.Л., Занько Ю.С. Корпоративне управління: теорія та практика. / Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 360 с.

ОЦІНКА ДИНАМІКИ ОБСЯГІВ РОЗДРІБНОГО ТОВАРООБОРОТУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

П.О. Кобилін

kobilin333@gmail.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Торгівля відіграє чи не найважливіше значення в економіці будь-якої країни, оскільки сприяє накопиченню грошової маси в державі, стимулює розвиток підприємницької діяльності, зайнятість населення; підприємства, що здійснюють торговельну діяльність, є основним платником податків, що у свою чергу створює надійну основу для наповнення місцевих і національних бюджетів. Основним показником, що характеризує діяльність підприємств роздрібної торгівлі, є роздрібний товарооборот. Згідно методологічних пояснень Державною служби статистики України, роздрібний товарооборот – це частина обороту підприємств за видом економічної діяльності роздрібна торгівля, який включає дохід від перепродажу безпосередньо населенню споживчих товарів (за готівку, банківські платіжні картки тощо) через магазини, інтернет-магазини, аптеки, автозаправні станції, кіоски, лотки, намети, фірми поштового замовлення тощо, з урахуванням суми непрямих податків на продані споживчі товари (ПДВ, акцизний збір тощо) [3]. Тобто цей показник оцінюється у грошовому вимірі та характеризує рівень розвитку торговельного обслуговування населення на певній території і в цілому її рівень соціально-економічного розвитку. Харківська область характеризується високим рівнем соціально-економічного розвитку в Україні, відповідно, і обсягів роздрібногo товарообороту. Особливо важливо розуміти динаміку цього показника за останні роки, щоб розуміти тенденції розвитку торговельної діяльності в регіоні. Про це і піде мова у даній публікації.

Оскільки показник роздрібногo товарообороту оцінюється у грошовому

вимірі, його абсолютні значення, що подаються Державною службою статистики України, надаються у поточних цінах, що включає в себе інфляцію, і порівняння за цим показником у динаміці не відображає реальний обсяг товарообороту. Тому використовується показник індексу фізичного обсягу роздрібного товарообороту (у порівнянних цінах) та обсяги роздрібного товарообороту у порівнянних цінах з попереднім роком. Відповідно до Порядку розрахунків обсягів товарообороту та платних послуг у порівнянних цінах та темпів їх зростання (зниження) здійснюються розрахунки таких показників [4]:

$$T_{\pi i} = \frac{T_{\Phi i}}{I_{\text{сп.ц}}} * 100\% \quad (1)$$

$T_{\pi i}$ – обсяг роздрібного товарообороту і-го року у порівняльних цінах за попереднім роком

$$t = \frac{T_{\pi i}}{T_{\Phi i-1}} * 100\% \quad (2)$$

t – темп росту (зниження) роздрібного товарообороту.

Виходячи з формул, наведених вище, можна розрахувати обсяг роздрібного товарообороту певного року у порівняльних цінах за попереднім роком, знаючи фактичні значення обсягів роздрібного товарообороту та темпів росту (зниження) товарообороту:

$$T_{\pi i} = T_{\Phi i-1} * t * 100\% \quad (3)$$

Дорошенко Л.С. у своїй роботі подає такі показники, які характеризують динаміку чисельності населення: абсолютний приріст населення, темпи зростання (скорочення) чисельності населення, темпи приросту чисельності населення [1]. По аналогії ми розробили подібні показники для обсягів роздрібного товарообороту:

$$D_t = T_k - T_{\pi} \quad (4)$$

де:

D_t – абсолютний приріст (скорочення) роздрібного торговельного обороту

T_k і T_{π} – роздрібний товарооборот наприкінці та на початку досліджуваного періоду

$$K_{\text{зр.}} = \frac{T_k}{T_{\pi}} * 100\% \quad (5)$$

де:

$K_{\text{зр.}}$ – темп зростання (скорочення) роздрібного товарообороту

$$K_{\text{пр.}} = \frac{T_k - T_{\pi}}{T_{\pi}} * 100\% \quad (5)$$

де:

$K_{\text{пр.}}$ – темп приросту роздрібного товарообороту

На основі вищезгаданих формул були зроблені розрахунки обсягів роздрібного товарообороту в абсолютному вимірі, так і у порівняльних цінах (таблиця 1, рис. 1).

Як бачимо, обсяги роздрібного товарообороту зростають протягом досліджуваного періоду, проте і кожного року зростає інфляція. Наприклад, обсяг роздрібного товарообороту за 2008 р. у поточних цінах склав 16852 млн. грн., а у порівняльних цінах – 14306,3 млн. грн. Ця цифра вже враховує індекс фізичного обсягу роздрібного товарообороту, що 116,2%. Співвідношення між

обсягом роздрібного товарообороту у поточних цінах та у порівняльних цінах складає 1,18. Це і є інфляцією. Вище вже було згадано, що за 2007-2019 рр. обсяги роздрібного товарообороту у поточних цінах зростали, проте у порівняльних цінах цей показник скорочувався у 2008-2009 рр. (у цей час панувала світова фінансово-економічна криза) та 2014-2015 рр., (анексія Криму та військові події на Донбасі спричинили кризові явища в державі).

Таблиця 1

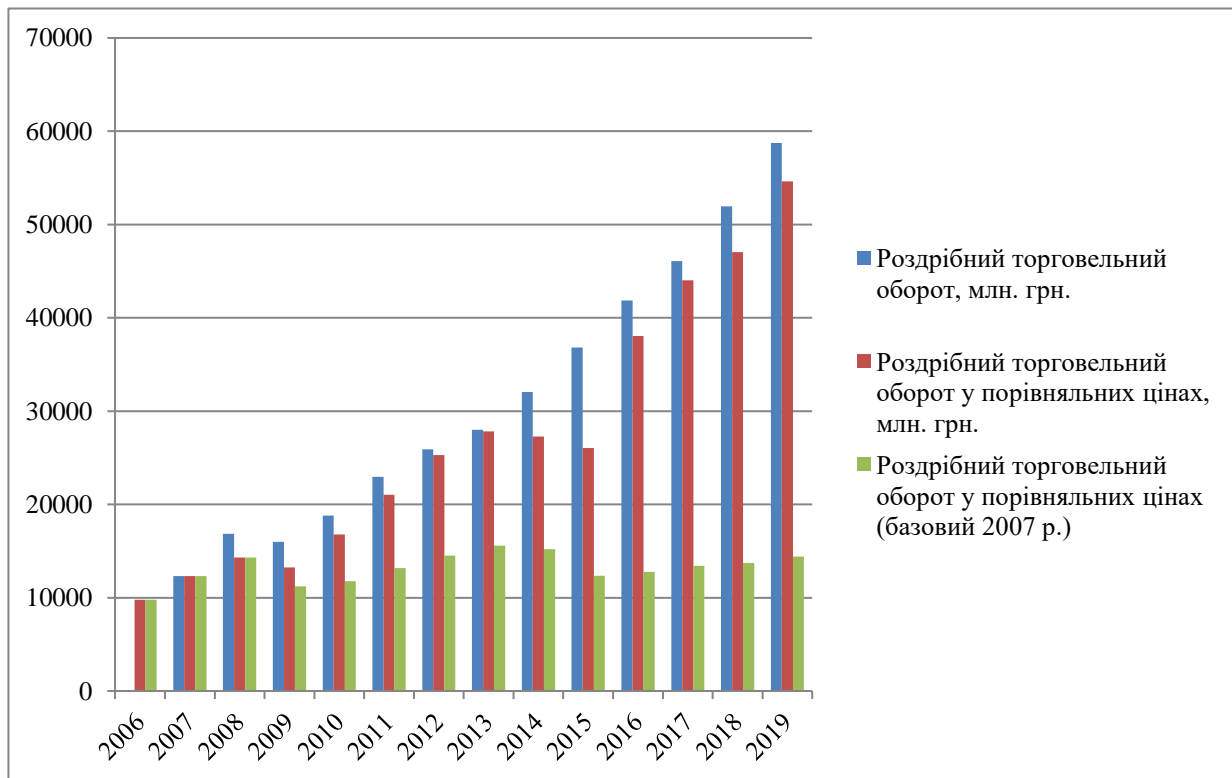
Динаміка роздрібного торговельного обороту у Харківській області за 2006-2019 рр. (складено автором за даними [2, 5-8])

Рік	Роздрібний торговельний оборот, млн. грн.	Індекс фізичного обсягу роздрібного товарообороту (у порівняльних цінах) (% до попереднього року)	Роздрібний торговельний оборот у порівняльних цінах, млн. грн.	Роздрібний торговельний оборот у порівняльних цінах (базовий 2007 р.)	Співвідношення роздрібного торговельного обороту з роздрібним торговельним оборотом у	
					порівняльних цінах, ум. од.	базовий 2007 р., ум. од.
2006			9763,5	9763,5		
2007	12311,8	126,1	12311,8	12311,8		
2008	16852	116,2	14306,3	14306,3	1,18	1,18
2009	15976,1	78,5	13228,8	11230,5	1,21	1,42
2010	18798,5	104,9	16758,9	11780,7	1,12	1,60
2011	22952,9	111,8	21016,7	13170,9	1,09	1,74
2012	25895,5	110,1	25271,1	14501,1	1,02	1,79
2013	27978,5	107,5	27837,7	15588,7	1,01	1,79
2014	32053,1	97,5	27279	15199,0	1,18	2,11
2015	36807,4	81,2	26027,1	12341,6	1,41	2,98
2016	41849,7	103,4	38058,9	12761,2	1,10	3,28
2017	46078,5	105,2	44025,9	13424,8	1,05	3,43
2018	51926	102,1	47046,2	13706,7	1,10	3,79
2019	58729,9	105,2	54626,2	14419,5	1,08	4,07

Співвідношення роздрібного торговельного обороту з роздрібним торговельним оборотом у порівняльних цінах, що розраховується за кожним роком, має більш менш стабільну тенденцію за виключенням згаданих років, проте порівнюючи роздрібний торговельний оборот з роздрібним торговельним оборотом у порівняльних цінах за базовим 2007 р., можна стверджувати, що реальний обсяг роздрібного товарообороту скоротився у досліджуваній період приблизно у 4 рази.

Значення абсолютного приросту, темпу зростання, приросту (скорочення) роздрібного торговельного обороту свідчать про значне його зростання протягом 2007-2019 рр. (таблиця 2). Так, абсолютний приріст роздрібного торговельного обороту у поточних цінах 46418,1 млн. грн., що відповідає темпу

зростання у 477 % та темпу приросту у 377 %. Приблизно такі ж значення характерні і для роздрібний торговельний оборот у порівняльних цінах, що розраховується за поточними значеннями кожного року.

Рис. 1. Динаміка роздрібногo торговельногo обороту у Харківській області за 2006-2019 рр. (складено автором за даними [2, 5-8])

Таблиця 2

Абсолютний приріст, темп зростання, приросту (скорочення) роздрібногo торговельногo обороту Харківської області за 2007-2019 рр. (складено автором за даними [2, 5-8])

	Абсолютний приріст (скорочення) роздрібногo торговельногo обороту, млн. грн.	Темп зростання (скорочення) роздрібногo товарообороту, %	Темп приросту роздрібногo товарообороту, %
Роздрібний торговельний оборот	46418,1	477,0	377,0
Роздрібний торговельний оборот у порівняльних цінах	42314,4	443,7	423,1
Роздрібний торговельний оборот у порівняльних цінах (базовий 2007 р.)	2107,7	117,1	17,1

Проте значення абсолютного приросту, темпу зростання, приросту (скорочення) роздрібного торговельного обороту за базовим 2007 р. кардинально відрізняються від двох вищезгаданих типів роздрібного товарообороту. Так, абсолютний приріст роздрібного торговельного обороту у поточних цінах 2107,7 млн. грн., що відповідає темпу зростання у 177 % та темпу приросту у 17 %. Тобто, можна сказати, такі високі значення зростання обсягів роздрібного товарообороту у поточних цінах можна пояснити в першу чергу інфляційними процесами.

Таким чином, динаміка обсягу роздрібного товарообороту у поточних цінах у Харківській області за 2007-2019 рр. має тенденцію до зростання, динаміка обсягу роздрібного товарообороту у порівняних цінах має також тенденцію до зростання, проте за виключенням кризових 2008-2009 та 2014-2015 рр. Така ж тенденція характерна і для динаміки обсягу роздрібного товарообороту у порівняних цінах для базового 2007 р. Аналіз динаміки обсягу роздрібного товарообороту показав, що приблизно 113% протягом досліджуваного періоду складала інфляція, яка і породжує такі великі обсяги роздрібного товарообороту. А порівняння динаміки обсягу роздрібного товарообороту у поточних цінах і порівняльних цінах за базовим 2007 р. показало, що обсяг роздрібного товарообороту скоротився у 4 рази. У подальших дослідженнях планується розробити прогноз обсягів роздрібного товарообороту на наступні 5 років.

Список використаних джерел

1. Дорошенко Л.С. Демографія: Навчальний посібник для вузів / Л.С. Дорошенко. – К.: МАУП, 2005. – 111 с.
2. Офіційний сайт Головного управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kh.ukrstat.gov.ua/>
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Про затвердження Порядку розрахунків обсягів товарообороту та платних послуг у порівняльних цінах та темпів їх зростання (зниження) / Наказ Міністерства статистики N 235 від 21.09.95. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z0343-95#Text>
5. Харківська область у 2007 році: стат. щорічник / Під ред. М.Л. Чмихало]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2008. – 590 с.
6. Харківська область у 2010 році: стат. щорічник / [Під ред. О.Г. Мамонтової]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2011. – 568 с.
7. Харківська область у 2015 році: стат. щорічник / [Під ред. О.Г. Мамонтової]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2016. – 534 с.
8. Харківська область у 2018 році: стат. щорічник / [Під ред. О.Г. Мамонтової]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2019. – 534 с.

ІМПЕРАТИВИ АПГРЕЙДУ СТРАТЕГІЇ ГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Г.М. Коломієць¹, О.В. Меленцова², А.П. Чередніченко³

¹gkolomiets@karazin.ua, ²omelentsova@karazin.ua,

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Швидкі зміни господарських відносин, каталізатором яких стала коронакриза, обумовили необхідність усвідомлення нових реалій. Як зазначає Ф. Фукуяма, «Масштабні кризи мають значні наслідки, зазвичай непередбачувані» [1]. Фахівці прогнозують декілька траєкторій виходу зі стану господарської депресії – L-, U-, W-, V-, Z-подібні. 42% опитаних експертів ВЕФ вважають, що загалом відновлення може відбутися за U-подібною моделлю, коли після стагнації тривалістю від декількох кварталів до двох років, економіка починає поступове зростання [2]. Разом з тим, в окремих країнах і регіонах майбутній економічний рух може відновитися за більш песимістичним W-, чи навіть L-подібним сценарієм.

Забезпечення сталого розвитку потребує оновлення господарської стратегії, подолання перешкод її реалізації.

Розвиток місцевого самоврядування, повноважень регіонів в процесі здійснення реформ обумовили інституціоналізацію регіонального інтересу – як форми національного інтересу. Регіональний інтерес спрямовує розвиток сучасного господарського ландшафту регіону, базовими складовими якого стають кластери, як найбільш адекватні умовам інформаційно-цифрової реальності. Це визначає перетворення господарських відносин: зростання конкуренції, ускладнення її форм та методів, і разом з тим, розвиток відносин конкооперації між регіонами. Застосування нових форм і методів конкуренції пов'язано з наростанням обсягів інформації, всеохоплюючою пенетрацією інформаційно-цифрових технологій. Визначальним ринковим сигналом при прийнятті господарсько-важливих рішень стають рейтинги, складені на основі вибудованих індексів.

Внаслідок обвалу інформації, намагання її консолідувати, подолати інформаційну асиметрію, знизити трансакційні витрати виникла індустрія рейтингування. Рейтинги відіграють важливе значення не тільки для визнання певних досягнутих результатів, а й для формування іміджу, та відповідно створення перспектив розвитку, обумовлюючи обсяги залучення ресурсів для цього. Створюється можливість ненавмисного чи навмисного впливу на вибір акторами напрямів господарського розвитку [3].

Останнім часом набули широкого застосування при визначенні конкурентоспроможності поряд з рейтингами країн рейтинги міст. Експерти вважають, що в сучасному світі буде наростати конкуренція між містами. Широко відомими є рейтинг конкурентоспроможності країн по методиці провідного європейського Інституту менеджменту [4], індекс глобальної

конкурентоспроможності ВЕФ [5]. Декілька років тому був запропонований індекс конкурентоспроможності міст (Global City Competitiveness Index) за версією британського дослідного центру The Economist Intelligence Unit [6].

З метою удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики проведення реформ розвитку місцевого самоврядування Постановою КМ України було затверджено методику проведення розрахунку індексу конкурентоспроможності регіонів [7].

В липні 2020 року був розрахований і в вересні представлено широкій спільноті індекс конкурентоспроможності міст України, створений за Програма USAID на основі методології складання індексів економічного врядування, розробленій Asia Foundation, і вперше впроваджений у В'єтнамі у 2005 році. Надалі ця методологія застосовувалася в різних країнах, зокрема в Бангладеш, Індонезії, Камбоджі, Косові, Малайзії, Монголії, М'янмі, Сальвадорі, Шрі-Ланці та на Філіппінах. Співставлення міст здійснюється за 10 субіндексами:

1. Започаткування бізнесу.
2. Доступ до публічного майна.
3. Прозорість та відкритість даних.
4. Вартість дотримання законодавства.
5. Податки та збори.
6. Неформальні платежі та корупція.
7. Безпека ведення бізнесу.
8. Лідерство міської влади.
9. Ресурси для розвитку.
10. Підтримка інновацій.

Провідні місця в рейтингу посіли 6 міст – Хмельницький, Івано-Франківськ, Львів, Вінниця, Тернопіль та Чернігів [8]. За змістом цей індекс може бути співвіднесений з індексом ведення бізнесу світового банку [9]. Але назва «індекс конкурентоспроможності міст» дещо дезорієнтує користувачів цієї інформації, оскільки конкурентоспроможність більш широке поняття, а відповідно може впливати на обсяги залучення ресурсів для розвитку регіону.

Таким чином, умовою подолання наслідків сучасної кризи є апгрейд стратегії господарського розвитку регіону, усвідомлення нових умов, форм і засобів конкуренції за залучення ресурсів для досягнення визначених регіональних пріоритетів. Всеохоплююче проникнення в господарські практики інформаційно-комунікаційних технологій, розвиток індустрії рейтингування обумовлює необхідність не тільки постійного моніторингу появи нових, іноді латентних інструментів конкурентної боротьби, до яких відносяться рейтинги, а й про активну позиції в цьому напрямі.

Список використаних джерел:

1. The Pandemic and Political Order. It Takes a State. By Francis Fukuyama. July/August 2020 URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2020-06-09/pandemic-and-political-order> (date of last access 14.10.2020)
2. This is how the global economy will recover from COVID-19, according to CEOs. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/09/covid19-recovery-shape-economy-ceo/> (date of last access 14.10.2020)

3. Коломієць Г.М., Глушач Ю.С. Амбівалентність рейтингування в умовах сучасних господарських трансформацій. - Бізнес інформ №11, 2018. С.34-41.
4. Рейтинг міжнародної конкурентоспроможності URL: <https://worldcompetitiveness.imd.org/> (date of last access 14.10.2020)
5. Рейтинг глобальної конкурентоспроможності URL: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2019> (date of last access 14.10.2020)
6. Cities driving the world URL: <https://multimedia.scmp.com/infographics/business/article/3041676/urban-competitiveness/index.html> (date of last access 14.10.2020)
7. Постанова КМ України від 20 грудня 2017 р. N 1029. Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики із змінами і доповненнями, внесеними постановами Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2018 року N 768, від 6 листопада 2019 року N 916 (date of last access 14.10.2020).
8. Індекс конкурентоспроможності міст України URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/1.pdf> (date of last access 14.10.2020).
9. Рейтинг ведення бізнесу URL: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2020> (date of last access 14.10.2020).

ПУТИ РАЗВИТИЯ ЭКОТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

А.М. Намазова

namazova.aysel.2014@gmail.com

Национальная Академия Наук Азербайджана

Институт Географии имени акад. Г.А. Алиева, г. Баку, Азербайджан

Мы знаем, что экотуризм определяется как форма туризма, основанная на природе, которая предлагает экологически чистую окружающую среду и чистые продукты питания. Термин «экотуризм» подходит для обозначения туристической деятельности в слабоизменённой или почти нетронутой человеком природе [5]. Экологический туризм, или экотуризм, определен в программе по экотуризму IUCN (Международный союз охраны природы) как «ответственной путешествие по относительно нетрудным территориям с целью получить удовольствие и изучить природу, а также любые сопутствующие культурные памятники, как древние, так и современные. Это позволяет свести к минимуму отрицательное воздействие на природу со сторон туристов и ведет к довольно активному социально-экономическому включению местного населения» [3].

В настоящее время туристско-рекреационные комплексы стремительно развиваются в большинстве стран мира, и в эти направления вкладываются крупные инвестиции. В то же время доходы от этих секторов растут, и они играют важную роль в обеспечении занятости населения. Сегодня индустрия туризма составляет 10% мирового ВВП и 8% экспорта, а в этой сфере работает 8,1% трудоспособного населения [4]. В области экотуризма можно получить

высокую прибыль за короткий период времени с очень небольшими инвестициями. Вовлекая местных жителей в эту работу по обслуживанию экотуристов, можно улучшить их экономическое положение, а также предотвратить, по крайней мере частично, миграцию населения в высокогорные деревни. В результате можно сформировать в регионе современную туристическую экономику, отвечающую высоким экономическим, социальным и экологическим требованиям, обеспечить ее устойчивое развитие, повысить значимость этой сферы в социально-экономическом развитии региона и занятости.

По данным Всемирной туристской организации, экотуризм - одно из самых перспективных направлений туризма XXI века. Доход от экотуризма от крупнейших национальных парков мира достигает миллионов в некоторых странах [2]. Азербайджан также имеет большой потенциал для развития туризма, который является новым и перспективным сектором экономики, особенно экотуризма, который считается его ведущей отраслью. Чтобы эффективно использовать эти возможности, в первую очередь необходимо определить экономически выгодные туристические зоны в стране и оценить их существующие возможности. При этом необходимо изучить разнообразие природных ландшафтов, богатство материальной культуры и памятников истории и архитектуры для каждого региона страны и оценить возможности их использования. В то же время экотуризм, который является источником дохода для населения, влияет на социально-экономическое развитие региона, подразумевает ориентацию на экологические ресурсы, а экология туризма подразумевает экологическую безопасность или устойчивость. С этой целью приняты «Государственные программы социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики». В программах разработаны: создание условий для развития курортов и баз отдыха в стране, определение задач, стоящих перед государством в этой сфере, определение способов использования имеющихся природных ресурсов, обеспечение строительства объектов инфраструктуры, отвечающих современным требованиям для курортов и санаториев, а также развитие экотуризма, который более привлекателен для туристов и считается новым.

Наша страна обладает значительным потенциалом экотуризма с богатой флорой и фауной. Таким образом, на территории Азербайджана, где наблюдается 9 из 11 типов климата, есть национальные парки, озера, горы, богатая фауна и флора, которые могут способствовать развитию экологического туризма. Разнообразие флоры Азербайджана отражает глубокие следы природной истории. Это также связано с концентрацией нескольких регионов разной природы и различиями в природных условиях [1].

Потенциальные возможности экотуризма в регионах Азербайджана:

- Баку-Абшерон – территория состоит из холмов, предгорий и невысоких гор. Прибрежная часть находится на 26 м ниже уровня моря. В этом районе много бессточных озер, солончаков и соленых озер. Расположены самые большие и многочисленные грязевые вулканы Кавказа и Азербайджана,

знаменитый Гобустанский лагерь первых людей. Здесь находится национальный парк Алтыагач.

- Губа-Хачмаз – Абсолютная высота местности увеличивается с -26 м с побережья Каспийского моря до 4466 м до пика Базардюзю. Имеет густую речную сеть и богатые водные ресурсы, питаемые снежными и ледниковыми водами Большого Кавказа. Этот район экотуризма богат курортными и рекреационными ресурсами. Примерами могут быть - лечебная вода Галаалты, горячие минеральные источники Халтан и Джими. Здесь находится одна часть территории национального парка Шахдаг.
- Горный Ширван – Протекающая река Гирдиман, ряд небольших водохранилищ (Ашыг Байрамлы, Екахана, Джаваншир), перевал Агсу, Шамахинская обсерватория, древние поселения государственного значения, такие как Лахидж и Басгал привлекают туристов своей загадочной красотой. Здесь очень благоприятные условия для развития экотуризма. Здесь находится часть территории национального парка Шахдаг.
- Шеки-Закатала – 27% территории покрыто лесами, много горных рек и озер, красивые пейзажи привлекают туристов. Это один из самых развитых туристических регионов республики. Наряду с красотами природы здесь много религиозных, исторических и археологических памятников. Здесь расположены государственные заповедники: Закатала, Илису и Габала.
- Гянджа-Газах – расположены реки: Кура, Товуз, Заям, Агстафачай и другие. Свежий горный воздух, альпийские луга и многочисленные источники привлекают как туристов, так и людей, желающих просто отдохнуть. Леса: Шамлыг, Гамыш, Гёдекдере, Говду; минеральные источники: Нарзан, Гызылджа, Мормор, Чалдаш охраняются государством как памятники природы. Природные пещеры, населенные неандертальцами на горе Авей, между селами Даш Салахли и Кемерли, в долине реки Инджасу, на северо-восточных склонах Малого Кавказа, а также рядом с пещерой Дамджили на горе Авей встречаются поселения кроманьонцев. Есть большие перспективы для развития экотуризма в этом районе. Здесь находится Гараязский государственный природный заповедник.
- Кура-Араз – Здесь находится вулкан Бабазанан, который является одним из многочисленных грязевых вулканов Азербайджана. Целебные свойства изверженной вулканической грязи привлекают местных жителей в летние месяцы. При этом охраняются виды джейраны, занесенные в «Красную книгу» Азербайджанской Республики, и виды фауны, характерные для этой местности. Здесь много озер и прудов, которые также имеют благоприятные условия для миграции и зимовки болотных птиц. Здесь расположено озеро Гаджигабул, образовавшееся в результате естественного выхода Каспийского моря в определенный геологический период. Здесь расположены национальные парки Ширван и Аггёль.
- Ленкорань-Астара – Район довольно привлекателен с точки зрения потенциала экотуризма. Район отличается такими реками, как Ленкорань, Астара и др., Ханбуланчайское водохранилище, родниками,

величественными горами, густыми лесами, морем, песчаными пляжами. Богатство флоры привело к разнообразию фауны здесь. Здесь есть благоприятные условия для перелета птиц. Здесь расположены национальные парки Гиркан и Гызылагач.

- Кельбаджар-Лачин – Ее территория в основном была вулканической и охватывает Карабахское вулканическое нагорье, западные склоны Карабахских гор, восточные горы Гейча и равнина Араз. Большую часть территории занимает Карабахский хребет, который в основном охватывает средний горный массив мезозоя, состоящий из вулканических и частично осадочных слоев горных пород. Здесь расположены Шушинское нагорье и каньон Дашалты, которые считаются естественными крепостями, сложенными из пластов известняка. Из минеральных вод Туршсу и Ширлан важны для промышленности. Прекрасный источник Исабулаг у города Шуши поражает всех своей красотой.
- Нахичевань – В районе расположены реки Араз, Ордубадчай, Алинджачай, Гиланчай, Нахичеванчай, Арпачай и другие, водохранилища Араз, Нехрам, Узуноба, Сираб. Озеро Батабат, которое называют красивейшими «плавающим островами» в мире, поражает посетителей своей красотой. Это регион, выделяется богатой флорой и фауной, потрясающим чистым воздухом, множеством лекарственных растений и вкусных фруктов. Нахичевань богат термальными и минеральными источниками. Воды Сираба, Бадамлы, Вайхира имеют мировое значение. Источник Дарыдаг, который вытекает только из предгорья Дарыдаг, дает около 500 тонн сильно минерализованной воды в день. Здесь находится Зангезурский национальный парк.

В целом развитие экотуризма, который активно задействован не только в существующих и вновь создаваемых туристических объектах регионов, но и в улучшении социальных условий жизни местного сельского населения, является одним из приоритетных направлений развития туризма. Потому что социальные последствия развития экотуризма – создание новых рабочих мест, вовлечение местного населения в сферу обслуживания, снижение социальной напряженности, возвращение людей, покинувших город из-за безработицы, в сельскую местность, могут поддержать восстановление народных промыслов. Для этого следует выяснить возможности каждого населенного пункта, создать условия для знакомства туристов с традициями, национальной кухней и ремеслами населения и определить туристические маршруты. В первую очередь следует определить наиболее привлекательные для туристов районы в регионе, провести пропагандистскую и агитационную работу.

Список использованных источников:

1. Аскеров А.Т., Билалов Б.А., Гулалиев Ч.Г. Экологический туризм. Баку: Адилоглу, 2011. 276 с. (на азерб.)
2. Джафаров С.М. Проблемы и перспективы развития туризма в Азербайджане / Материалы конференции Кавказа и Центральной Азии в процессе глобализации, Книга II. Баку: 2007, 510-513 с. (на азерб.)

3. Занина А.В., Копнов В.А., Прудникова Л.Ю. Экологический туризм: принципы проектирования труда / Технологии качества жизни, №1. 2000, с. 29-32 (на русс.)
4. Имрани З.Т., Зейналова К.З. Экономико-географические особенности территориальной организации экономики Азербайджана. Баку, 2014, 232 с. (на азерб.)
5. Казанджиева В.И., Александрова М.С. Экологический туризм Болгарии // конференции Природное и историко-культурное наследие Восточной Европы как объект социально-географических исследований научная конференция. Псков, 2019, с. 26-34 (на русс.)

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСНОЇ ІНФЕКЦІЇ COVID-19

О.Р. Палій¹, К.О. Кравченко²

¹paliysashar@gmail.com, ²kateryna.kravchenko@karazin.ua

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

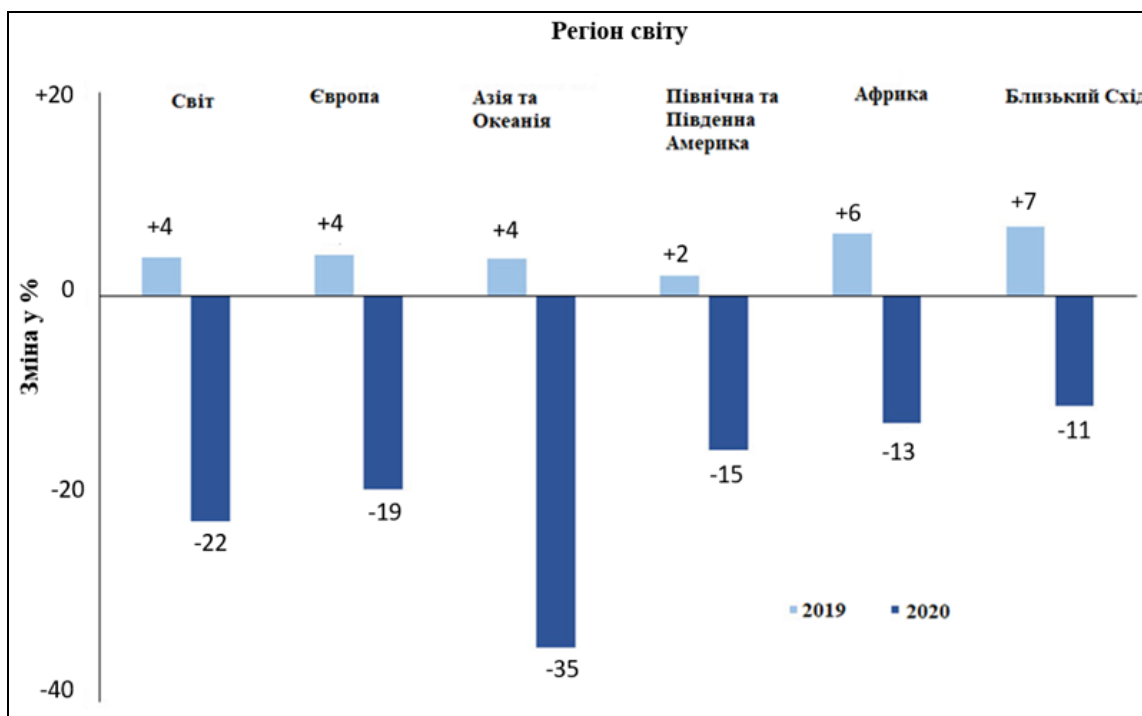
В сучасному світі туризм є однією із важливих галузей економіки розвинених країн світу. Це сфера, що розвивається стрімко та інтенсивно, з кожним роком збільшується кількість осіб, що задіяні в туризмі. Туризм це явище, яке komponує в собі усі сфери людської діяльності і вирізняється великим потенціалом до прогресу. Але у зв'язку із поширенням пандемії коронавірусної інфекції COVID-19, що розпочалась у грудні 2019 року, індустрія туризму потерпає чи не найбільше в ході глобальної кризи порівняно з рештою галузей економіки світу. Через введення жорстких карантинних заходів починаючи із березня 2020 року почало відбуватися часткове закриття кордонів. Першим до таких заходів вдався Китай. Далі ввели обмеження на в'їзд Єгипет та Канада. Потім В'єтнам, Таїланд, Японія, та ін. 11 березня через спалах коронавірусної хвороби США обмежили усі поїздки з Європи. Потім пандемія охопила Словенію, Хорватію та Сербію. Через швидке поширення в Італії вірусу вже 25 березня Іспанія, Австрія та Швейцарія заборонили прибуття туристів з Італії, де виявлено перший в Європі осередок хвороби. Далі Румунія, Польща, Угорщина та ін. Таким чином, станом на 20 квітня 2020 року, 100% DESTINATIONІВ В УСЬОМУ СВІТІ ЗАПРОВАДИЛИ ОБМЕЖЕННЯ НА ПОДОРОЖІ З МЕТОЮ БОРотьБИ з пандемією, окрім декількох, які пандемією не визнали, а саме Білорусі та Туркменістану [4].

Кількість прибулих міжнародних туристів у червні 2020 року зменшилася на 93% порівняно з 2019 роком, а останні дані Всесвітньої туристичної організації свідчать про серйозний вплив COVID-19 на цей сектор, а саме значне скорочення робочих місць, що сягнула показника 75 мільйонів [4]. Тож необхідно проаналізувати сучасні тенденції реалізації туристичної діяльності в світі та її подальші перспективи.

Метою роботи є аналіз трансформаційних процесів в системі міжнародного туризму викликаних пандемією коронавірусної інфекції

COVID-19 та огляд нових тенденцій розвитку індустрії світового туризму.

На разі туристичну діяльність у світі або частково призупинено, або вона потерпає докорінні деформації в самому розумінні туризму як явища. Дослідженню туризму присвячені роботи таких учених як Бейдик О.О. [1], Парфіненко А.Ю. [16] Шандор Ф.Ф. та Кляп М.П. [19] та ін. Але питання особливостей розвитку міжнародного туризму в умовах пандемії висвітлено недостатньо. Пандемія негативно вплинула на економіку багатьох країн, проте показала, що ізоляція та закриття кордонів – це саме те, до чого суспільство було не готове.

Рис. 1. Графік різниці прибуття міжнародних туристів за регіонами світу в 2019 та 2020 рр. (побудовано автором за даними [4])

Тенденція до глобалізації, що прослідковується в останні роки, довела, що розмиття кордонів і активна міжнародна співпраця є єдиним шляхом до сталого розвитку. В умовах, що склались через пандемію виявилось, що міжнародний туризм користується величезним попитом, проте, інтенсивність та збільшення площ ареалів поширення хвороби не дають змоги спрогнозувати в які саме терміни подорожі знову стануть доступними для туристів та рекреантів всього світу. Туризм та супутня йому сфера послуг є одними з найбільш постраждалих галузей господарства країн світу, адже до переліку заходів упереджуючи підвищення захворюваності на COVID-19 було віднесено:

- скасування авіа-сполучень;
- обмежена робота торгових підприємств;
- введення обмежень та закриття готелів, закладів громадського харчування тощо;
- встановлення обмежень на поїздки практично до усіх країн світу.

З огляду на це відбулось стрімке скорочення потоків міжнародних туристів (рис. 1). У світі в 2020 р. відсоток прибуваючих міжнародних туристів скоротився на 22% порівняно з 2019 роком. Найбільше постраждали Азія та Океанія, звідки власне і розповсюдився вірус. Хоча регіон демонструє найбільший вплив за відносним та абсолютним показником (-33 мільйони прибулих), та вплив у Європі, хоча і менший за відсотком, але є досить високим за обсягом (-22 мільйони прибулих).

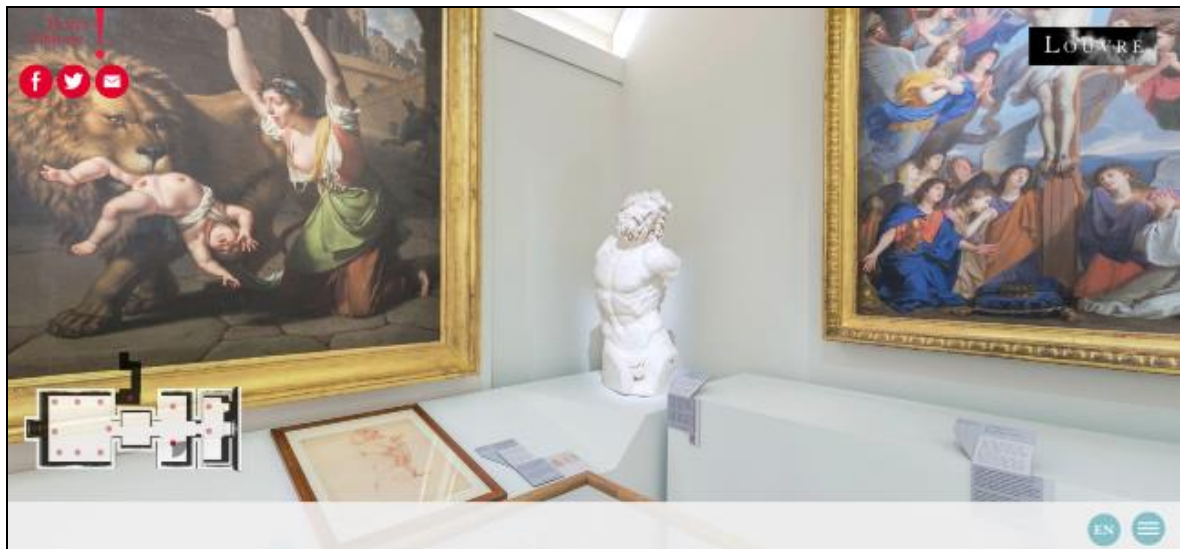
Проте, країни, які володіють значними історико-культурними ресурсами, підтримуючи населення різних країн світу в складні часи пандемії розмістили на власних сайтах он-лайн тури, завдяки яким можна дистанційно подорожувати видатними театрами, музеями та навіть послухати Віденську оперу чи відвідати Лувр (таблиця 1.1, рис. 2).

Враховуючи неможливість подорожувати фізично, екскурсії он-лайн під час пандемії дозволили стати «туристом» залишаючись вдома, отже сфера міжнародного туризму отримала новий виток розвитку. Не зважаючи на завдані збитки, традиційний туризм поступово повертається за певними напрямками: усі види зеленого туризму, вело-туризм, піший туризм, джайлоо-туризм, караванінг та інші, що можуть забезпечити соціальну дистанцію та якомога менше контактів між туристами.

Таблиця 1

Он-лайн екскурсії, до яких було надано доступ під час пандемії коронавірусної інфекції COVID-19 (побудовано авторами або за даними [20])

Музей, галерея, театр	Он-лайн екскурсія, посилання	Музей, галерея, театр	Он-лайн екскурсія, посилання
Лувр (Франція) [8]	http://www.louvre.fr/en/visites-en-ligne	Колекція Фріка, (Нью-Йорк) [7]	frick.org
Музей Ватикану (Ватикан) [9]	vatican.va	Національна галерея мистецтва у Вашингтоні, (США) [14]	nga.gov
Британська Національна Галерея, (Велика Британія) [3]	nationalgallery.org.uk	Музей мадам Тюсо, (США) [11]	sphericalimages.com
Театр-музей Далі (Іспанія) [17]	salvador-dali.org	Галерея Уффіці, Італія [5]	polomuseale.firenze.it
Третьяковська галерея (Росія) [18]	150tretyakovgallery.ru	Білий дім, (США) [2]	whitehousemuseum.org
Ермітаж (Росія) [6]	streetvi.ru	Музей Галілео, (Італія) [10]	catalogue.museogalileo.it
Національний музей природної історії у (Вашингтоні, США) [15]	mnh.si.edu	Google Art Project, (Інтернет-платформа) [20]	artsandculture.google.com

Рис. 2. Скріншот он-лайн екскурсії Лувром

За найбільш позитивними прогнозами Всесвітньої організації туризму міжнародний туризм відновиться до другої половини 2021 року. На разі існують проблеми безпеки, пов'язані з подорожами: загроза так званої «другої хвилі» вірусу та ризику нових блокувань або комендантської години із введенням жорсткого карантину повторно. Крім того, погіршення економічного середовища у світі є фактором, який заважає споживачам обирати туристичні подорожі як пріоритетні статті витрат. Хоча деякі країни, що поборили коронавірусну інфекцію або мінімізували її вплив, уже відкриті до відвідування повністю чи з деякими обмеженнями. Необхідно спочатку перевірити, чи країна, до якої планується подорож відкрита для громадян держави, з якої турист відправляється. Для українців таку інформацію надає МЗС України [13]

Зокрема, обов'язковим є тестування на COVID-19 в країні, до якої прибули; в деяких країнах тимчасова самоізоляція терміном на 14 днів; заповнення особливих бланків, де зазначено хворіли ви чи контактували з хворими в період попередніх 2 тижнів, іноді тестування при покиданні країни, до якої було здійснено подорож та самоізоляція по прибуттю. Свої кордони частково чи повністю з дотриманням умов відкрили уже Туреччина, Албанія, Чорногорія, Велика Британія, США, Мексика, Єгипет, Туніс, Сейшельські острови, Багамські острови та ін.

Таким чином, сфера міжнародного туризму переживає значні трансформації. Традиційний побут та відпочинок на разі є фактично не можливим через постійне загострення епідеміологічної ситуації, відміну транспортного сполучення за певними напрямками, тощо. Проте, виникають нові перспективні туристичні напрями (он-лайн туризм) та інтенсифікуються внутрішній туризм багатьох країн світу. На разі туристичній галузі доведеться адаптуватися до теперішніх реалій існування, а урядам країн підтримувати та мотивувати його до інтеграцій у викликах, до яких призвела пандемія COVID-19 та вживати рішучих заходів для захисту робочих місць та тих багатьох переваг, що приносить туризм, як для людей, так і для міжнародних зв'язків.

Список використаних джерел:

1. Бедик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. - К.: Палітра, 1998. – 130 с.
2. Білий дім [Електронний ресурс]. – Режим доступу: whitehousemuseum.org
3. Британська Національна Галерея [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nationalgallery.org.uk
4. Всесвітня організація туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unwto.org/>.
5. Галерея Уффіці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: polomuseale.firenze.it
6. Ермітаж [Електронний ресурс]. – Режим доступу: streetvi.ru
7. Колекція Фріка в Нью-Йорку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: frick.org
8. Лувр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.louvre.fr/en/visites-en-ligne>
9. Музеї Ватикану [Електронний ресурс]. – Режим доступу: vatican.va
10. Музей Галілео [Електронний ресурс]. – Режим доступу: catalogue.museogalileo.it
11. Музей мадам Тюсо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: sphericalimages.com
12. Музеї онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://musei-online.blogspot.com/>
13. МЗС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: tripadvisor.mfa.gov.ua
14. Національна галерея мистецтва у Вашингтоні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nga.gov
15. Національний музей природної історії у Вашингтоні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mnh.si.edu
16. Парфіненко А.Ю. Туристичне країнознавство: навч. посіб. для ВНЗ / А.Ю. Парфіненко. — Х.: Бурун книга, 2009.
17. Театр-музей Далі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: salvador-dali.org
18. Третяковська галерея [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 150tretiakovgallery.ru
19. Шандор Ф.Ф. Сучасні різновиди туризму: підручник / Ф.Ф. Шандор, М.П. Кляп. — К. : Знання, 2013.
20. Google Art Project [Електронний ресурс]. – Режим доступу: artsandculture.google.com

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

Б.В. Семенко

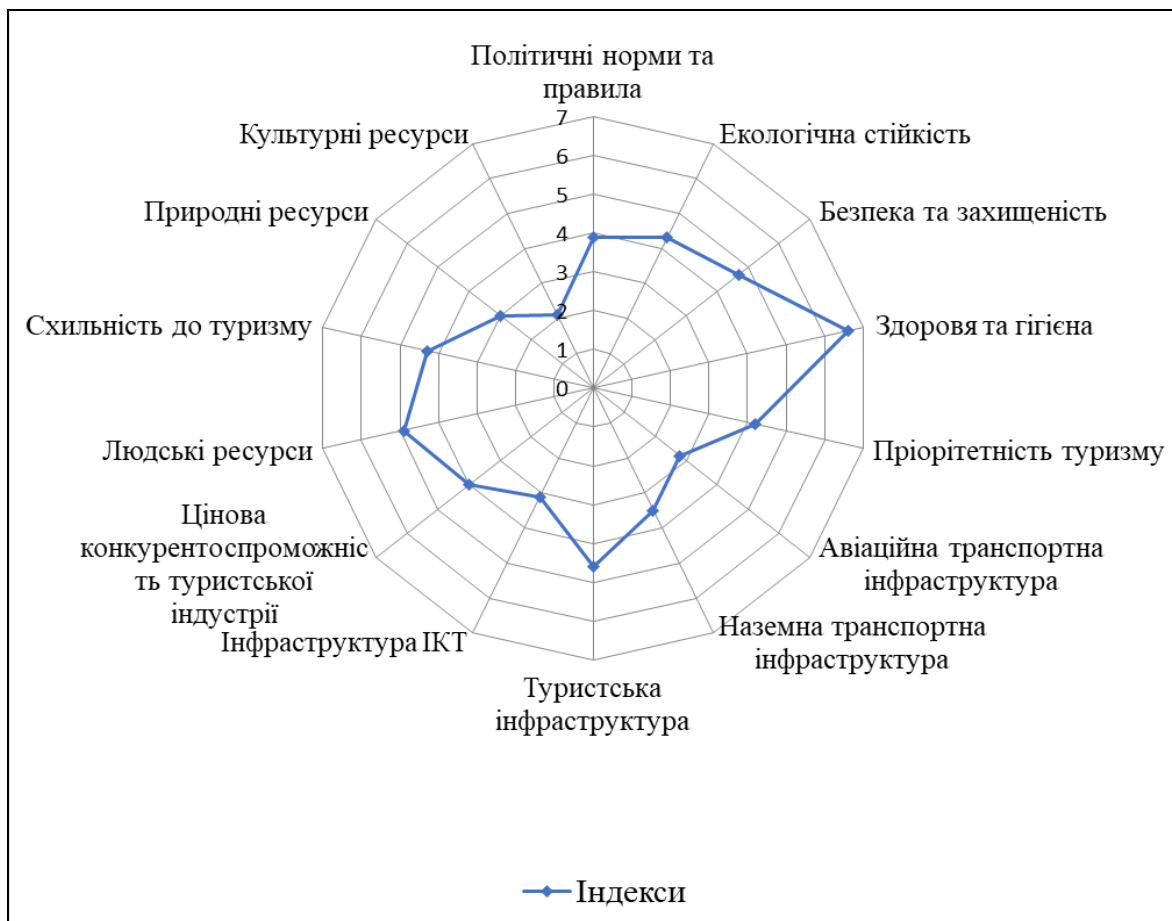
bohdan4311@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Для дослідження трансформації міжнародного туризму України варто звернути особливу увагу на показники, які відображають рівень розвитку міжнародного туризму України на світовому рівні, та дозволяють оцінити як наявні сильні сторони, так і слабкі сторони міжнародного туризму країни. Детальний аналіз даних показників, дасть змогу скорегувати маркетингові стратегії для подальшого просування міжнародного туризму країни, а також розробити та впровадити нормативно-правові акти, які дозволять стимулювати подальший розвиток міжнародного туризму держави. На нашу думку показники які надаються у звітах (Travel & Tourism Competitiveness reports) дають змогу проаналізувати конкурентоспроможність галузі на світовому рівні.

На основі показників даних звітів нами було створено пелюсткові діаграми (рис. 1.), та (рис. 2) відповідно.

Рис. 1. Індекси конкурентоспроможності міжнародного туризму України 2012 рік (складено автором за даними [4])

Таким чином метод історичних зрізів дає змогу проаналізувати зміни, які мали місце за даний проміжок часу. Так порівняно з 2012 роком зменшилось значення індексу екологічної стійкості, якщо в 2012 році він складав 4,3 то вже в 2016 всього 3,9. Перш за все варто згадати про кількість незаконним чином вирубаних лісових насаджень, яка різко погіршує туристичну привабливість відповідних територій. Площа незаконного добування бурштину, яка з кожним роком все збільшується. Варто зазначити, що в 2012 році дана проблема не мала такого масштабу. Значна частина території Українського Полісся перетворилась в копанки. Тому в адміністративних одиницях де проводиться дана незаконна діяльність можливість для розвитку міжнародного туризму різко ускладнюється, оскільки вона (дана діяльність) прямо суперечить розвитку міжнародного туризму, а також загрожує екологічними катастрофами, наслідки яких поки важко спрогнозувати. Проте очевидним є те, що держава не втрутилась в дану ситуацію і масштаби майбутніх екологічних катастроф лише збільшаться. Звертає на себе увагу й експорт необробленої сировини (ліс кругляк) з нашої держави. Що в свою чергу прямо суперечить не лише розвитку деревообробної галузі країни але й розвитку міжнародного туризму нашої

держави. Індекс Безпеки та Захищеності в 2012 році склав 4,7 тоді як в 2016 році він становив всього 3,5 бали. Що пояснюється як війною на Сході держави, так і погіршенням криміногенної ситуації в державі. Враховуючи кількість зброї, яка різними нелегальними шляхами потрапляє до населення, це становить значну загрозу як для громадян країни так і для іноземних туристів.

Рис. 2. Індеси конкурентоспроможності міжнародного туризму України 2016 рік (складено автором за даними [3])

Варто відмітити те, що в порівнянні з 2012 роком (4,2) дещо збільшилось значення індексу Пріоритетності туризму, у 2016 році (4,3) відповідно.

Зниження індексу Авіаційна транспортна інфраструктура – 2,8 в 2012 р. та 2,4 в 2016 р. відповідно перш за все пояснюється тимчасовою окупацією значної частини держави. Так в 2012 р. функціонували такі аеропорти як Донецьк, Луганськ. Також негативно на розвиток міжнародного туризму Маріуполя впливають військові дії, які тривають поряд з містом, які серед іншого паралізували роботу аеропорту міста. Очевидно, що після деокупації частини Луганської та Донецької областей варто буде вкласти значні фінансові ресурси на відновлення функціонування інфраструктурних об'єктів.

Значно погіршився індекс Туристська інфраструктура – 4,6 в 2012 році та 4 в 2016 р. відповідно. Що негативно впливає на розвиток міжнародного туризму. Оскільки без забезпечення належного рівня обслуговування та відсутності альтернативного варіанту вибору значно знижується рівень конкурентоспроможності міжнародного туризму держави.

Збільшення значення протягом зазначеного періоду характерні для індексу Цінової конкурентоспроможності, що свідчить про те, що наша держава

отримала значний важіль для залучення додаткової кількості міжнародних туристів, оскільки туристські послуги нашої держави стали більш конкурентоспроможні у вартісному сегменті на міжнародному ринку.

Зниження індексу Природні ресурси з 3 в 2012 р. та 2,3 в 2016 р. відповідно пояснюється перш за все тимчасовою окупацією значної частини держави. А також, незаконною діяльністю, яка скорочує природні ресурси для потреб міжнародного туризму. Варто згадати про знищення природних ресурсів у тимчасово окупованій АР Крим, зокрема це і створення військових та цивільних об'єктів на природно-заповідній території. Очевидно, що питання відшкодування збитків які були завдані Україні при окупації значної частини її території повинно також включати матеріальні збитки завдані природним ресурсам в тимчасово окупованих територіях, а також враховувати збитки від унеможливлення здійснення туристської діяльності на тимчасово окупованій території.

Висновки. Були проаналізовані чинники, які вплинули на зміну рівня конкурентоспроможності міжнародного туризму України. За допомогою методу історичних зрізів було проаналізовано індекси конкурентоспроможності міжнародного туризму України. Зниження значень індексів екологічної стійкості, безпеки та захищеності, природні ресурси, туристська інфраструктура, вказує на значні негативні зміни які мали місце за даний проміжок часу. В той же час, збільшення значення індексу цінової конкурентоспроможності за даний проміжок часу дало вагому конкурентну перевагу міжнародному туризму країни.

Список використаних джерел:

1. Aleksandrova A.U. Meshdunarodniy turizm: Ucheb. posob. dlya vuzov / A.U. Aleksandrova. — М.: Aspekt press, 2001. — 464 s.
2. Beydyk A., Sova V. (2015) Geografiya diyalnosti budshetnih aviakompanii Evropi [Geography of budget airlines in Europe]. Visnyk Kyivskogo natsionalnogo universytetu, Geografiya – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Geography, 1 (63), 16-20 (in Ukrainian, abstr. in English)
3. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017 [Електронний ресурс] <http://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2017/country-profiles/#economy=UKR>
4. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2013 [Електронний ресурс] <http://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2013>
5. Smal, I. V. (2010) Trends and features of the development of international tourism. *Geography and tourism*, No. 8, p. 8-13

ОСОБЛИВОСТІ ТА СТРУКТУРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СФЕРИ ПОСЛУГ У КОНТЕКСТІ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В.М. Бринько

vitalik.brynko@gmail.com

Науковий керівник – д. геогр. н., доц. К.Ю. Сегіда

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Нині сфера послуг відіграє дуже важливу роль для світової економіки. Постіндустріальне суспільство все більше починає звертати увагу не на першочергове задоволення власних матеріальних потреб, а на створення комфортних умов для життя та праці, підвищення рівня свого інтелектуального розвитку, широке споживання різноманітних моральних та духовних благ. Саме тому третинний сектор господарства, який власне і формує сфера послуг, поступово трансформується в один із найпотужніших секторів економіки країн світу, що потребує більш детального дослідження.

Сучасна сфера послуг це єдина система, що сформована сукупністю різноманітних галузей та видів діяльності людини, які зазвичай мають тісні зв'язки між собою, що здатні формувати, виробляти та реалізувати різноманітні духовні блага та послуги для населення.

Швидке зростання ролі сфери послуг у світовому господарстві почалося ще наприкінці ХХ століття, коли роль глобалізаційних процесів у світі досягла свого апогею. Саме тоді людство почало створювати базис «нової» економіки, в основі якої лежать інформаційні технології та знання, що в подальшому почали розвиватися доволі швидкими темпами. Все це сприяло тому, що в цей період кількість населення, що було зайнятим у третинному секторі господарства країн світу, обсяг послуг, які вироблялися різноманітними підприємствами та частка третинного сектору господарства у світовому ВВП значно зросли. [4]

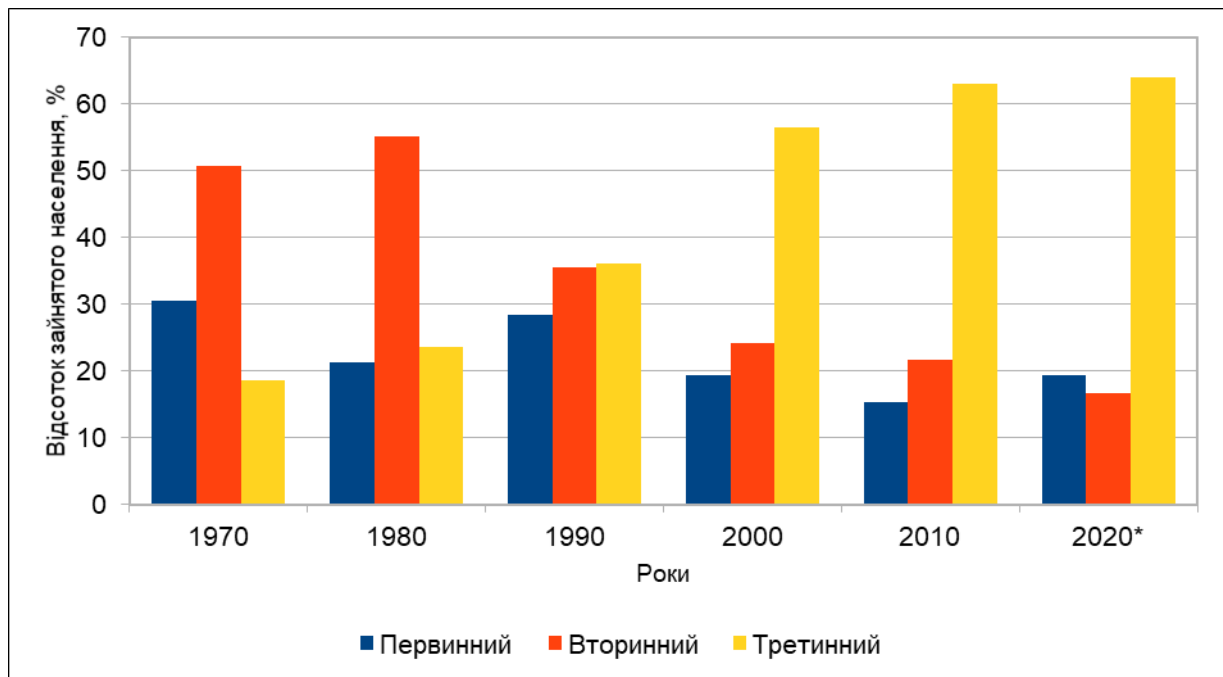
Постіндустріальний розвиток господарства України також підтверджується зростанням ролі сфери послуг протягом останніх десятиріч. Найбільш яскраво це проявляється в зростанні частки населення зайнятого в третинному секторі національної економіки (рис. 1). [3]

Характеризуючи структуру сфери послуг, то варто зазначити, що її особливою ознакою є швидка трансформація у часі. Так, якщо розглядати світову сферу послуг на початку ХХ століття, можна побачити, що спектр послуг, які пропонували тогочасні підприємства були доволі несуттєвими і обмежувались лише матеріальними послугами (торгівля, транспорт, житлово-комунальне обслуговування, тощо).

Проте, вже наприкінці ХХ століття людство значною мірою потребувало у підприємствах, які виробляють високоякісні нематеріальні або інформаційні послуги (аутсорсинг, консалтинг, клінінг, франчайзинг, аудит, лізинг тощо) [1].

Варто зазначити, що сучасна сфера послуг являє собою низку

різноманітних галузей, підгалузей та видів людської діяльності, що об'єднують в певні блоки за допомогою різноманітних класифікацій, що застосовуються як в Україні так і на міжнародному рівні.

Рис. 1. Динаміка зміни структури зайнятого населення України в економіці за трисекторною моделлю за період 1970-2020 (прогноз) рр. (побудовано автором за даними [2])

Наразі в залежності від поставленої мети, а також принципів групування галузі сфери послуг класифікують за низкою критеріїв, найважливішими з яких є критерій матеріальності послуги, особливості її виробництва та використання, призначення послуги.

Так, наприклад, однією з найпоширеніших у світі групувань сфери послуг є класифікація організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД) в основу якої покладений принцип матеріальності. В Україні широкого використання набув класифікатор видів економічної діяльності (КВЕД 2010), що групує вироблені послуги, які надаються населенню різноманітними підприємствами та організаціями [3].

Таким чином, розвиток сфери послуг, а також поступове ускладнення її структури є одним із найважливіших показників соціально-економічного розвитку країни, адже за даними процесами стоїть інформаційний розвиток суспільства – одна із чинників динамічного розвитку держави.

Список використаних джерел:

1. Дерев'янюк І.В. Сфера послуг: сутність, структура та чинники формування попиту / І.В. Дерев'янюк // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Сер.: Економіка. – 2013. – Вип. 21. – С. 12-15. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2013_21_5
2. Державна служба статистики України, офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

3. Прушківська В.В. Зайнятість в третинному секторі економіки: посткризовий період / В.В. Прушківська // Ефективна економіка. – 2011. - № 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_4_31
4. Структурні трансформації у світовій економіці: виклики для України / Аналітична доповідь / В. Сіденко (керівник проекту) та ін. – Київ: Заповіт, 2017. – 182с.

КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ У НІМЕЧЧИНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Є.І. Владова¹, В.І. Войтков²

¹*lisa.vladova@gmail.com*, ²*vladvojtkov@gmail.com*

Науковий керівник – д. геогр. н., доц. К.Ю. Сегіда

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Німеччина – одна з найпопулярніших туристичних країн у світі. Внесок туризму в економіку країни відчутний: він сягає 8 % ВВП країни і посідає друге місце за доходами після автомобілебудування. Німеччина займає перше місце серед європейських країн, як пункт призначення для комфортної подорожі [2]. Протягом десяти років вона займає друге місце після Іспанії за відвідуваністю. Більше 30 % туристів вражають неймовірні пейзажі та природа Німеччини, це є одна з причин подорожей. Наразі Німеччина займає друге місце за відвідуванням країну молоддю віком від 15-24 років [5]. У 2019 році було зафіксовано рекордну кількість туристів, що зупинилися в готелях, пансіонатах і кемпінгах. За офіційними даними Федерального статистичного управління, показник збільшився на 3,9 % в порівнянні з 2018 роком і склав 495,6 млн осіб [3]. Туристична привабливість Німеччини обумовлена різноманіттям туристсько-рекреаційних ресурсів, а кожен регіон Німеччини неповторний, має власну природу, культуру, традиції, звичаї.

Культурний туризм у Німеччині досяг високого рівня розвитку. Країна багата на історико-культурні туристсько-рекреаційні ресурси, що сприяє розвитку туризму та позиціонуванню Німеччини як провідної культурної дестинації Європи та світу [5]. В той же час, використання історико-культурних туристсько-рекреаційних ресурсів та їх залучення до створення туристичного продукту має як ряд проблем, так і перспектив, для визначення яких було використано SWOT-аналіз. Тому, метою даної роботи є висвітлення сильних та слабких сторін, можливостей та загроз розвитку культурного туризму в Німеччині на основі використання історико-культурних ресурсів. Розглянувши таблицю 1.1, в якій подано SWOT-аналіз туристичних ресурсів Німеччини, бачимо, що країна на сьогоднішній день досягла високих результатів у туризмі і тому має багато показників сильної сторони.

Одним із важливих пунктів є наявність унікальних історико-культурних об'єктів, які занесено до Всесвітньо культурної спадщини ЮНЕСКО. На території країни налічується 46 пам'ятника німецької архітектури. Німці дуже

дбайливо ставляться до своєї культурної і природної спадщини, тому вони досить дбайливо відносяться до навколишнього середовища. Важливим для Німеччини є подієвий туризм. Протягом року тут проходить велика кількість різноманітних заходів, які відомі на увесь світ. Однією з головних подій є мюнхенський Октоберфест, який у 2019 році відвідало 6,3 млн туристів, це більше на 100 тис. осіб, ніж у 2018 році [3]. Не менш важливим є – Берлінський кінофестиваль, один з трьох найбільш престижних кінематографічних фестивалів Європи. На Новий Рік і Різдво Німеччину відвідують дуже багато туристів з різних куточків світу, задля святкових ярмарок та краси міст.

Таблиця 1

SWOT-аналіз використання історико-культурних туристсько-рекреаційних ресурсів Німеччини (складено авторами)

STRENGTHS (Сильні сторони)	WEAKNESSES (Слабкі сторони)
<ul style="list-style-type: none"> - Унікальні історико-культурні пам'ятки архітектури; - Розвинена велика кількість видів туризму; - Гарне географічне розташування; - Забезпеченість гарними дорогами, що дає можливість подорожувати з комфортом; - Туризм – один із важливих економічних показників Німеччини; - Великий потік туристів; - Недоторкане природне середовище; - Багато фестивалів, які відомі на увесь світ (Октоберфест, кінофестиваль у Берліні, Кельнський карнавал); - Унікальні місця природних ресурсів для розвитку лікувально-оздоровчого туризму; - Розвинена туристична інфраструктура; - Забезпеченість туристсько-рекреаційними ресурсами. 	<ul style="list-style-type: none"> - Відсутність дешевих авіаперевезень; - Є слаборозвинені туристичні регіони у країні (Мекленбург Передня Померанія); - Високі ціни за послуги (готелі, транспортні перевезення, відвідування історичних пам'яток); - Перенавантажені курортні центри і міста – центри туризму.
OPPORTUNITIES (Можливості)	THREATS (Загрози)
<ul style="list-style-type: none"> - Зростання популярності подорожей; - Велика пропозиція більш різноманітних турів, чим просто екскурсійно-пізнавальних чи гірськолижних курортів; - Розвиток сектору рекреації і туризму на основі принципів раціонального природокористування; - Зробити туризм у країні більш доступним для іноземних гостей; - Реставрація історичних пам'яток для подальших поколінь. 	<ul style="list-style-type: none"> - Висока конкуренція з сусідніми країнами; - Погіршення екологічної ситуації на узбережжі унаслідок перевантаження; - Можлива загроза мітингів, терористичних актів у країні, зниження рівня безпеки.

Незважаючи на те, що Німеччина має велику кількість сильних сторін, можна відзначити і слабкі сторони. За період існування Німеччина вийшла на високий економічний рівень розвитку. Вона забезпечена ресурсами, які вдало використовує. Так як туризм є провідним чинником у розвитку економіки країни, то ціни на послуги з туризму тут доволі недешеві. Це є однією із слабких сторін Німеччини.

До можливостей країни відноситься те, що на сьогодні попит на подорожі зростає і тому туризм користується великим попитом. На території Німеччини розвинені всі можливі види туризму, що надає їй перевагу серед інших країн. Вона може зацікавити туристів не просто типовими екскурсіями країною, а й нетипові. Німеччина розташовується у центрі Європи і межує з досить високорозвиненими країнами. Це є можливою загрозою для країни, бо сусідні країни теж надають різноманітний спектр туристичних послуг, які можуть зацікавити більше. Проте незважаючи на це, Німеччина не перестає посідати провідні місця у списку туристично привабливих країн світу.

До переваг Німеччини можна віднести те, що Концепція розвитку національної туристичної галузі базується на чотирьох китах: «культурний туризм», «агротуризм», «подієвий туризм», «інтернет-технологічний» і це грає важливу роль у розвитку туризму [2]. Так як Німеччина стає популярним напрямком серед туристів можна виділити такі фактори:

- висока концентрація історико-культурних пам'яток;
- спрощений візовий режим;
- високий рівень сервісу.

Однією з переваг є те, що країна намагається розвивати туризм у сільській місцевості і місцях, які мало розвинені, проте в них є, що подивитися. Мало розвідані туристичні райони привертають увагу туристів і зацікавлюють не менш туристичних центрів країни.

До проблем розвитку туризму у Німеччині відносяться:

- 1) Відсутність єдиної розробленої методики статистичної оцінки прибулих і ночівель туристів у країні;
- 2) Наявність регіонів з низьким рівнем економічного розвитку (це так звані нові землі), де туризм розвивається доволі слабо і регіонів, з розвинутою економікою, які являються туристичними центрами, через що йде перенавантаження;
- 3) Концентрація основних туристських прибуттів в п'яти федеральних землях з найрозвиненішою туристською інфраструктурою, що володіють багатими природними ресурсами.

Отже, проаналізувавши переваги і проблеми розвитку культурного туризму, виконавши SWOT-аналіз, можна зробити висновок, що Німеччина має багато сильних сторін у туризмі і якщо правильно, і раціонально їх використовувати, то країна буде з кожним роком процвітати все більше, Німеччина має всі шанси удосконалити розвиток туризму і привертати увагу туристів ще більше.

Список використаних джерел:

1. Development of the tourism sector in Germany from 1995 to 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.worlddata.info/europe/germany/tourism.php>
2. German National Tourist Board by German federal government [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.germany.travel/ru/germany/about-us/the-gntb/the-gntb.html>
3. Official Germany tourism website [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.germany.travel/ru/index.html>
4. Tourism as an Economic Factor in Germany – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.germany.travel/media/pdf/dzt_marktforschung/DZT_ZahlenFlyer_April_2018_EN_RZ02_Web.pdf
5. Владова Є.І. Особливості культурного туризму в Німеччині / Є.І. Владова // Регіон – 2020: суспільно-географічні аспекти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Харків, 2 – 3 квітня 2020 р.) / Гол. ред. колегії Л.М. Немець. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020. – 175 с. – С. 112-115.

**ПАНДЕМІЯ COVID-19 І ЇЇ ВПЛИВ НА ТУРИЗМ
В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ**

Р.С. Кореньков

kryslan88@gmail.com

Науковий керівник – д. геогр. н., доц. К.Ю. Сегіда

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Дослідження впливу і наслідків пандемії захворювання Covid-19 є однією з найбільш актуальних тем у 2020 році. Коронавірус і карантинні заходи призвели до справжнього шоку у соціально-економічному, політичному плані, змінили життя кожної людини. Серед галузей, які найбільше постраждали через ситуацію, яка склалася у 2020 році, дуже сильно виділяється саме туристична. Саме тому визначення взаємозв'язків пандемії і її суспільного ефекту на розвиток рекреаційно-туристичної галузі є пріоритетним напрямком для багатьох держав-членів ЄС.

Пандемія хвороби Covid-19 паралізувала туристичну галузь, у результаті чого туристи вимушені повертатися додому, а тому в першу чергу страждають ті держави, економіка яких багато в чому залежить від туризму. Станом на початок жовтня 2020 року у світі налічувалося понад 34 мільйони випадків заражень, які призвели до більш ніж 1 мільйона померлих (рис. 1) [5].

Європейський Союз (ЄС) досить швидко відреагував на проблему у даному секторі, запропонувавши фінансову підтримку підприємствам, серед яких є як малі, так і середні. На своїй позачерговій сесії 26 березня Європейський парламент затвердив первинні заходи у боротьбі з кризою, які, зокрема, принесли користь підприємствам і працівникам туризму.

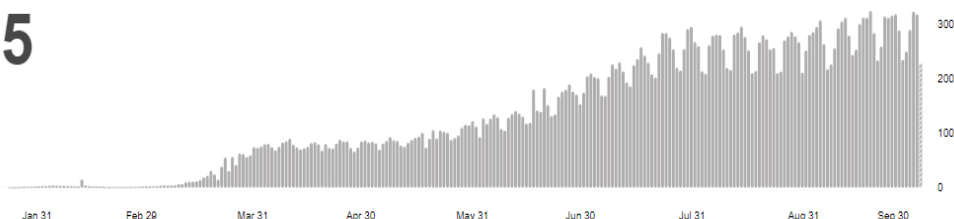
Індустрія туризму ЄС, в якій працює близько 13 мільйонів осіб, за оцінками, втрачає доходи в розмірі близько 1 мільярда євро в місяць в

результаті спалаху COVID-19. У багатьох популярних туристичних місцях готелі були покинуті, а ресторани, бари, туристичні пам'ятки, тематичні парки і музеї закриті. Ярмарки, конгреси і культурні заходи були скасовані або перенесені. Такі заходи, як чемпіонат з футболу Євро-2020 і Олімпійські ігри, були відкладені до 2021 року [3].

Global Situation

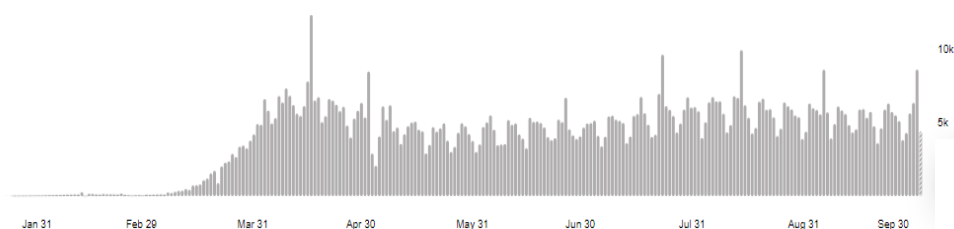
34,724,785

confirmed cases

1,030,160

deaths

Source: World Health Organization
Data may be incomplete for the current day or week.

Рис. 1. Зміна кількості заражених вірусом Sars cov-2 у світі протягом 2020 року (за даними ВООЗ) [5]

Гірськолижні курорти достроково завершили зимовий сезон. Великі круїзні компанії призупинили свою діяльність; морські судна застрягли в морі, оскільки все більше і більше портів тимчасово відмовляють їм у вході. Безліч держав знову ввели прикордонний контроль або заборонили туристам в'їзд на свою територію, в результаті чого вони насильно повертаються додому або потрапляють у трагічні ситуації. Ситуація особливо важка в декількох країнах ЄС, які є ключовими туристичними напрямками, такі як Італія, Іспанія і Франція. За оцінками італійської федерації туризму, Італія втратить близько 60% своїх туристів в цьому році. З огляду на еволюціонуючий характер важкої ситуації, оцінювати повний і остаточний вплив COVID-19 на світовий туризм непросто. За даними ООН і на основі оцінки Всесвітньої туристичної організації, число міжнародних туристських прибуттів може знизитися на 20-30% в 2020 році в порівнянні з 2019 роком. Це може принести збитки в розмірі 300-450 мільярдів доларів США (270-407 мільярдів євро) серед міжнародних надходжень від туризму. Для порівняння: спалах атипової пневмонії в 2003 р призвів до зниження аналогічних доходів всього на 0,4% в тому році.

Розвиток ситуації говорить про шок для світової економіки і може привести до її спаду на 45-70% в 2020 році.

Всесвітня рада з туризму і подорожей (ВРТП) прогнозує, що в 2020 році туристичний ринок може втратити 75 мільйонів робочих місць по всьому світу і 6,4 мільйона робочих місць в ЄС. Керуючий директор ВРТП вважає, що «як

тільки спалах закінчиться, буде потрібно до 10 місяців для того, щоб туристичний сектор повернувся до свого нормального стану» [2].

Особливо сильно постраждали авіаперельоти. Деякі авіакомпанії, такі як Flybe, припинили польоти, а інші тимчасово скасували всі рейси. Міжнародна асоціація повітряного транспорту повідомляє, що глобальні авіаперевезення можуть втратити більше 252 мільярдів доларів США (228 мільярдів євро) в 2020 році. Два мільйони пасажирських рейсів скасовані до 30 червня. Авіакомпанії переживають кризу ліквідності. Європейські аеропорти втратять 700 мільйонів пасажирів (-28%) і 14 мільярдів євро доходів в 2020 році. Багато аеропортів, такі як Брюссель, тимчасово закриті. У сфері гостинності, яка також переживає серйозну кризу, малі та середні підприємства особливо сильно постраждали. Багато готелів вирішили закрити через падіння попиту. У Франції заповнюваність готелів 17 березня складала всього 3,3%, при цьому станом на 26 лютого вона складала 65,3%. Відтак до 30 березня ресторани і бари закрилися майже у всіх країнах-членах ЄС, за винятком Швеції. Багато готелів, ресторани і бари звільнили тисячі робітників назавжди або тимчасово. Однак деякі готелі і господарі запропонували медичним працівникам безкоштовне житло заради того, щоб допомогти їм уникнути зараження сім'ї. Деякі готелі також перетворюються на тимчасові лікарні [1].

Відновлення роботи підприємств, пов'язаних з туризмом, і організація їх відновлення безпечним, привабливим для туристів і економічно життєздатним способом потребує координації на небаченому раніше рівні. Державний сектор може мати найкращі можливості для спостереження за цим процесом в контексті контролю за великими державними підприємствами, контролюючих точки в'їзду, і за зростаючим впливом агентств, пов'язаних з охороною здоров'я. У міру того, як кордони починають знову відкриватися і інтерес до відпочинку в деяких регіонах відновлюється, уряди можуть скористатися даною можливістю, щоб переосмислити свою роль в туризмі, тим самим потенційно сприяти відновленню сектору і його зміцненню в довгостроковій перспективі [1, 3, 4].

Наразі пандемія коронавірусної інфекції не скінчилася, оскільки спостерігається загальне збільшення кількості захворілих у всьому світі. Прогнози постійно змінюються, а інформація щодо економічного ефекту пандемії оновлюється та актуалізується кожного дня. Саме тому дана ситуація потребує подальшого вивчення, дослідження і використання значних ресурсів задля відновлення життєдіяльності туристичної галузі.

Список використаних джерел:

1. Airport operators and service providers call for “urgent supporting measures” from European Commission and States [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу: <https://www.aci-europe.org/media-room/243-aci-europe-asa-aca-etrc-joint-industry-letter-to-european-commission-23-march-2020-european-aviation-relief-plan-airports.html>.
2. Coronavirus response [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response_en.

3. COVID-19 and the tourism sector [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/649368/EPRS_ATA\(2020\)649368_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/649368/EPRS_ATA(2020)649368_EN.pdf).
4. Covid-19 tourism policy responses [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=124_124984-7uf8nm95se&Title=Covid-19:%20Tourism%20Policy%20Responses.
5. Covid-19: putting people first [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу: <https://www.unwto.org/tourism-covid-19>.

МАКРОЕКОНОМІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ТУРИЗМУ В ЕКОНОМІЦІ В'ЄТНАМУ

К.М. Матвійчук

katyunya.matviichuk@gmail.com

Науковий керівник – д. геогр. н., доц. К.Ю. Сегіда

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Туризм у В'єтнамі є важливою частиною економіки, хоча усвідомлювати його роль розпочали порівняно нещодавно. На це є свої причини: наслідки війни і кризи, питання внутрішньої безпеки та ін. Тому в даний час не тільки центральні туристичні організації, а й місцева влада, а також державні й приватні юридичні і фізичні особи стали займатися туристичною діяльністю. Починаючи з 2008 по 2018 роки кількість іноземних туристів поступово збільшувалась, в 2016 році перевищивши 10 мільйонів за рік [1]. Найбільшу частину туристичних потоків складають громадяни сусідніх країн. В той же час, національна адміністрація з туризму слідує довгостроковому плану диверсифікації туристичної сфери, що приносить необхідну країні іноземну валюту.

Значення туризму для економіки країни збільшується з кожним роком. Для любителів пляжного відпочинку, піших та велосипедних екскурсій, вивчення природи та культури, В'єтнам постає як нова мета в Південно-Східній Азії. Туроператори розробили низку пропозицій для ознайомлення з малими народностями, сплави на байдарках і поїздки в сусідні країни, в основному в Камбоджу і Лаос. Берегова лінія довжиною три тисячі кілометрів і великі міста привертають увагу інвесторів для будівництва туристсько-рекреаційної інфраструктури, а пропозиції стають все більш різноманітними.

Туризм у В'єтнамі швидко розвивається, сюди спрямовується велика частина працездатного населення. Для обслуговування 1,8 мільйона іноземних туристів зайнято безпосередньо 150 тисяч працівників. Також, розвиток даної сфери в країні дозволяє створювати додаткові робочі місця в інших суміжних галузях. За оцінкою, близько 2 мільйонів осіб зайнято, перш за все в будівництві готелів, інших туристичних об'єктів, у транспорті, легкій та харчовій промисловості, в кустарних промислах з виробництва художніх

виробів та сувенірів [1].

Туристична галузь В'єтнаму має великий потенціал, займаючи 24-е місце серед 141 держави світу, але 75-е місце в рейтингу глобальної туристичної конкурентоспроможності. Фахівці Світової організації торгівлі прогнозують, що центр тяжіння туристів вже зараз переходить з Європи на Південно-Східну Азію та інші райони Азійсько-Тихоокеанського регіону, що збільшує привабливість країни в питаннях розвитку туризму та рекреації [2]. Серед 6-ти країн Південно-Східної Азії В'єтнам має найбільш вигідне географічне положення: знаходиться майже в центрі АТР, на зручних шляхах сполучення з усіма континентами світу. Повітряний простір країни знаходиться на найважливішому шляху авіаційного сполучення (лінії Амбер I), де щорічно проходять більше 30 тисяч міжнародних авіарейсів.

В'єтнам розташований на півострові Індокитай, що дає йому великі перспективи для розвитку морського туризму, так як тут знаходяться важливі шляхи між країнами Азії і Тихим Океаном. Країна має сім морських портів, в тому числі три з яких (порт Хайфон, Дананг і Сайгон) можуть приймати пасажирсько-туристські судна. Незабаром будуть побудовані нові порти, більш глибоководні, здатні пропускати судна водотоннажністю понад 50 тисяч тонн: Зунг Куат, Ван Фонг, Кай Лан, які як раз знаходяться в таких перспективних туристичних центрах, як Вунг Тау, Затока Халонг, Центральний туристичний центр Нон ниок. В даний час активно проводяться роботи з поглиблення портів Хайфон і Сайгон, а також пов'язаних з ними річок і каналів, що в найближчій перспективі дозволить організувати змішані морські-річкові круїзи по багатьом районам «зеленого туризму» країни.

Автомобільний транспорт країни в даний час починає оновлювати і модернізувати свою інфраструктуру. Із залученням іноземних інвестицій активно проводиться реконструкція і модернізація головних автомагістралей країни: транс'єтнамська автомагістраль N1, яка з'єднує місто Ханой з містом Хошимін і проходить через великі туристичні центри. Готується до будівництва ряд трансазійських автомагістралей, які дозволяють перевозити туристів з В'єтнаму в Лаос, Камбоджу, Таїланд за маршрутами міжнародних турів.

З інфраструктурою залізничного транспорту справа йде гірше, тому що мережа залізничних магістралей країни ще не розвинена. Але з відновленням і модернізацією транс'єтнамської залізничної лінії «Єдність» можна буде за два-три дні доставляти туристів від Ханоя до Хошиміну через прекрасні визначні місця в центрі В'єтнаму і вздовж морського узбережжя. Це буде відмінна можливість розвитку залізничного туризму, який останнім часом став користуватися успіхом.

На 2020 рік було заплановано, що В'єтнам прийме 10-10,5 мільйонів міжнародних прибулих і 47-48 мільйонів внутрішніх туристів; загальний дохід від туризму досягне 18-19 мільярдів доларів США, що складе 6,5-7% ВВП країни; загальна кількість апартаментів складе 580 000, з яких 35-40% відповідають стандартам від трьох до п'яти зірок; сектор створить 3 мільйони робочих місць, в тому числі 870 000 співробітників, що працюють безпосередньо в сфері туризму. А у 2030 році: загальний дохід від туризму

подвоїться в порівнянні з 2020 роком [2]. Проте, пандемія коронавірусу внесла свої корективи в розвиток туристичної галузі в країні. Через закриті кордони на даний момент міжнародні туристичні потоки тимчасово призупинені, проте, це дозволяє розвивати внутрішній туризм, будувати нову інфраструктуру та залучати додаткові інвестиції.

Список використаних джерел:

1. Статистичний щорічник В'єтнаму / Статистика В'єтнаму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gso.gov.vn>
2. Стратегія розвитку туризму В'єтнаму до 2020 року, бачення до 2030 / Національна адміністрація з туризму В'єтнаму [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vietnamtourism.gov.vn>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

А.В. Угрюмова¹, Ю.І. Кандиба²

¹anna.ugryumova.98@gmail.com, ²kand77@ukr.net

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Продовольча безпека є одним із елементів соціально-економічної політики держави, метою якої є забезпечення стабільного виробництва продуктів харчування, їх доступності та достатності відповідно до фізіологічних норм споживання населення [2].

За останні роки у більшості країн світу забезпеченість людей якісними продуктами харчування значно покращилась, але це не стосується України. Крім того, Україна стикається з проблемою недостатнього споживання продуктів харчування, що не відповідає фізіологічним нормам. Значна частина населення не може придбати необхідну кількість продуктів харчування для забезпечення здорового та активного життя.

За даними глобального індексу продовольчої безпеки, у 2019 р. Україна посіла 63 місце із 109 країн, при цьому рейтинг України за цим показником з кожним роком погіршується: 2015 р. – 51 місце, 2016 р. – 52, 2017 р. – 53; 2018 р. – 59 місце [1].

Проілюструємо рівень споживання основних продуктів харчування населенням України за період 2014 – 2018 рр. (рис. 1). Загалом за зазначений вище період обсяги споживання основних продовольчих товарів в Україні мало змінилися. Найбільше скоротилося споживання яєць, молока та молочних продуктів, цукру.

Якщо порівнювати середні обсяги споживання населенням України харчових продуктів з фізіологічними нормами, то слід зазначити, що перевищує медичні норми споживання картоплі, хліба та хлібних продуктів. Найнижчі показники споживання характерні для молока та молочних продуктів, риби та рибних продуктів, плодів, ягід та винограду, м'яса та м'ясопродуктів.

При цьому аграрний сектор економіки України за більшістю продовольчих груп забезпечує потреби населення у повній мірі (рис. 2).

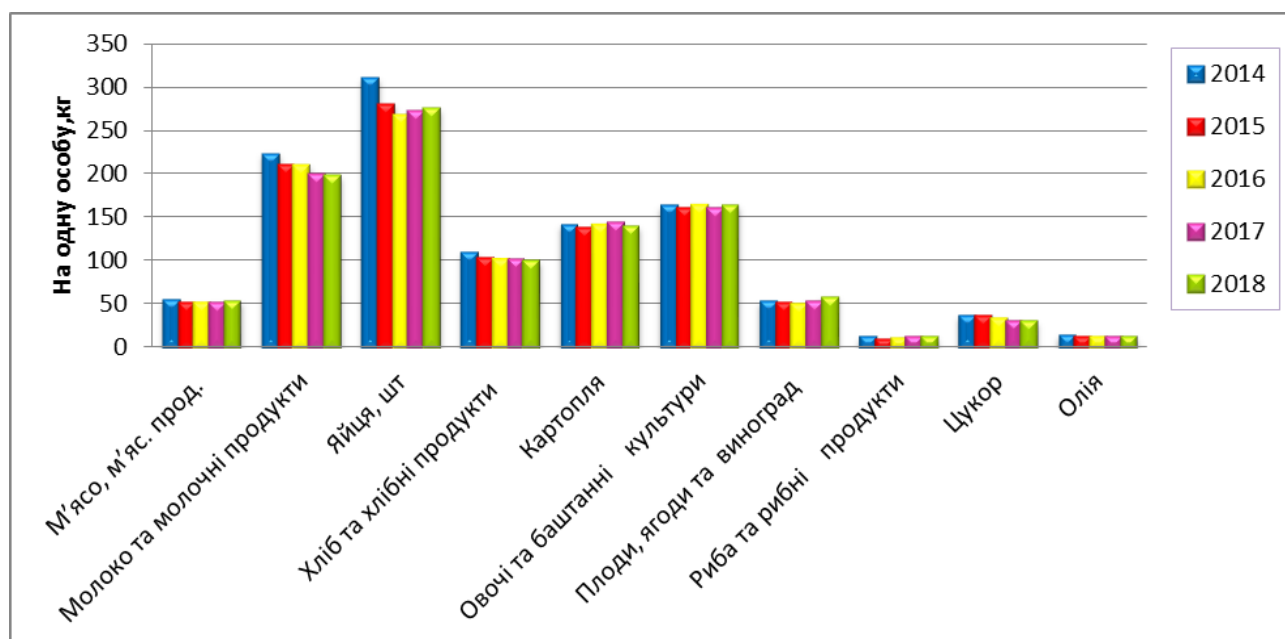

Рис. 1. Динаміка споживання основних продуктів харчування населенням України (побудовано авторами за даними [3])

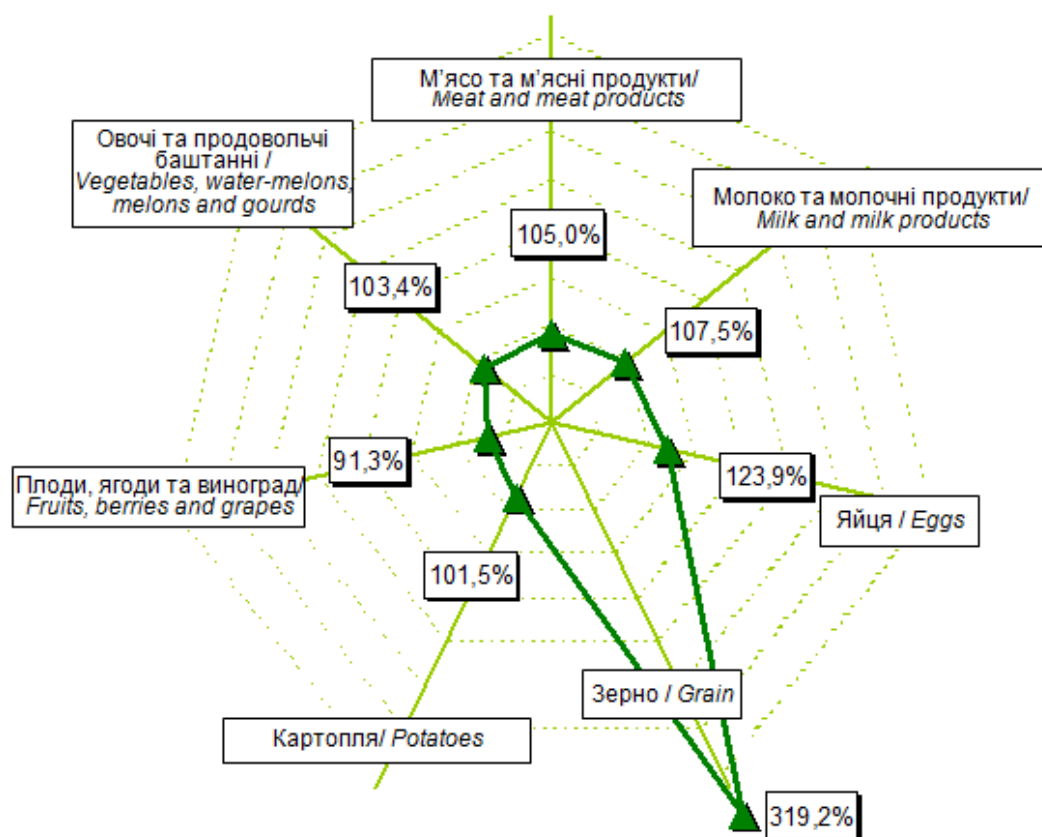

Рис. 2. Рівень самозабезпеченості основними видами продовольства населення України у 2018 р. [3]

Найвищий рівень забезпечення досягнутий у виробництві зерна (319%) та яєць (майже 124%). Перевищують обсяги фактичного споживання виробництво молока та молочних продуктів, м'яса та м'ясопродуктів, овочів та баштанних культур, картоплі. Лише обсяги виробництва плодів, ягід та винограду не забезпечують у повній мірі рівень споживання населення.

Така ситуація свідчить про те, що проблеми продовольчої безпеки України лежать не стільки у площині виробництва продуктів харчування, скільки пов'язані з низьким платоспроможним попитом населення на базові продукти харчування, що зумовлено низькими доходами і рівнем життя широких верств населення.

Одним із головних показників, що відображають обсяги споживання продуктів харчування, є калорійність середньодобового раціону населення. У 2018 р. вона становила у середньому по Україні 2706 ккал на 1 особу. Цей показник досить суттєво відрізняється по регіонах України (рис. 3).

Рис. 3. Калорійність середньодобового раціону населення України
(побудовано авторами за даними [3])

Лідерами за калорійністю середньодобового раціону є Вінницька (3016 ккал) та Чернігівська (3002 ккал) області – регіони з досить потужним агропромисловим комплексом, порівняно збалансованою галузевою структурою сільського господарства, високою часткою господарств населення у структурі сільськогосподарського виробництва.

Вище середнього по Україні показник калорійності харчування характерний для більшості західних, а також центральних і частково південних областей. Це здебільшого регіони лісостепової зони, для яких характерне порівняно розвинене тваринництво, що доповнює рослинництво. Внаслідок цього формується порівняно збалансована структура агропромислового комплексу, що дозволяє більш повно забезпечити потреби населення у продуктах харчування та урізноманітнити харчовий раціон жителів.

Отже, рівень розвитку агропромислового комплексу України дозволяє забезпечити майже у повному обсязі потреби населення у продуктах харчування у відповідності до фізіологічних норм. Проблема полягає у низькому платоспроможному попиті більшості населення України, яке не може забезпечити раціональний рівень харчування. Показники продовольчої безпеки мають відмінності у регіонах України, пов'язані як з рівнем розвитку та структурою агропромислового комплексу, так і з рівнем життя населення, що виражається у його доходах.

Список використаних джерел:

1. Глобальний індекс продовольчої безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://foodsecurityindex.eiu.com>.
2. Гойчук О.І. Продовольча безпека. – Житомир: «Полісся», 2004. – 348 с.
3. Сільське господарство України у 2019 році: Статистичний збірник // Державна служба статистика України. Відп. за вип. О. Прокопенко. Київ, 2020, 230 с.

**СЕКЦІЯ 3.
ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА**

**TOURISM POTENTIAL OF THE ELEMENTS OF THE NATURAL
ENVIRONMENT ON THE EXAMPLE OF THE MUNICIPALITY
OF AMBROLAURI**

I. Javakhishvili¹, T. Pilauri², G. Mosidze³, L. Shubladze⁴, S. Gogoladze⁵

¹Irine.javakhishvili17@gmail.com, ²takopilauri@yahoo.com,

³gvantsamosidze@gmail.com, ⁴lukashubladze@gmail.com,

⁵san.gogoladze@gmail.com

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia

Introduction. Ambrolauri municipality is located in Western Georgia, in the Racha-Lechkhumi and Kvemo Svaneti region. Administrative center is Ambrolauri.

Mostly relief is mid-mountainous and high-mountainous. The climate is transitional between temperate and humid subtropical. In the lowlands, moderately cold winters and relatively hot summers prevail, and in the highlands, a humid, snowy mountain climate. The average temperature is 9-10 °C (in the lowlands), in some places 4-5 °C (in the highlands). The average precipitation is 1000-1500 mm, while in the mountains this figure reaches 1600-1800 mm.

The municipality is rich in internal waters. The main river of the municipality is Rioni (the most swampy river in Georgia). As for lakes and reservoirs, crucial is the Shaori.

There are about 1200 plant species, 272 are endemic to the Caucasus and Georgia, there are large number (33 species) of endemic limestone ecotones in Western Georgia. There are 11 types of landscapes in the territory of Ambrolauri municipality. Low-mountain, medium, and high-mountain landscapes [1].

Research aims. The purpose of the study was to introduce elements of natural resources, which will be able to develop different types of tourism in Ambrolauri as well as in the whole region of Racha. In addition, following issues are related to our research: introduction of new elements of natural resources, increase of involvement in tourism, introduction of new points of views, study of landscaping and planning of new tourist routes. There is a great opportunity to develop both international and domestic tourism in the region, which could become a stimulus for economic progress.

Research methodology. The study was mainly conducted in field conditions. Geographical, cartographic, geoinformation and sociological methods of research were used for the research.

Specifically the following methods:

1. Observation of the population (random selection);

2. In-depth interview (target selection);
3. Systematic analysis of information, incomplete in the field results;
4. Information is processed in SPSS and ArcGIS programs.

Research results. Among the elements of the natural environment which are less involved in tourism of the municipality are: geographical formations (waterfalls, caves, natural forest groves, alpine landscapes), the presence of unique wood species. It should be noted that a certain area of the municipality is included in the scope of the planned protected areas.

New points of view were associated with both effective landscapes and geographical nodes (landscape, climatic, hydrological, geomorphological, infrastructural, etc.) and the natural diversity of the terrain. The points of view identified during the study are:

The village Velieti is located 5 km far from Ambrolauri. The valley of the Rioni river is perfectly visible from Velieti, also the temple “Barakoni” and a castle, which is known as “Minda Tsikhe”.

Village Gori is located 1.5 km from Ambrolauri. The village of Gori overlooks the streets of Ambrolauri ,river Rioni. On the surrounding mountain slopes, we see mixed forest cover with spruce groves.

During the planning of a new tourist route, the following principles were taken into account: the duration of the route, the difficulty of movement, the variety of geographical and historical sites, the location of the planned protected areas, water, new road infrastructure, territorial coverage, etc. After analyzing the research results, synthesis and other geographical methods were allocated the following objects:

1. Waterfall of Znakva – located in the village Znakva. In the cascade of Znakva waterfall cascade. The highest one is 40 meter waterfall. The number of visitors will also increase if trail markings are updated and the necessary infrastructure is created.

2. The village Gogolati – the village Gogolati is located in the gorge of the Shareula River. The village received the status of a The village has been granted the status of a cultural monument due to the uniqueness of the “Oda” houses there. Every house ornament is unique and different. The houses were mostly made of hazelnut wood, Arranging a nursery in the village would help save a unique species of tree and makes the village more attractive for visitors.

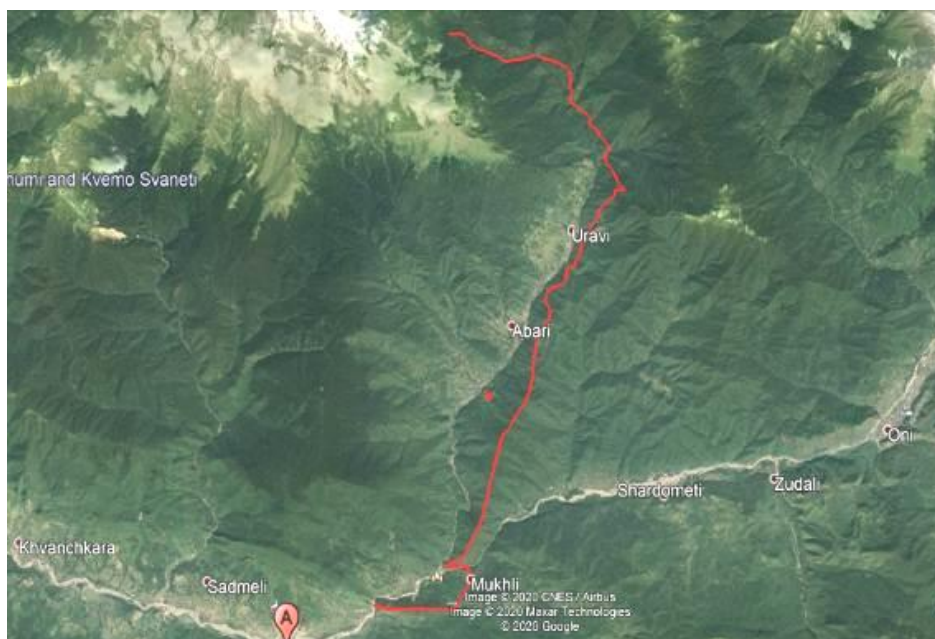
3. Hiking trail which will connect Lechkhumi Ridge and Khidikari. The main purpose of creating this trail is to give tourists choose the form of travel they want: hiking along the marked trail or transportation thru the hallway.

Along the trail landscapes are changing interestingly, From the Nival landscape to the lower mountain forest landscape. During marking the trail, it is recommended to put on the map places such as:

Point of view from Sachitia you can clearly see the rapid flow of the Lukhuni River and the mountain slopes covered with mixed forests.

Khidikris Kldekari – place where the river Rioni runs between the high cliffs. Here are the ruins of a Khimshi castle and caves in the cliffs. Out of natural-aesthetic, this place has mythological and historical value.

The length of the trail (30 km) requires the create places for overnight.

Fig. 1. Hiking Trail

We think that it would be best to arrange camping areas of European standards, which will protect the landscape from rough transformation and protect the environment from severe pollution.

4. Sports base in Ambrolauri – Ambrolauri has a modern European standard sports infrastructure (football fields and bases, basketball court, sports palace, tennis courts, indoor and outdoor pools). The quality of infrastructure makes possible to develop sports tourism which will become a completely new direction of tourism in the region. [2].

Conclusion. Finally, according to the results of the study, we can say that:

1. The municipality of Ambrolauri has great potential for the development of a number of tourism areas and plays an important role in the economic development of the municipality;
2. In Ambrolauri municipality there is an opportunity to develop various types of tourism (sports, experience, adventure, etc);
3. As a part of the study, four new objects were studied and recommendations were developed that will contribute to the sustainable development of tourism in the municipality.

The material processed as a result of the research will become the basis for the development of a methodology that fully demonstrates the importance and potential of natural objects for the development of tourism in various regions of Georgia.

References:

1. Development of landscape-ecological basis for overall forest land use zoning in Ambrolauri district (central Caucasus). Nodar Elizbarashvili. Tbilisi, 2002. P. 12-35.
2. http://rls.gov.ge/open_news.php?id=368

* **Note:** Most of the information in the article is obtained through interviews with local population in municipality of Ambrolauri.

**ANTHROPOGENIC IMPACT ON SOIL
AND METHODS OF ITS MONITORING
(ON THE EXAMPLE OF THE VILLAGE OF URAVI)**

G. Sandodze¹, T. Kobalia, L. Grigolia

¹*Gela.sandodze@gmail.com*

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia

Soil is the most important element of the geographic environment (lithosphere), It has fertility, the main and essential ability of the soil, to provide the needs of the plant for nutrients and water, to create relevant air and temperature regime to ensure the harvest of agricultural crops [11]. This is the main feature that determines its importance.

The Relevance of the topic is related to the negative impact on the component of the geographical environment (soil) and its results. Due to the small land resources in Georgia, soil-related issues are very important, especially when the soil is polluted with an aggressive element such as arsenic. Pollution like this caused by irrational extraction of minerals and wrong waste management and this is related to anthropogenic impacts. A good example of this is village Uravi and the arsenic factory which functioned during the Soviet Union.

The purpose of this article is to see the consequences that anthropogenic impacts can have on the soil, as well assess the quality of the soil impacts through monitoring.

An important and one of the most common methods for determining and assessing the degree of impact is environmental monitoring, including soil monitoring, which is currently implementing by the National Environment Agency in Georgia, where we actively participate. Soil monitoring includes taking soil samples and their analysis according to the Law of Georgia “Hygienic Assessment of Soil Condition in Settlement Areas”. This rule defines the nature of the analysis, the purpose, frequency of sampling, location of the test area, the placement of the test area and its size, the depth of sampling in cm, the total mass of the sample, and others parameters. [10]

The village Uravi is located in the Ambrolauri municipality of the Racha region in Georgia, during the Soviet Union period, arsenic ore was discovered and opened, extraction began in 1933 on the Lukhuni River, it was transported and processed at a factory in the village Uravi.

Despite the factory has been closed since 1991 for a number of reasons, its condition was not monitored for a long time [12].

About 120 thousand tons of arsenic-containing waste was abandoned without any control, near the production area of the factory in Uravi village, that endangers the environment and human health [5, 6].

Monitoring of the territory began in 2001 and the results showed that the state of the sarcophagus is unstable, the roof is broken, precipitation gets into it, which causes

pollution of the surrounding area and groundwater, from 2001 to 2003 the situation was getting worse [2, 3, 4].

In Ambrolauri Municipality identified four sites of the arsenic-containing waste placement. Two of them are located in the village Uravi and the other two are a few kilometers from the factory area. In 2010-2013, the construction of two sarcophagus for the safe disposal of arsenic waste was planned with the support of the Dutch government, where arsenic-containing wastes and the rubble of contaminated buildings were located, as well as the old sarcophagus was repaired and a river dam was repaired, also fencing of the whole area was planned. During this period, the highest risks of surface water pollution through existing arsenic burials were eliminated in the village of Uravi, with the project "Management of arsenic-containing mining waste in Georgia". During the project in 2014-2015, the situation in the village of Uravi, Ambrolauri Municipality was assessed and an action plan for safe disposal of waste was developed. Eight heavily contaminated monolithic buildings were dismantled and two new sarcophagi were erected, where arsenic-containing waste, contaminated soil and inert material were placed on the sites [8, 9].

Pic. 1. Uravi sarcophagus 09.2020 (Photo taken by the authors)

Arsenic waste pollutes the Lukhunistkali river. At the moment, mining work has been stopped, waste is scattered over an area of 20 hectares in Uravi. Recent scientific studies have shown that the arsenic content in the soils around the plant was 20-30 times higher than background levels [7].

Despite these measures, as shown by the monitoring results, the problem of soil pollution in this region remains urgent.

Table 1

Sampling locations and results in 2016 (Nea.gov.ge)

N	Point	Latitude	Longitude	As	Cu	Zn	Mn	Pb	Fe	pH	Cu	
					Mg/m ³							
1	Uravi, on a slope above the concrete wall (sample N1, 2, 3, 4, 5)	X345515	Y4741476	31.31	13.03	28.81	421.59	31.06	0.71	2.26	31.31	
2	Uravi, below the concrete wall by the roadside (samples N6, 7, 8, 9, 10)	X345321	Y4741292	21.27	21.77	117.37	487.24	20.27	0.91	7.21	21.27	

Soil monitoring, in which we are now actively participating, was carried out by the National Environmental Agency in the village of Uravi, in particular, 10 soil samples were taken in 2016. Sampling locations, corresponding coordinates and concentration obtained as a result of analysis are shown in Table N1.

Pic. 2. Sampling locations 2020

As can be seen from the table, the arsenic content was 31.31 mg / kg and 21.27 mg / kg. The highest arsenic concentration of 31.31 (15.7 mac) was observed on the side of the road above the concrete wall. As you can see, the arsenic content in the samples exceeded the MPC. (Annual soil pollution in Georgia, 2016, p. 127).

In September 2020, we were in the village of Uravi and again observed the area. In particular, soil samples were taken from 5 points by the point method at a depth of 5-10 cm, the results of the study will be published in the 2020 Annual Soil Report after the completion of the corresponding laboratory analysis.

In conclusion, the monitoring results show that, despite the measures taken by the Government of Georgia in the framework of various projects, such an important geographical component as soil is very sensitive to harmful anthropogenic influences and, as we can see, remains a problem even after several decades. We have also seen that one of the most important quality control methods for such impacts is monitoring the environment in which we actively participate. According to the results, we can say that the issue of soil pollution in the village of Uravi is still relevant. In this regard, research is ongoing, which will form the basis for planning future activities.

References:

1. Year of soil pollution in Georgia 2016 p. 127.(Nea.gov.ge)
2. "2001 National Report on the State of the Environment" p.83
3. "2002 National Report on the State of the Environment" p.60.
4. "2003 National Report on the State of the Environment" p.38.
5. "2005 National Report on the State of the Environment" p.65.
6. "2006 National Report on the State of the Environment" p. 61.
7. 2007-2009-National-Report-of-the-State-of-the-Environment-of-Georgia p 54; 102
8. National Report on the State of the Environment, 2010-2013. P.113, 262, 207.
9. National Report on the State of the Environment 2014-2017 p. 113; 116; 204.
10. Hygienic assessment of the condition Methodical instructions Settlement of soil Mm 2.1.7.003-02
11. <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/61840?publication=0>
12. http://greenalt.org/old/map/text/uravis_samto_qimia/uravis_samto_qimia.html

ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГАХ

Л.Б. Альтгайм
altheim@ukr.net

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна*

Екскурсійна діяльність – складний і динамічний процес, що має свої характерні особливості порівняно з іншими сферами господарської діяльності. Світова пандемія також негативно вплинула на її економічні аспекти. Але потрібно вірити, що світ із цією бідую справиться і ми далі зможемо розвивати свій екскурсійно-туристичний потенціал. Потрібно використовувати цей час на теоретичний аналіз і пошук нових можливостей розвитку цієї сфери діяльності. Основою успішного розвитку екскурсійних послуг також є використання під час їх надання природно-рекреаційних ресурсів, які є

сукупністю об'єктів та явищ природного, природно-антропогенного, соціального походження, які можна використовувати не тільки для туризму, лікування, оздоровлення, а також в екскурсійній діяльності, оскільки вони впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних районів і центрів, їх спеціалізацію й економічну ефективність.

Проаналізувавши показники інфраструктурної забезпеченості рекреаційної сфери області, можна стверджувати, що Тернопільська область має значний потенціал для того, щоб стати розвиненим туристичним регіоном національного і світового рівня. Запорукою ділової активності у рекреаційній сфері, ефективного освоєння та використання наявного рекреаційного потенціалу нашої області є наявність, розвиток та економічна діяльність мережі підприємств туристично-рекреаційного обслуговування, що складають матеріально-технічну базу та інфраструктуру рекреаційної сфери. Зазначена складова, не тільки забезпечує життєдіяльність рекреантів (послуги розміщення, харчування, транспорту), але і задовольняє специфічні туристично-рекреаційні потреби (послуги лікування, оздоровлення, екскурсійне, культурне, побутове обслуговування).

Рекреаційні ресурси Тернопільської області дуже різноманітні. За раціонального їх використання можна істотно підвищити зайнятість населення й отримувати відповідні доходи до місцевого бюджету області, а всім, хто займаються туристичною та екскурсійною діяльністю – прибутки.

Рекреаційні ресурси області характерні різноманітністю, але їх нині використовують у туристичному та екскурсійному бізнесі лише частково.

У багатьох локальних туристичних центрах (Кривче, Касперівці, Нирків) взагалі відсутні готельні підприємства, хоча попит на їх послуги тут у літній сезон є досить високим.

Далеко за межами Тернопільщини відомі її спелеоресурси. Тут відкрили у гіпсових породах понад сотню карстових печер, на глибині понад 60 м. Найвідомішою та освоєною є печера Кришталева у с. Кривче Борщівського району. У Книгу рекордів Гіннеса занесена печера Оптимістична довжиною понад 100 км, відома зокрема неповторними водними басейнами. Для поціновувачів геології й археології велику зацікавленість становить печера Вертеба у с. Більче Золоте Борщівського району. У цій печері знаходиться музей епохи неоліту, що має багато рідкісних предметів матеріальної культури різних епох. Є печери і у Чортківському (Млинки) та Заліщицькому районах. Їх всі можна використовувати в екскурсійній діяльності.

Також у природно-рекреаційному потенціалі області вагому частку займають пам'ятки природи, їх тут є понад півтисячі. До них відносять насамперед водоспади, найбільший із яких є у с. Нирків Заліщицького району. Територією області протікає р. Дністер, яку в межах Заліщицького району використовують для літнього відпочинку, позаяк цей район має унікальні кліматичні умови і називається «теплим Поділлям». На лівому березі Дністра в межах каньйону організовано Дністровський національний парк у якому ростуть рідкісні представники флори. У Дністер на території області впадають ріки Збруч, Серет, Стрипа, Джурин, Циганка, утворюючи при цьому каньйони,

які можуть бути екскурсійними об'єктами. Також важливими природними туристичним ресурсами є об'єкти та території, які входять до складу національного природного парку «Дністровський каньйон». Тому пріоритетними напрямками тут є пізнавальний, археологічний, сакральний, фестивальний, екологічний, спортивний, а також екстремальний види туризму, які можна поєднувати із екскурсійними послугами

На півночі області екскурсійну цінність становлять Кременецькі гори, і зокрема гора Бона у м. Кременець і Божа гора, на вершині якої б'є джерело мінералізованої води. У Шумському районі у с. Антонівці в урочищі Дігтярне відкрито музей просто неба «Антонівська республіка», присвячений діяльності УПА, де відтворено штабний будинок, літній клас підстаршинської школи, криївки, споруджено меморіальну каплицю.

Також туристи та екскурсанти мають певну зацікавленість у гористій місцевості Опілля, що простягається в межах Бережанського, Підгаєцького і Монастирського районів, вкрита буковими лісами. Чудові місця для відпочинку є, зокрема, у Княжому лісі.

Природно-рекреаційні ресурси Тернопільської області доповнює Товтровий кряж, який в межах нашої області має назву Медобори. Для збереження флори і фауни цієї унікальної пам'ятки природи тут у 1990 р. організовано природний державний заповідник площею 9455 га. Нині на території Медоборів функціонують три екологічні стежки – «Гостра», «Бохіта», «До пущі відлюдника». На території заповідника є історичні пам'ятки, серед яких найвідоміше місце, де був знайдений Збручанський ідол.

Цілющі грязі, мінеральні води, чисте повітря сприяли організації нині широковідомого санаторію «Медобори» у селі Конопківка Тербовлянського району, а також санаторіїв «Збруч» у Гусятині, «Барвінок» у с. Манюки Зборівського району, реабілітаційних центрів у Микулинцях, Заліщиках. Рекреанти цих закладів також потребують екскурсійних послуг

Природні туристичні ресурси області мають велике пізнавальне та екологічне значення, що є перспективою для поєднання екскурсійних послуг із спелеотуризмом, рекреаційно-оздоровчим, екологічним, спортивним, мисливським, пішохідним та сільським зеленим туризмом.

У розвитку туристичної галузі Тернопільської області важливе значення має раціональне використання наявного природно-рекреаційно потенціалу. Завданням сьогодні є з'ясування сучасного стану його використання у регіоні для виявлення максимальних умов для розвитку туристичної галузі.

Потенціал рекреаційної сфери краю використовують в екскурсійній діяльності лише частково. Інтенсивніше використовують оздоровчі ресурси області. Санаторії і реабілітаційні центри області популярні у всій Україні. Однак сьогодні природно-рекреаційні ресурси Тернопільщини ще недостатньо використовують для розвитку туризму і екскурсій. В області є об'єктивні передумови для розвитку всіх видів туризму, які можна поєднувати із екскурсійними послугами. Так, для розвитку релігійно-паломницького, лікувально-оздоровчого, зеленого, мисливського і частково спортивного туризму у краї фактично наявна матеріальна база, тобто функціонують культові

споруди релігійного призначення, санаторні комплекси, мисливські угіддя. Густу мережу сільських поселень і доріг із твердим покриттям, що з'єднують села із районними центрами, можна вважати об'єктивними передумовами для розвитку сільського (зеленого) туризму. Ентузіасти водних видів спорту користуються можливостями туризму річкою Дністер, а також штучних водойм, яких у нас є багато (Тернопільське водосховище, Бережанський, Залізцівський, Касперівський, Підгаєцький, Козівський, Зборівський та інші стави).

Згідно із реєстром Державного агентства Тернопільської області з туризму та курортів, на території Тернопільської області провадить діяльність 125 туристичних підприємства: 25 туроператорів і 100 турагентів і їхня кількість щорічно зростала до цієї пандемії.

Від ефективного використання туристичною та екскурсійною діяльністю природно-рекреаційного потенціалу Тернопільської області залежить інноваційно-інвестиційний розвиток виробництва, інфраструктурне облаштування території, поліпшення умов проживання, оздоровлення і відпочинку населення, збереження і збагачення біологічного розмаїття та культурної спадщини. Перспективи розвитку туристичної сфери Тернопільської області лежать у площині прихованих можливостей регіону ефективно використовувати цей наявний потенціал. Проте відсутність дієвого механізму розвитку природно-рекреаційного потенціалу не дозволяє повноцінно задіяти його у складі екскурсійних послуг.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про туризм» від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1995. № 31. С. 241.
2. Концепція розвитку туризму та курортів у Тернопільській області до 2020 року URL: http://www.oda.te.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/.../konseps_turizm2020.doc (дата звернення: 12.10.2020).
3. Програма розвитку туризму в Тернопільській області на 2016-2020 рр. URL: http://www.oda.te.gov.ua/data/upload/catalog/main/ua/45039/_828.pdf (дата звернення: 12.10.2020).
4. Альтгайм Л.Б. Організація екскурсійних послуг. Навчально-методичний посібник для студентів географічного факультету, які навчаються на спеціальності «Туризм», Тернопіль, 2017, 204 с.
5. Альтгайм Л.Б. Основне значення та принципи організації екскурсійних послуг. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2014, № 6(1). С. 215-219.
6. Альтгайм Л.Б. Роль соціально-економічних чинників у формуванні туристичного ринку Тернопільської області. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2018, № 3(1). С. 126-130.

МІСЦЕ СТРАТЕГІЧНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОЦІНКИ В ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ ПЛАНУВАННІ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

Л.А. Гілета

ljuba.gileta@gmail.com

*Природничий фаховий коледж Львівського національного університету
імені Івана Франка, м. Львів, Україна*

Населені пункти України, зважаючи на давню історію їх формування, характеризуються рядом специфічних екологічних проблем: забрудненням атмосферного повітря як стаціонарними, так і пересувними джерелами, поверхневих та підземних вод, що відображається на якості питної води, порушенням геологічного середовища та ґрунтового покриву, а також втратою біорізноманіття й недостатньою кількістю зелених зон. Це пов'язано з нераціональним територіальним плануванням або ж відсутністю генерального плану, як такого, що визначає в тому числі і сталий розвиток, охорону довкілля та раціональне використання природних ресурсів.

Реформа децентралізації, що проводиться в Україні з 2015 року, передбачає процес формування територіальних громад – сусідніх міських, селищних, сільських рад, які можуть об'єднатися в одну громаду, що матиме один спільний орган місцевого самоврядування. 12 червня 2020 року уряд затвердив адміністративні центри і території 1 470 громад. Таке об'єднання пришвидшило процес планування території, зокрема міських та сільських населених пунктів й, відповідно, розроблення генеральних планів, що є основним видом містобудівної документації, призначеної для обґрунтування довгострокової стратегії планування та забудови території населеного пункту.

Генеральний план розробляється з метою визначення територіального розвитку на проектний період з урахуванням перспектив, обґрунтованих раціональним використанням територіальних та природних ресурсів, встановлення меж населеного пункту, а також з метою оптимальної функціональної організації поселення, яка має забезпечувати розвиток та реконструкцію, найкращі умови проживання та праці.

Проекти генеральних планів розробляють у відповідності до норм законів України як містобудівного, так і екологічного спрямування: «Про основи містобудування», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Концепція сталого розвитку населених пунктів», «Про благоустрій населених пунктів», «Про природно-заповідний фонд України», «Про охорону земель», «Про охорону атмосферного повітря», «Про охорону навколишнього природного середовища», Земельного кодексу, Водного кодексу, Кодексу «Про надра» та ін.

Під час проектування населених пунктів також враховують вимоги державних будівельних норм, які стосуються інженерної інфраструктури населених пунктів, а також екологічно безпечного середовища для мешканців.

Зокрема, ДБН Б. 2.2-12:2019 «Планування та забудова територій», ДБН В.1.1-5-2009 «Інженерний захист територій та споруд від підтоплення та затоплення», ДБН В.1.1-31:2013 «Захист територій, будинків і споруд від шуму», ДСП №173-96 «Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів» та інших законодавчих та нормативних актів.

Проте, варто зазначити, що незважаючи на пріоритети, визначені містобудівним законодавством, у сфері екологічної політики, що має на меті покращити стан довкілля, Україні характерні процеси хаотичної забудови великих населених пунктів, зокрема міст обласного значення, й відсутність територіального планування з екологічним спрямуванням у сільських населених пунктах. Це зумовлено, в тому числі і низьким рівнем екологічної свідомості та культури жителів, що проявляється у спалюванні сухостою та стерні, нераціональним поводженням з твердими побутовими відходами, відсутністю енергозберігаючих технологій у побуті та ін.

Імплементация європейського законодавства дала поштовх до запровадження в Україні стратегічної екологічної оцінки документів державного планування серед яких чільне місце займають генеральні плани. З 2018 року уся містобудівна документація підлягає стратегічній екологічній оцінці в порядку, встановленому законом України «Про стратегічну екологічну оцінку». Він зобов'язує голів та виконавчі органи сільських, селищних та міських рад враховувати вимоги екологічного законодавства в межах планованої території й забезпечувати здійснення стратегічно екологічної оцінки.

Проведення стратегічної екологічної оцінки має такі етапи [5]:

- визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки;
- складання звіту про стратегічну екологічну оцінку;
- проведення громадського обговорення та консультацій (в т.ч. транскордонних);
- врахування звіту про стратегічну екологічну оцінку, результатів громадського обговорення та консультацій;
- інформування про затвердження документа державного планування;
- моніторинг наслідків виконання документа державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення.

Екологічна оцінка, яка має стратегічне значення, зосереджена на всебічному аналізі можливого впливу на довкілля. Вона дозволяє враховувати разом з економічними й екологічними чинниками вже на стадії формулювання цілей, планування й ухвалення рішень, що стосуються здійснення тієї чи іншої діяльності. Стратегічна екологічна оцінка направлена на виключення або з мінімізацію незворотних та істотних наслідків, захист територій і об'єктів, що охороняються, а також забезпечення недоторканості місць існування зникаючих і таких, що потребують охорони, видів та інших територій, які представляють особливу важливість для збереження біорізноманіття [1].

Стратегічна екологічна оцінка територіального планування населених пунктів передбачає проведення повного й всебічного аналізу планованої

діяльності на стан довкілля, громадських консультацій, відповідно до вимог Конвенції про доступ до екологічної інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.

Крім цього, процедура стратегічної екологічної оцінки сприяє проведенню моніторингу стану довкілля в процесі та опісля територіального планування. Оскільки обов'язковим стає вимога проведення моніторингу наслідків виконання територіального планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, один раз на рік й оприлюднення результатів на офіційному веб-сайті. У разі виявлення не передбачених стратегічною екологічною оцінкою негативних наслідків для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, необхідно вжити заходи для їх усунення.

Таким чином, територіальне планування населених пунктів – це процес регулювання використання територій, який полягає у створенні та впровадженні містобудівної документації, ухваленні та реалізації відповідних рішень, що має на меті покращити стан довкілля, забезпечити сталий розвиток, раціональне використання та охорону природних ресурсів.

Результатом територіального планування на місцевому рівні є генеральний план, який повинен відповідати як містобудівним, так і екологічним нормативним документам.

Завдяки імплементації європейського природоохоронного законодавства, в Україні з 2018 року проводять стратегічну екологічну оцінку територіального планування, яка є обов'язковим елементом при затвердженні генеральних планів. Вона зосереджена на всебічному аналізі можливого впливу на довкілля та дозволяє враховувати разом з економічними й екологічними чинниками, що сприятиме сталому розвитку територій.

Список використаних джерел:

1. Методичні рекомендації із здійснення стратегічної екологічної оцінки документів державного планування: Наказ Мінприроди від 10.08.2018 р. № 296 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.adm-km.gov.ua/wp-content/uploads/2019/06/nakaz_296.pdf
2. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 року // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 13. – ст. 91.
3. Про планування і забудову територій: Закон України від 20 квітня 2000 року // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 31. – Ст. 250.
4. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 34. – Ст. 343.
5. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20 березня 2018 року // Відомості Верховної Ради України. – 2018. – №16. – ст. 138

МЕНЕДЖМЕНТ ЕОЛОВИХ КОМПЛЕКСІВ ФРОНТАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КІНБУРНЬСЬКОГО ПІВОСТРОВА

О.В. Давидов¹, В.Б. Чаус², А.Б. Луганська³

¹svobodny.polet2012@gmail.com, ²nppbs@ukr.net, ³luhanskaya.anna@gmail.com

^{1,3} Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна

² Національний природний парк «Білобережжя Святослава», м. Очаків, Україна

Вступ. Вздовж берегів Світового океану значного розвитку отримали бар'єрні та абразійно-акумулятивні берегові системи [3, 10, 13], в структурі яких виділяються різноманітні за генезисом, морфологією та динамікою берегові акумулятивні форми. На відповідних форм активно розвиваються еолові процеси та формуються відповідні форми та комплекси рельєфу. Еолові утворення відіграють дуже важливу роль у розвитку берегової зони, саме вони вважаються найбільшими природними резервуарами прибережно-морських наносів [6, 9, 10]. В межах окремих ділянок берегів Світового океану, еолові форми та комплекси досягають значних розмірів та представляють собою природні берегозахисні бар'єри [3, 12].

Постановка проблеми. Сучасні зміни клімату, коливання рівня Світового океану та антропогенна діяльність, сприяють проявленню деструктивного режиму розвитку еолових форм берегового рельєфу. Значна кількість еолових утворень зменшується в розмірах, а деякі мають сезонну тенденцію до руйнування, подібна ситуація поширена в межах значної частини акумулятивних форм Світового океану.

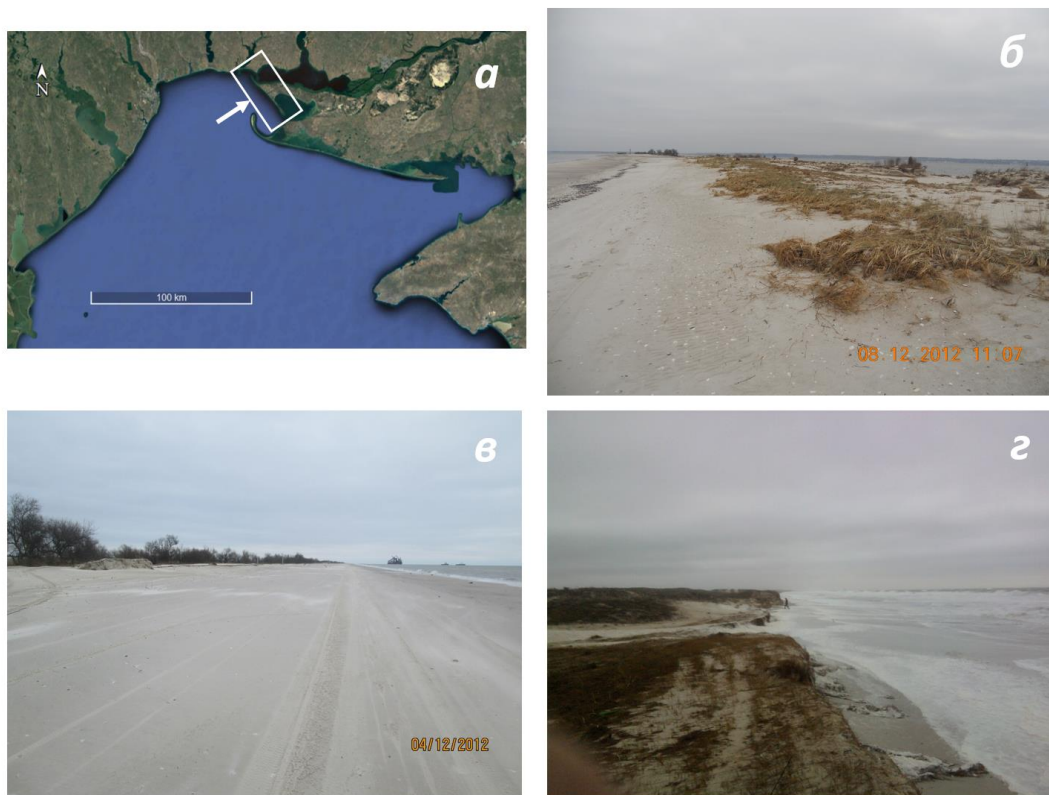
В межах узбережжя Балтійського моря, деградація еолових форм протягом тривалого часу, призвела до активізації динаміки берегової смуги та збільшення кількості небезпечних явищ. В результаті місцеве населення почало здійснювати проведення цілеспрямованих заходів, щодо захисту і відновлення еолових форм рельєфу [4, 6, 8, 9, 13]. Комплексна система заходів, спрямованих на відновлення та підтримку еолових форм, на сучасному етапі розвитку берегознавства, отримала назву *Dune management* [1, 4].

В межах чорноморського узбережжя України розташована велика кількість різних за генезисом акумулятивних форм, на їх поверхні розвинуті різноманітні еолові утворення, серед яких: закущові пагорби, авандюни та кучугури [5, 9].

Еволюція еолових комплексів, вздовж фронтальної частини Кінбурнського півострова, відбувається в умовах активної хвильової переробки, частого проявлення коливань рівня моря та домінування протягом року, вітрів протилежних напрямків [2]. Відповідно гідрометеорологічні умови регіону не сприяють формуванню значних за розміром еолових акумулятивних форм, саме тому вони не здатні виконувати функцію природного берегозахисного бар'єру. В результаті, вздовж фронту півострова періодично спостерігаються затоплення внутрішніх районів півострова.

Вздовж берегу фронтальної частини півострова, існують ділянки де

середня висота еолових форм яких не перевищує 0,2 - 0,3 м. На початку осені, після масового напливу рекреантів, відповідні форми практично зникають з поверхні, саме тому під час зимових штормів на окремих ділянках берегу проявляються розмиви та прориви еолових комплексів (рис.1).

Рис. 1. Хвильовий вплив на еолові форми рельєфу фронту Кінбурнського півострова (після шторму, грудень 2012):

*а – розташування півострова в північно-західній частині Чорного моря;
б – перемиг еолового комплексу; в – розмив еолових форм; г – промиг в тілі авандюни*

У часових проміжках між штормами, особливо в теплий період, зруйновані та пошкоджені еолові форми повільно відновлюються, але не встигають досягти значних розмірів.

Під час польових досліджень, ми визначили, що в структурі пляжних відкладів фронтальної частини півострова, переважають піски середньо- та дрібнозернистих фракцій. Відповідні характеристики зумовлюють значну динамічність еолових форм, навіть при незначних швидкостях вітру. Саме тому, ми вважаємо, що в межах відповідних еолових комплексів буде доречним застосування ряду заходів, спрямованих на їх відновлення та підтримку.

Попередній досвід та планування робіт з відновлення еолових комплексів. Експеримент по відновленню та підтримці окремих ділянок еолового комплексу півострова проводився у 2013 та 2014 рр. співробітниками Національного природного парку «Білобережжя Святославу». Під час відповідних робіт використовувалися дві технології: створення бар'єру з щитів, що гасить вітер і висадка колосняку піщаного (лат. *Leymus arenarius*) (рис.2.).

Рис. 2. Укріплення та відновлення еолових форм рельєфу в межах фронту Кінбурнського півострова:
а – створення бар'єру з щитків (2013); б – стан щитків у 2019 році;
в – висаджування саджанців (2013); з – стан закріпленої ділянки у 2019 році.

Щитові бар'єри були зведені на декількох ділянках, в межах яких стан еолових форм був найбільш критичним, в районах де форми рельєфу збереглися, проводилася висадка кореневища колосняку піщаного.

Аналіз результатів експерименту свідчить, що за два роки експерименту, навколо щитків сформувалися подібні авантюнам піщані форми, висотою близько 0,5 - 0,75 м. Для подальшого зростання піщаних форм, необхідно було підняти щитки на висоту близько 1,0 м, а подекуди їх реконструювати, але ці роботи по фінансовим причинам проведені не були. В наступні роки, на окремих ділянках, які активно використовувалися в рекреаційних цілях, рослинний покрив був знищений і, як наслідок, відновилися процеси розвіювання. Восени 2020 року ми заклали експериментальні ділянки, з пастками пірамідальної форми, для затримки піщаного матеріалу та активізації акумулятивних процесів. На наш погляд, відповідна технологія, одночасно із створенням організованих місць переходу через еолові комплекси, дозволить створити потужний захисний бар'єр у вигляді еолового комплексу.

Висновки. В межах фронтальної частини Кінбурнського півострова, процеси накопичення і розвіювання еолового матеріалу, мають реверсивний характер. Проведений експеримент свідчить про можливість створення стабільного еолового комплексу, але в умовах систематичних робіт по його зміцненню та відновленню. Саме тому, менеджмент еолових комплексів повинен мати перманентний характер.

Список використаних джерел:

1. Encyclopedia of the World's Coastal Landforms. Volume I. Eric C. Bird Editor. 2010. - 1494 p.
2. Davydov O., Zinchenko M. 2019. The "Winged Foreland" Abrasion-Accumulative Systems. New stages of development of modern science in Ukraine and EU countries: monograph / edited by authors. 7th ed. Riga, Latvia: "Baltija Publishing": 302-327.
3. Encyclopedia Of Coastal Science. 2005. (Encyclopedia of Earth Sciences Series). Editor: Schwartz M.L. Springer. 1211 p.
4. Gudelis, V. 1998. Lietuvos įjūris ir pajūris. Vilnius: 124-125.
5. Vykhovanets, G.V. 1993. Sandy Accumulative Forms Within the Black Sea Coastal Zone. Coastlines of the Black Sea. ASCE. 452-466
6. Krantodara ir krantotvarka. Klaipėdos Universiteto leidykla. 2018. Editor: Žaromskis R. Gulbinskas S. 260 p.
7. Болдырев В.Л., Лашенков В.М., Рябкова О.И. 1990. Штормовая переработка берегов Калининградского побережья Балтийского моря. Вопросы динамики берегов и палеографии Балтийского моря. Том 1. Часть. 1. Вильнюс: 97-128.
8. Болдырев, В.Л. 1998. Куршская коса: состояние береговой зоны и вопросы берегозащиты. Проблемы изучения и охраны природы Куршской косы. Калининград: ГП КГТ: 87-99.
9. Выхованец, Г.В. 2003. Эоловый процесс на морском берегу. Одесса. Астропринт. 351 с.
10. Зенкович, В.П. 1962. Основы учения о развитии морских берегов. Москва: АН СССР. 710 с.
11. Леонтьев, О.К., Никифоров, Л.Г. 1965. О причинах планетарного распространения береговых баров. Океанология. Т. V. Вып. 4: 653-661.
12. Морская геоморфология: Терминологический справочник. Береговая зона: процессы, понятия, определения / науч.ред. В.П.Зенкович. 1980. Москва: Мысль. 280 с.
13. Шуйский, Ю.Д. 1986. Проблема исследования баланса наносов в береговой зоне морей. Ленинград: Гидрометиздат. 240 с.

**ПОЛОНІНСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО У СУБАЛЬПІЙСЬКОМУ
Й АЛЬПІЙСЬКОМУ ВИСОКОГІР'Ї ЧОРНОГОРИ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ**

М.М. Карабінюк

mykola.karabiniuk@uzhnu.edu.ua

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, Україна

В Українських Карпатах високогірний ландшафтний ярус розміщений на висотах 1 450–1 600 м н.р.м. та представлений сукупністю високогірних природних територіальних комплексів (ПТК) денудаційного, давньольодовиково-екзараційного та нівально-ерозійного походження [2, 3, 4]. Високогірний ландшафтний ярус найкраще виражений у найвищому гірському ландшафті Чорногора, який представлений тут двома ділянками загальною площею 80,5 км² – «Шешул-Петрос» (12,2 км²) та «Говерла-Шурин» (68,3 км²) [2, 3].

У структурі природокористування у високогір'ї Чорногори впродовж багатьох століть переважало полонинське (пасторальне) господарство,

представлене номадним тваринництвом. Важливими чинниками розвитку відгінно-пасовищного тваринництва тут були великі площі природних лук, відносно швидка регенерація рослинного покриву в умовах достатньої кількості сонячної радіації і значної кількості опадів, домінування випуклих та відносно вирівняних поверхонь гребенів хребтів і їхніх відрогів та сильноспдистих і крутих схилів придатних до випасу, головним чином овець, а також наявність захищених від вітрів крупних від'ємних форм рельєфу у вигляді карів та ін.

На сьогодні функціонування полонинського господарства у Чорногорі є важливим для підтримання сільського господарства краю, економічного забезпечення місцевого населення, а також має важливе історико-культурне значення. Тому є необхідним його збереження на території масиву, що є особливо актуальним для вівчарства. Це обумовлює актуальність наукового обґрунтування шляхів оптимізації полонинського господарства на ландшафтній основі із перспективою зменшення його негативного впливу на екологічний стан природних територіальних комплексів високогір'я Чорногори.

Сучасне ведення полонинського господарства у високогірному ландшафтному ярусі Чорногори характеризується виключно пасовищним типом, оскільки високогірні ПТК використовуються тільки як пасовища. Станом на сьогодні тут нараховується близько 20 повноцінно функціонуючих впродовж всього теплого сезону полонин, площа яких коливається від 46,4 до 944,3 га. Завдяки більш сприятливим природним умовам і доступності історично склалося, що найбільша кількість великих полонин площею понад 100–200 га була і залишається зосередженою у північно-західній частині Чорногори в межах високогірної ділянки «Шешул-Петрос» та прилеглих до неї територіях середньогір'я [6]. Найбільшими серед них є: Шумнеска, Гарманеска, Ступи-Сирилівка, Головческа, Шешул та Рогнеска.

За спеціалізацією діючі сьогодні високогірні полонини Чорногори можна розділити на три типи: перший – спеціалізуються на випасі великої рогатої худоби, другий – вівчарстві, третій – комбінований – поєднує випас великої рогатої худоби із вівчарством, при чому останнє, зазвичай, є основним спрямуванням. Більшість діючих сьогодні полонин у високогір'ї Чорногори належать до першого та третього типу.

На сьогодні у високогірних ПТК Чорногори переважає випас овець. Станом на 2019 рік на полонинах високогір'я масиву їх чисельність становила понад 4 тис. гол. [5]. Тому у сучасній видовій структурі худоби вони становлять 82 %. Вівчарство потребує значних площ для випасу, оскільки вівці є мобільними і не дуже вибагливими до крутизни схилів, легко переміщаються в заростях чагарників і криволісся. Решта 17 % худоби полонин припадає на велику рогату худобу (817 гол.), і тільки 1 % – це коні (71 гол.).

З метою наукового обґрунтування шляхів оптимізації полонинського господарства у високогір'ї Чорногори із застосуванням ландшафтного підходу нами було проведено крупномасштабне ландшафтне знімання усієї території дослідження на основі теоретико-методичних засад гірського ландшафтознавства Г. П. Міллера [5] та укладені відповідні ландшафтні карти на рівні простих урочищ і підурочищ. У результаті дослідження встановлено,

що сучасна ландшафтна структура високогірного ярусу Чорногори сформована 5 видами висотних місцевостей, 20 видами ландшафтних стрій, 73 видами складних урочищ та 273 видами підрочищ і простих урочищ, що свідчить про високе ландшафтне різноманіття.

Рекомендації. Зниження негативного впливу на ПТК високогір'я Чорногори можна завдяки розмежуванню високогірних пасовищ від середньогірних і дотриманню в них особливих правил господарювання. До недавнього часу головним із таких правил вважалось впровадження загінної системи випасу як основи раціонального пасовищного господарства на полонинах, але у зв'язку із зменшенням поголів'я худоби та загальним занепадом полонинського господарства, потреба у ній втратила свою актуальність. Тому, оптимізація системи землекористування на полонинах зводиться до розосередження навантаження полонинського господарства на високогірні ПТК. Це можна досягти шляхом розпорошення окремих потужних полонинських господарств із чисельним поголів'ям худоби, зокрема Рогнески, Конец Полонини та Менчул, на пасовищні угіддя нефункціонуючих полонин. Таким чином досягти оптимальної кількості поголів'я худоби у різних частинах високогір'я.

Для максимального ефекту розосередження полонинських господарств доцільно провести інвентаризацію пасовищ та визначити ступінь антропогенної модифікації ПТК високогір'я Чорногори. З погляду на природо-заповідне призначення більшості земель масиву не доцільно залучати до експлуатації цінні високогірні ПТК чи території із первинною рослинністю. Для гармонійного розвитку та екологізації традиційного полонинського господарства його доцільно поєднувати із рекреаційною діяльністю, обмежуючи поголів'я худоби, але залучаючи туристів до відвідування полонинських господарств і тим самим проводити популяризацію інших рекреаційних об'єктів та туристичних маршрутів. Останніми роками у Чорногорі подібний підхід почав використовуватись управлінцями пол. Гропа, яка розміщена у верхів'ї басейну р. Лазецина.

Оскільки більшість пасовищ розміщені у складних урочищах пригребневих схилів південної і південно-східної експозицій та карів, тому актуальним є моніторинг сучасного стану цих ПТК. Підурочища днищ карів із характерним уповільненим стічним режимом та гірсько-торф'яно буроземними ґрунтами у періоди дощів та гроз необхідно виключати із денних прогонів худоби, оскільки такі погодні умови сприяють суттєвому перезволоженню ПТК та підвищенню вразливості до витоптування та загальної деградації ґрунтового-рослинного покриву. В урочищах крутих і дуже крутих схилів потрібно уникати прямолінійного характеру випасання вверх по схилах, що дуже рідко спостерігається, але все ж має місце на практиці. Для напоювання худоби необхідно продовжувати використання спеціальних дерев'яних ємностей для забору води (місцева назва «валів»), які не порушують природне функціонування та режим потоку, а також не сприяє заболоченню та засміченню, оскільки придатне до швидкого природного перегнивання та ін.

При розробці вище окреслених рекомендацій щодо оптимізації полонинського господарства у високогір'ї Чорногори були досліджені рівень ландшафтної організації, чинники формування та властивості високогірних ПТК, враховані особливості поширення та інтенсивність прояву сучасних негативних фізико-географічних процесів, розвиток туризму у різних частинах високогір'я, особливості природоохоронного режиму та функціональне зонування Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) і Карпатського національного природного парку (КНПП) загалом та ін. Найперспективнішим шляхом реалізації запропонованих нами рекомендацій є їхнє використання вище названими природоохоронними об'єктами, у межах яких знаходиться понад 87 % високогірних ПТК та більшість полонин. Саме КБЗ та КНПП щорічно видають дозволи різним полонинським управам на річний випас худоби і тому вони мають прямий вплив на реальний розподіл пасовищ, що використовуються у господарстві, та можливість регулювання і обмеження інтенсивності навантаження на основні осередки випасу та ін.

Список використаних джерел:

1. Мельник А.В., Карабинюк Н.Н. Природные территориальные комплексы субальпийского и альпийского высокогорья Черногоры (участок «Шешул-Петрос»). *Вопросы географии и геоэкологии*. Алматы, 2018. Вып. 3. С. 56–70.
2. Мельник А.В., Карабинюк М.М. Чинники формування та критерії виділення високогірного ландшафтного ярусу в Чорногорі (Українські Карпати). *Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій: збірник наукових праць*. 2018. Вип. 8. С. 24–41. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/gpc.2018.08.2012>
3. Мельник А.В., Карабинюк М.М. Субальпійське і альпійське високогір'я ландшафту Чорногора: критерії виділення, поширення, використання. *Природні ресурси регіону: проблеми використання, ревіталізації та охорони: матеріали III-ого міжнародного наукового семінару (5–7 жовтня 2018 р., Львів)*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2018. С. 222–227.
4. Миллер Г.П. Ландшафтные исследования горных и предгорных территорий. Львов: Вища шк., 1974. 202 с.
5. Фондові матеріали Рахівської РДА. Підсумки обліку худоби на полонинах Рахівського району Закарпатської області / Відділ агропромислового розвитку Рахівської РДА. Рахів, 2019.
6. Karabiniuk M., Peresolyak V. Optimization of land use of alpine-subalpine highlands Chornohora on the basis of the landscape principles. *Журнал Белорусского государственного университета. География. Геология. = Journal of the Belarusian State University. Geography and Geology*. 2019. № 1. P. 73–81. DOI: <https://doi.org/10.33581/2521-6740-2019-1-73-81>

ПРИРОДООХОРОННІ ТЕРИТОРІЇ В КОНТЕКСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ОТГ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

А.В. Мельник¹, Н.В. Чир², Р.Є. Качаровський³

¹avmelnuk@ukr.net, ²Nadezda_chyr@i.ua, ³romankacharovsky@ukr.net

*¹Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
м. Івано-Франківськ, Україна,*

²ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, Україна,

*³Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк,
Україна*

Поступальний розвиток туризму і рекреації неможливий без використання природоохоронних територій та об'єктів. Функціонування природно-заповідного фонду (ПЗФ), що регулюється нормами Закону України «Про природно-заповідний фонд України», є одним з основних чинників розвитку екологічного туризму, тому наявність цих об'єктів створює передумови для розширення та поглиблення туристично-рекреаційної діяльності.

Формування регіональної екомережі Колківської ОТГ Маневицького району, ядром якої є саме природоохоронні території та об'єкти, інтегровано у плани економічного та соціального розвитку Волинської області, шляхом узгодження заходів із збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, що передбачено зокрема регіональною екологічною програмою «Екологія 2016-2020», а також Регіональна програма розвитку природно-заповідного фонду Волинської області «Волинь заповідна» на 2019-2030 роки.

Дослідження структури ПЗФ окремих ОТГ Волинської області дозволить окреслити перспективи розвитку екологічного та інших видів туризму, урізноманітнити регіональний туристичний продукт, популяризувати дестинацію, в першу чергу, серед українських туристів, тощо.

Колківська селищна об'єднана територіальна громада була сформована у межах Маневицького району Волинської області відповідно до положень Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [2] у жовтні 2017 року шляхом добровільного об'єднання Колківської селищної, Боровичівської, Годомичівської, Рудниківської, Старосільської та Четвертянської сільських рад. Її адміністративний центр розташований у смт Колки. Загальна площа ОТГ становить 355,97 км², кількість населення громади – 13188 осіб. Колківська ОТГ включає 15 населених пунктів [1-2].

На території досліджуваної ОТГ розташовано п'ять природоохоронних об'єктів місцевого значення загальною площею 1583,5 га (табл. 1). Коефіцієнт заповідності території складає 0,4%. Щільність об'єктів ПЗФ – 1,40 об'єкта/100 км², що є дещо нижчим показником, ніж по області в цілому (1,91 об'єкта/100 км²).

З таблиці видно, що площа ландшафтних заказників складає 1236,6 га або 78,1%, а ландшафтних – 1236,6 га (21,7%). У ландшафтних заказниках

«Градівський» і «Рудниківський» охороняються заболочені низько бонітетні лісові масиви із сосни звичайної та берези бородавчатої, де трапляються рідкісні види птахів – лелека чорний (*Ciconia nigra*) та підорлик малий (*Aquila pomarina*), занесені до Червоної книги України, Бернської та Боннської конвенцій [3-4].

Таблиця

Перелік природоохоронних об'єктів Колківської ОТГ

Назва об'єкта	Місце знаходження	Площа, га	Нормативний документ, орган, що утворив, та дата створення
Заказники			
<i>Ландшафтні</i>			
Градівський	Градівське лісництво ДП «Колківське ЛГ»	860,6	Рішення Волинської обласної ради від 18.08.2000, № 13/6.
Рудниківський	Рудниківське лісництво ДП «Колківське ЛГ»	376,0	Рішення Волинської обласної ради від 27.12.2006, № 7/29.
<i>Лісові</i>			
Березово-вільховий	Градівське лісництво ДП «Колківське ЛГ»	338,0	Рішення Волинської обласної ради від 12.03.2012, № 10/67.
Рудниківський	Рудниківське лісництво ДП «Колківське ЛГ»	6,5	Рішення Волинської обласної ради від 17.03.1994, № 17/19.
Ботанічна пам'ятка природи			
Журавичівська	Рудниківське лісництво ДП «Колківське ЛГ»	2,4	Рішення Волинської обласної ради від 17.03.1994, № 17/19.

Основна цінність лісових заказників – стиглі та пристиглі березові й вільхові насадження, збереженню яких приділяється чимала увага. Наукову та пізнавальну цінність тут також мають зростаючі у чагарниковому ярусі bagno болотяне (*Ledum palustre*), пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum* L.), а також генетичний резерват для заготівлі високоякісного насіння – високобонітетний масив соснових насаджень із сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) віком до 140 років. Це місце мешкання та розмноження лісових видів птахів та багатьох поліських видів тварин, серед яких трапляються рідкісні, занесені до Червоної книги України та Європейського Червоного списку – лелека чорний (*Ciconia nigra*), тетерук (*Lyrurus tetrrix*) і видра річкова (*Lutra lutra*) [3-4].

У межах ботанічної пам'ятки природи «Журавичівська» охороняються високобонітетні насадження сосни звичайної (*Pinus sylvestris*)s віком близько 140 років. Природоохоронні території Колківської селищної ОТГ є сприятливим чинником для розвитку та функціонування туристично-рекреаційного сфери громади. Шістдесят відсотків об'єктів мають високі якісні показники (індекс інсуляризованості) – їх площа становить понад 50,0 га, а насиченість та унікальність флори і фауни дає змогу реалізовувати пізнавальну рекреаційну діяльність. Наявний природно-заповідний фонд за дотримання певних умов

використання дозволяє забезпечити цілісний і цікавий відпочинок, як жителям громади, так і потенційним туристам.

Однак, туристична діяльність на зазначених територіях обмежується пізнавальним, ретельно регламентованим туризмом з урахуванням розмірів, специфіки природоохоронних територій у межах прикордонних районів. Окремі природні об'єкти в межах заказників найчастіше стають туристичними атракціями у турпродуктах місцевого значення [5].

В перспективі розвиток рекреаційної діяльності повинен концентруватися на організації діяльності еколого-натуралістичного центру за спеціальними програмами. Для учнівської молоді, в позаурочний час, варто організовувати гуртки на природоохоронну тематику, конференції, семінари тощо, створити еколого-освітні стежки.

Задля оптимізації функціонування наявних природоохоронних територій Колківської ОТГ Маневицького району необхідно:

- встановити чіткі межі територій та об'єктів ПЗФ;
- забезпечити участь громади, волонтерів, представників бізнесу в ефективному управлінні об'єктами ПЗФ;
- запровадити новітні методи системного інформування населення про цінність таких територій;
- організувати наукову, еколого-освітню, рекреаційну та туристичну діяльність в їх межах;
- створити мережу туристичних маршрутів із включенням до них наявних природоохоронних територій ОТГ;
- розглянути можливість створення нових об'єктів ПЗФ та переведення наявних у вищий статус заповідності;
- для інтеграції екологічних питань в економічну сферу туристичної діяльності варто запровадити адаптивний менеджмент на досліджуваних територіях;
- організувати обмін досвідом, у тому числі й міжнародний, між працівниками установ ПЗФ щодо новітніх підходів у збереженні, охороні територій та об'єктів ПЗФ, організації наукової, еколого-освітньої, рекреаційної та туристичної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Децентралізація влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/region/item>.
2. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2003 р. № 157-VIII // Відомості ВРУ України. 2003. № 13. 91 с.
3. Карпюк З.К., Фесюк В.О., Антипюк О.В. Природно-заповідний фонд Волинської області: альбом-каталог. Київ: ТОВ «ОК–ПОЛІГРАФ», 2018. 136 с.
4. Природно-заповідний фонд Волинської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eco.voladm.gov.ua/category/all/locality=9>
5. Чир Н.В., Єрко І.В., Качаровський Р.Є., Антипюк О.В. Перспективи розвитку туристичної інфраструктури Маневицького району Волинської області // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. Тернопіль: СМП «Тайп». № 1 (випуск 44). 2018. С.118-123.

СВОЄРІДНІСТЬ ГІДРОГЕОЛОГІЧНИХ УМОВ БАСЕЙНУ РІЧКИ ТРУБІЖ

С.К. Мізіна

sonyamizina@ukr.net

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна*

Трубіж – ліва притока Дніпра, що протікає у межах Придніпровської низовини та охоплює територію Київської і Чернігівської областей. Бере початок поблизу с. Сухині Чернігівської області (нині верхів'я річки з'єднане каналом з р. Остер), впадає у Канівське водосховище.

Гідрогеологічна будова басейну Трубіжу визначається його розташуванням у межах дорифейської Східноєвропейської платформи. Основними тектонічними структурами території дослідження є Український кристалічний щит і Дніпровсько-Донецька мезозойська западина. Геологічна будова басейну Трубіжу представлена осадовими породами мезозою і кайнозою, які залягають на докембрійському кристалічному фундаменті.

Український кристалічний щит – це піднятий блок архейсько-протерозойського кристалічного фундаменту, перекритий малопотужними породами мезозой-кайнозойського осадового чохла. Дніпровсько-Донецька западина – це занурений блок архейсько-нижньопротерозойського кристалічного фундаменту, що складається з північного та південного бортів, розмежованих крайовими розломами.

Басейн Трубіжу знаходиться на території Дніпровського артезіанського басейну другого порядку і відноситься до Лівобережної Дніпровської гідрологічної області достатньої водності, а саме: Трубіж-Супійської подової підобласті зниженої водності. Водоносні горизонти виявлені у відкладах київської, бучацько-канівської, обухівської світ, а також четвертинної системи [1].

Антропогенові алювіальні та середньоантропогенові флювіогляціальні відклади складають єдиний водоносний горизонт, потужність якого 20–55 м. Глибина залягання водоносного горизонту збільшується із заходу на схід (на південному заході, заході та більшій частині території дослідження – 0–10 м, а на північному сході та сході – 5–10 м).

У нижній частині водовмісні породи представлені крупнозернистими пісками з гравієм і галькою; середня частина представлена середньозернистими пісками з прошарками супісків, суглинків і глин; верхню частину утворюють леси та лесоподібні суглинки (алювіальні відклади надзаплавних терас Дніпра та заплави і надзаплавної тераси р. Трубіж).

У межах заплави Трубіжу ґрунтові води залягають у торфових відкладах. Лише на північному заході та сході території спостерігається підвищення рельєфу, де місцями зустрічається верховодка, що характеризується

неглибоким заляганням (2–2,5 м) та незначною товщею водовмісних порід (до 0,5 м) [2].

Отже, басейн Трубіжу характеризується високим заляганням від поверхні водоносного горизонту, що спричинює заболочування території та розвиток боліт і торф'яників. Цьому також сприяє рівнинність території дослідження, численні блюдцеподібні пониження та наявність у геологічному розрізі потужної товщі піщаних та супіщаних порід. Саме це зумовило проведення осушувальних меліоративних робіт, що згодом негативно позначилося на природі басейну річки.

Список використаних джерел:

1. Запольский И.А. Влияние мелиорации на водный баланс Украинского Полесья (на примере бассейна р. Трубеж). К.: Наук. думка, 1991. 166 с.
2. Сахацький О.І. Використання матеріалів багатоспектральних супутникових зйомок для оцінки водообміну ґрунтових вод (на прикладі басейну р. Трубіж). Геологічний журнал. Вип. 3, С. 79–79.

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ АГРОХОЛДИНГІВ УКРАЇНИ

В.Ф. Пасько

pask_volf@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

З 1 липня 2021 року в Україні запроваджується ринок землі, тобто землі сільськогосподарського призначення можуть вільно продаватись і купуватись. На сьогодні агрохолдинги є найбільшими орендарями сільськогосподарських земель та виробниками сільськогосподарської продукції. Їх діяльність відбувається на території більшості областей України. Після запровадження ринку землі, володіючи значними фінансовими ресурсами, вони можуть стати найбільшими власниками земель сільськогосподарського призначення.

На сьогодні агрохолдинги – це крупні вертикально інтегровані об'єднання сільськогосподарських підприємств, які займаються виробництвом і переробкою сільськогосподарської продукції. Агрохолдинги мають складну територіальну структуру в якій виділяється основна (материнська) компанія, офіс якої, як правило, розміщується у великому місті та дочірні підприємства, які безпосередньо займаються виробництвом продукції сільського господарства. Дочірні підприємства територіально розосереджені та в більшості випадків розміщуються поблизу сировинних зон. Вони також можуть утворювати стійкі територіальні утворення – кластери.

Станом на 01 січня 2020 року в Україні функціонували понад 160 агрохолдингів. Загальний земельний банк всіх агрохолдингів становив 6,45 млн. га, що складає 15,6% від площі усіх сільськогосподарських угідь України.

На даний час 5 найбільших агрохолдингів України в сукупності володіють земельним банком в майже 2 млн. га. У порівнянні 45,3 тис. фермерських господарств обробляють лише 3,8 млн. га сільськогосподарських угідь.

Найбільші площі сільськогосподарських угідь знаходяться в обробітку агрохолдингу «Кернел» - 530 тис. га. Підприємства агрохолдингу функціонують на території Тернопільської, Одеської, Миколаївської, Кіровоградської, Черкаської, Полтавської, Сумської, Чернігівської, Харківської, Дніпропетровської, Хмельницької областей. В його структурі виділяють наступні кластери: «Дружба-Нова», Харківський, Придніпровський, «Полтава-Південь», Центральний, Західний [1].

Більшість орендованих агрохолдингом сільськогосподарських земель використовуються для вирощування олійних та зернових культур. Основні культури: кукурудза, соя, пшениця та соняшник. Зернові культури займають біля 60% в структурі посівних площ, інша частина відведена під олійні та кормові культури.

В 2019 р. «Кернел» сформував наступну структуру посівів: кукурудза - 235 тис. га (45%), соняшник – 142 тис. га (27,3%), озима пшениця – 101 тис. га (19%), соя – 25 тис. га (5%), озимий ріпак – 10 тис. га (2%).

Група компаній Ukrlandfarming – один із найбільших агрохолдингів України, заснований в 2007 році. Земельний банк в 2019 р. становив 500 тис. га. Підприємства Ukrlandfarming розташовані в 22 областях України. Сформовано та ефективно функціонують 12 агровиробничих кластерів. В основу виділення кластерів покладено територіальну близькість взаємопов'язаних виробничих підприємств та ключових об'єктів інфраструктури. Найбільші площі сільськогосподарських угідь припадають на Західний (84,2 тис. га) та Південний (48,9 тис. га) кластери. Західний кластер об'єднує підприємства, що розміщені на територіях Волинської, Рівненської, Львівської та Тернопільської областей. До складу Південного кластеру відносяться підприємства що функціонують на територіях Донецької, Дніпропетровської та Запорізької областей.

Компанія спеціалізується на вирощуванні кукурудзи, пшениці, ріпаку, соняшнику та кормових культур. Структура посівних площ в 2020 році: кукурудза – близько 60% всіх посівних площ, соняшник – близько 30%, соя, ріпак та озима пшениця – 10% [1].

Третє місце за величиною земельного банку посідає агроіндустріальний холдинг «МХП». Станом на 2019 р. у користуванні «МХП» перебувало 370 тис. га сільськогосподарських угідь. Підприємства агрохолдингу функціонують на території Київської, Черкаської, Полтавської, Сумської, Дніпропетровської, Донецької, Херсонської, Вінницької, Івано-Франківської областей. МХП вирощує кукурудзу, соняшник, пшеницю та ріпак. Кукурудза й насіння соняшнику використовуються на комбикормових заводах МХП, пшениця, ріпак, соя та інші культури реалізуються, як на території України, так і відправляються на експорт [2].

Основними підприємствами, які входять до агрохолдингу та займаються вирощуванням зернових та олійних культур є: ПрАТ «Зернопродукт МХП», та ПрАТ «НВФ Урожай».

ПрАТ «Зернопродукт МХП» об'єднує 13 районів Вінницької області, Христинівський район Черкаської області та Чуднівський район Житомирської області. Земельний банк філії складає більше 87 тис. га. Основні культури, які вирощуються підприємствами філії це – соняшник, озима пшениця, кукурудза, ріпак та соя.

ТОВ «Науково-виробнича фірма «Урожай» – лідер сільського господарства України в галузі рослинництва. Основне завдання – вирощування зернових культур, що в подальшому використовуються для виробництва комбікормів. Це обумовлено зручним розташуванням полів та підприємств-переробників, адже філії розташовано в Черкаській та Київській областях. Земельний банк під обробіток складає понад 80 тис. га. Основні культури, що вирощуються на полях філії – озима пшениця, кукурудза, соняшник, соя, сорго, ріпак [2].

Агрохолдинг «Агропосперіс» був створений у 2014 році американськими інвесторами Джорджем Рором та Морісом Табасініком. Станом на 2019 р. агрохолдинг використовує для вирощування сільськогосподарських культур 300 тис. га сільськогосподарських угідь, які розташовані на територіях Сумської, Чернігівської, Харківської, Полтавської, Вінницької, Житомирської, Хмельницької, Тернопільської, Рівненської, Волинської та Львівської областей. Підприємства, що входять до складу агрохолдингу, спеціалізуються на вирощуванні пшениці, ріпаку, кукурудзи, соняшнику, сої. Виробничі компанії групи «Агропосперіс» вирощують і поставляють на експорт понад 2 млн. т зернових і олійних культур на рік. Виробництво представлено 3 об'єднаннями: «Рей Агро», «Біо Агро» та «Золотий Світанок (Агро)» [1].

Земельний банк п'ятого за величиною угідь агрохолдингу «Астарт-Київ» становить 235 тис. га. Агрофірми «Астарті» обробляють орні землі у 8 областях: Полтавській, Вінницькій, Житомирській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернігівській, Харківській та Черкаській. Вони займаються вирощуванням цукрових буряків, які переробляють на власних цукрових заводах, а також виробництвом і переробкою зернових та олійних культур [1].

Отже, узагальнюючи вище викладене, можна зробити наступні висновки:

- агрохолдинги України являють собою великі вертикально інтегровані компанії до складу яких входять як окремі аграрні підприємства (агрофірми) так і їх територіальні поєднання – агровиробничі кластери;
- розміщення підприємств агрохолдингів має значну територіальну диверсифікацію, тобто вони намагаються охопити якомога більші території в різних областях та природних зонах, таким чином зменшити ризики від несприятливих погодних умов чи несприятливої кон'юнктури на ринках сільськогосподарської продукції;
- більшість агрохолдингів займається вирощуванням найбільш рентабельних сільськогосподарських культур (кукурудза, соняшник, ріпак, соя, озима пшениця), які в подальшому відправляються на експорт, досить часто без

додаткової переробки, тобто агрохолдинги є найбільшими експортерами агарної сировини.

Найбільш проблемними аспектами діяльності агрохолдингів на території України, на нашу думку, є:

- переважання фінансової складової над науково обґрунтованими підходами до організації сівозмін. Збільшення площ під такими ґрунтовиснажувальними культурами як соняшник, ріпак чи кукурудза в природних зонах, для яких не притаманні ці культури, призводить до деградації та виснаження ґрунтів;
- підвищення врожайності сільськогосподарських культур досягається за рахунок збільшення обсягів внесення мінеральних добрив, пестицидів та засобів захисту рослин, а не за рахунок внесення органічних добрив та раціональних сівозмін.

Вирішення цих питань можливе за умов організації належного державного контролю за використанням сільськогосподарських угідь, дотриманням науково обґрунтованих сівозмін на основі врахування агрокліматичних умов відповідних природних зон, реальна оцінка вартості земель, і, як наслідок, збільшення орендної плати за її користування, збільшення обсягів фінансових коштів, які повинні вкладати агрохолдинги на відновлення родючості угідь та запровадження інноваційних методів у сільськогосподарському землекористуванні регіонів України.

Список використаних джерел:

1. Топ 100 латифундистів України. Latifundist.com: веб-сайт. URL: <http://latifundist.com> (дата звернення: 15.10.2020).
2. Офіційний сайт МХП. URL: <https://www.mhp.com.ua> (дата звернення: 15.10.2020).

**ЗАПОВІДНІ ТЕРИТОРІЇ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ:
ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

К.Ю. Сегіда¹, Д.О. Ушкварок²

¹kateryna.sehida@karazin.ua, ²dasha7363@ukr.net

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Сучасному етапу розвитку суспільства притаманні такі особливості, як стрімке зростання міст, високі темпи збільшення чисельності їхніх жителів, формування міських агломерацій. Це неминуче призводить до інтенсифікації протікання динамічних процесів в високо урбанізованому світі. У зв'язку з цим у жителів великих міст виробляється емоційний стрес і втома, що виникають у зв'язку з такими факторами, як висока щільність та концентрація населення, і як наслідок, більш часті вимушені контакти, постійне вплив шуму, високий розвиток транспорту, територіальна роз'єднаність, інформаційні перевантаження тощо. В той же час в умовах посилення антропогенного

навантаження на природні території зростає роль дослідження природно-заповідного фонду країн і регіонів. Зазначене обумовлює підвищення попиту на рекреацію, в тому числі – в позаміській місцевості, привертає увагу до вивчення заповідних територій та реалізації їхньої рекреаційної функції. В роботі розглянуто структурні та територіальні особливості заповідних територій Харківської області.

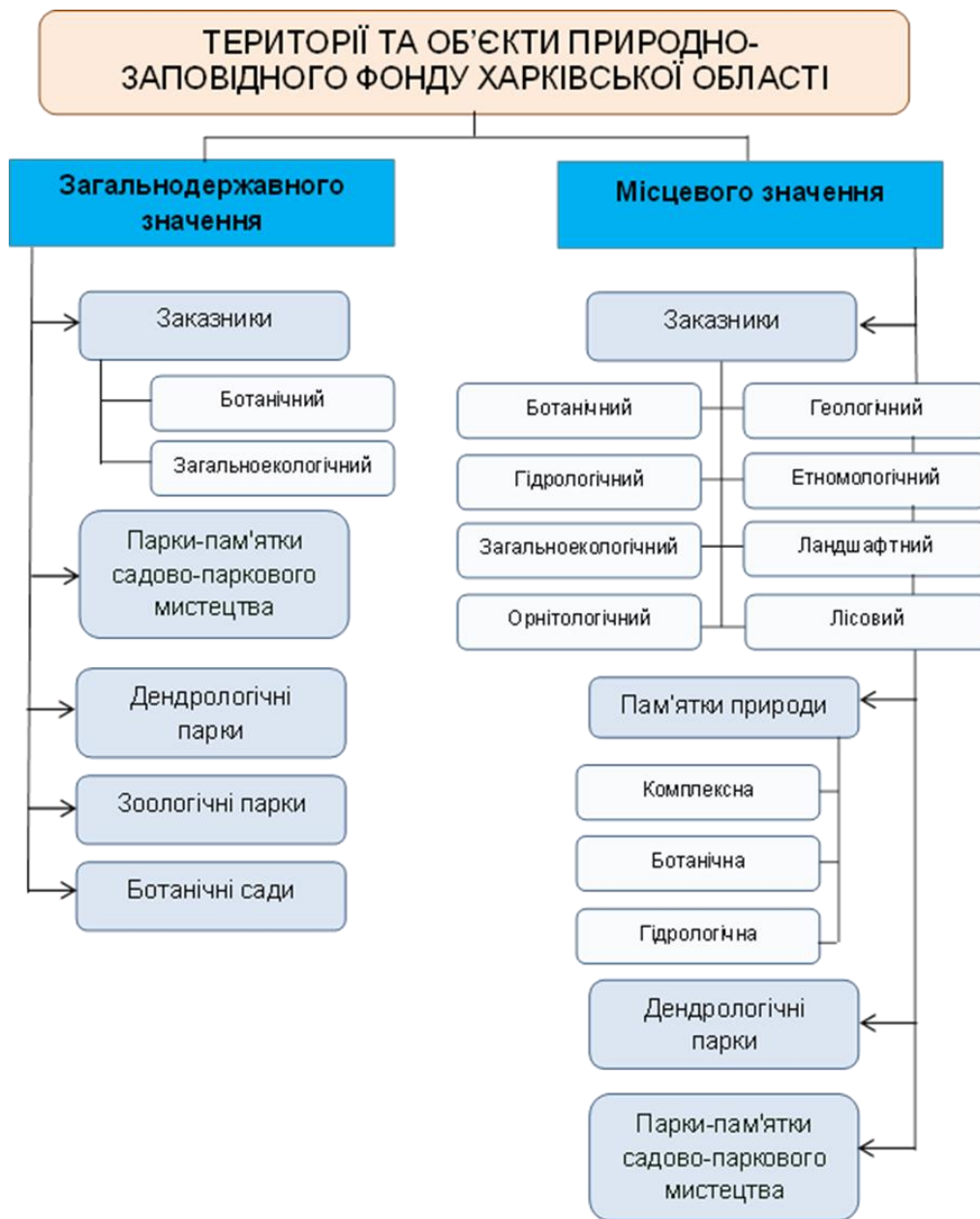
Природно-заповідний фонд (ПЗФ) України складають природні території та об'єкти та штучно створені об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну цінність; визначені з метою збереження природного різноманіття ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу, забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища [4]. За даними Державної служби заповідної справи Міністерства ресурсів України національна мережа ПЗФ станом на 01.01.2004 р. нараховувала 7 120 територій та об'єктів загальною площею близько 2 738,1 тис. га, що складало 4,5 % від загальної площі території України [1]. Природно-заповідний фонд Харківської області є складовою частиною національної системи ПЗФ і включає 220 територій та об'єктів загальною площею 52943,9 га, що становить 1,69% від усієї площі Харківщини. Серед територій та об'єктів ПЗФ переважають заказники – 70% (ландшафтні, гідрологічні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, загальногеологічні) [1].

На території Харківської області розташовано три національні парки – Дворічанський, Гомільшанські ліси та Слобожанський; два регіональні ландшафтні парки – Великобурлуцький степ і Печенізьке поле; та заповідні урочища – Божкове, Бір, Дегтярне, Довжик, Миколаївські насадження та Півне. Природно-заповідний фонд області поділяється на ПЗФ загальнодержавного та ПЗФ місцевого значення (рис. 1).

До природно-заповідного фонду загальнодержавного значення відносяться заказники: ботанічний («Вовчанський»), загально зоологічний («Бурлуцький» та «Катеринівський»); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва («Краснокутський», «Наталіївський», «Старомерчинський», «Шарівський»); дендрологічні парки (Дендропарк Харківського державного аграрного університету), зоологічні парки (Харківський зоологічний парк), ботанічні сади (Ботанічний сад Харківського державного університету).

До природно-заповідного фонду місцевого значення відносяться заказники: ботанічний («Альошина балка», «Байрак», «Балка Михайлівська» та інші), геологічний («Протопопівський»), гідрологічний («Берестовий», «Гнилицький», «Коломачки», та інші), ентомологічний («Балки», «Бджолиний», «Берестовий», та інші), зоологічний («Джерельне», «Лиман», «Лозівський», «Оберіг», «Російський Орчик»), ландшафтний («Гомільшанська лісова дача», «Кочетоцька лісова дача», «Павлівський» та інші), лісовий («Великий ліс», «Кулаківський», «Скрипаївський» та інші), орнітологічний («Бритаї», «Займанський», «Чаплі» та інші); пам'ятки природи: ботанічна («Великий ліс», «Будинок Вчених», «Мурафська дача», тощо), гідрологічна («Джерело Г.С. Сковороди», «Мохувате болото», «Мурафа», «Ставок

Дзеркальний»), комплексна («Юннатівська», «Гора Крем'янець»); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва («Литвинівка»); дендрологічні парки (Дендрологічний парк Дружба).

Рис. 1. Структура природно-заповідного фонду Харківської області
(узагальнено і побудовано за даними [2])

У розрізі районів області найбільший рівень заповідності має Печенізький район, який складає 23,5 % від загальної площі району, на його території розташовано п'ять об'єктів природно-заповідного фонду, загальною площею 10,98 тис. га. Вище середньо-обласного показника по рівню заповідності мають наступні райони та міста:

- Ізюмський – рівень заповідності становить 17,0%, налічується шість об'єктів природно-заповідного фонду, що розташовані на загальній площі 24,6 тис. га;

- Зміївський – рівень заповідності становить 11,62 %, налічується 12 об'єктів природно-заповідного фонду, що розташовані на загальній площі 15,86 тис. га;
- Борівський – рівень заповідності складає 5,79%, налічується шість об'єктів на площі 6,72 тис. га;
- Краснокутський – рівень заповідності 5,84%, налічується 17 об'єктів на площі 5,75 тис. га;
- м. Харків – 3,92%, налічується 16 об'єктів природно-заповідного фонду на площі 1,45 тис. га.

Таблиця 1

Особливості розподілу об'єктів ПЗФ у розрізі міст та районів Харківської області (обчислено та побудовано за даними [3])

Адміністративна одиниця	Територія, га	Населення, тис.осіб	Площа ПЗФ, тис.га	Рівень заповідності, %	Забезпечення населення територіями ПЗФ, га/тис.осіб
Балаклійський	198650	78,8	0,40	0,20	5,08
Барвінківський	136450	20,2	1,90	1,39	94,06
Близнюківський	138000	17,9	1,72	1,25	96,09
Борівський	116030	37,5	6,72	5,79	179,2
Богодухівський	87530	16,1	0,10	0,11	6,21
Валківський	101100	30,9	0,32	0,32	10,36
Великобурлуцький	122080	21,4	2,76	2,26	128,97
Вовчанський	188860	44,6	5,92	3,13	132,73
Дворічанський	111200	16,7	2,00	1,80	119,76
Дергачівський	90000	93,0	0,51	0,57	5,48
Зачепилівський	79400	14,6	6,47	8,15	443,15
Зміївський	136465	69,5	15,86	11,62	228,2
Золочівський	96860	24,9	0,06	0,06	2,41
Ізюмський	155300	16,4	26,4	17,00	1609,76
Кегичівський	78200	20,4	1,68	2,15	82,35
Коломацький	33000	6,7	0,03	0,09	4,48
Краснокутський	98500	43,0	5,75	5,84	133,72
Красноградський	104100	27,0	0,6	0,58	22,22
Куп'янський	128000	137,2	0,9	0,70	6,56
Лозівський	140400	154,6	0,12	0,09	0,78
Нововодолазький	118274	31,5	0,83	0,70	26,34
Первомайський	122530	14,8	1,21	0,99	81,76
Печенізький	46800	9,6	10,98	23,46	1143,75
Сахновщинський	116990	20,3	0,8	0,68	39,41
Харківський	140340	207,7	0,14	0,10	0,67
Чугуївський	114900	77,2	0,35	0,30	4,53
Шевченківський	97700	19,7	0,09	0,09	4,57
м. Харків	37000	1 443,2	1,45	3,92	1

Найнижчий рівень заповідності мають наступні райони Харківщини:

- Золочівський – 0,06%, на території якого розташовано шість об'єктів природно-заповідного фонду на площі 0,06 тис. га;
- Лозівський – 0,12%, розташовано сім об'єктів на площі 0,12 тис. га;
- Шевченківський – 0,09%, розташовано шість об'єктів на площі 0,09 тис. га;
- Коломацький – 0,03%, розташовано два об'єкти на площі 0,03 тис. га;
- Харківський – 0,09%, розташовано 15 об'єктів на площі 0,14 тис. га.

Дані райони області мають по декілька точкових об'єктів ПЗФ, площа яких дуже мала або не зазначається взагалі.

Крім цього, нижче одного відсотка мають рівень заповідності у Первомайському, Куп'янському, Красноградському, Нововодолазькому, Балаклійському, Богодухівському, Валківському, Дергачівському, Чугуївському та районах.

Отже, на території Харківської області можна виділити райони з трьома рівнями заповідності: високим, середнім і низьким рівнем. Високий рівень заповідності мають лише два райони, близько шести районів з середнім рівнем, всі інші – з низьким. Для сталого розвитку території з метою створення оптимальних умов для життя людини необхідно зберігати біологічне та ландшафтне різноманіття краю. Це говорить про необхідність подальшої розбудови мережі територій та об'єктів ПЗФ на території області. Також, при збільшенні площ заповідних територій можна досягнути не тільки їх збереження, але й при створенні відповідної інфраструктури, окремі об'єкти можуть стати туристичними місцями, що дозволить отримувати прибуток на утримання та розвиток цих місць. Харківська область із великою чисельністю населення, значною агломерацією та високим рівнем урбанізації має достатні ресурси, завдяки яким сформувалися заповідні території, які мають активніше використовуватися у рекреаційній діяльності [5], напрями, функції, форми, види, інструменти якої залишаються актуальними та потребують подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Природно-заповідний фонд Харківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://harkiv.ru/>
2. Природно-заповідний фонд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pzf.land.kiev.ua/pzf-obl-20.html>
3. Екологічний паспорт Харківської області, 2018 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mepg.gov.ua/files/docs/eco_passport/2018/Харківська%20область.pdf
4. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» № 2465-12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>
5. Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0679-09>

СЕКЦІЯ 4.
ДЕМОГРАФІЧНІ, МІГРАЦІЙНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ.
УРБАНІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

О.О. Афоніна

afoninaolenan@gmail.com

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна

Найважливішим елементом в системі ринкових відносин є зайнятість населення, яка поєднує економічні і соціальні результати розвитку всієї економічної системи – зміни форм власності, загальної динаміки і структурних змін у виробництві, стану зовнішньої торгівлі, кредитно-фінансової та інвестиційних сфер, з одного боку, і рівня розвитку трудового потенціалу суспільства – з іншого.

Ринок праці як частина ринкового господарства країни, по-перше, характеризує систему соціально-економічних відносин, що мають товарний характер, пронизують фази відтворення індивідуальної робочої сили (виробництво, розподіл, обмін і використання), всі ланки та ступені суспільного виробництва, і регулюються ринковою кон'юнктурою, системою соціального партнерства, юридичними, правовими, морально-етичними нормами та національними традиціями, по-друге – це система механізмів: а) купівлі – продажу робочої сили: визначення вартості та ціни робочої сили; організації оплати праці та соціального страхування; забезпечення умов праці та техніки безпеки; б) забезпечення зайнятості найманою працею як частини механізму забезпечення зайнятості всього населення; в) соціального захисту найманих працівників як частини механізму соціального захисту всього населення; г) формування та розвитку робочої сили; д) узгодження попиту та пропозиції робочої сили тощо [2, с. 14-15].

Ринок праці включає всю систему відносин попиту і пропозиції робочої сили на різних рівнях. Головні завдання його регулювання – максимальне зниження рівня безробіття, підтримання оптимального співвідношення між попитом і пропозицією робочої сили. Ситуація на ринку праці характеризується підвищеною напруженістю саме в сільській місцевості, де можливості працевлаштування і вибір вакансій дуже обмежені, а темпи зростання і тривалість безробіття вищі, ніж у міських поселеннях, і перевищують соціально допустимий рівень. Детальне вивчення ситуації, що складається на сільському ринку праці виходить на одне з перших місць в проблемі, яка пов'язана з розвитком сільського господарства та сільських територій.

Особливістю сільського господарства є висока працевіткість і низька

прибутковість галузей, що супроводжується відтоком ресурсів, у тому числі робочої сили, до інших сфер виробництва. Формування сільського ринку праці ускладнюється демографічною ситуацією, нераціональною структурою сільського населення, низьким рівнем освіти, слабким розвитком соціальної інфраструктури та відсутністю ринку житла.

На зайнятість населення у сільській місцевості впливає низка чинників: загальна кількість робочої сили; забезпеченість підприємств, що розміщуються у сільських поселеннях, земельними і матеріально-технічними ресурсами; підприємницька активність сільських жителів і ступінь розвитку підприємницького середовища; розвиненість виробничої і соціальної інфраструктури та низка інших чинників.

Таблиця 1

Динаміка розвитку сільського ринку праці Чернігівської області [1;3;4]

Показник	Роки				
	2015	2016	2017	2018	2019
Чисельність сільського населення, тис осіб	376,9	369,7	364,1	357,7	350,2
Кількість робочої сили, тис осіб	165,0	158,0	151,4	148,9	148,9
Рівень участі населення у робочій силі, %	65,4	63,1	60,7	60,3	61,2
Кількість зайнятих, тис осіб	147,6	142,8	135,3	133,3	133,4
Рівень зайнятості, %	58,5	57,0	54,2	54,0	54,8
Кількість безробітних, тис осіб	17,4	15,2	16,1	15,6	15,5
Рівень безробіття, %	10,5	9,6	10,6	10,5	10,4
Середня тривалість пошуку роботи, місяців	7	6	5	5	5
Кількість вакансій, осіб	-	5860	5637	5600	6467
Коефіцієнт напруженості на ринку праці	-	2,6	2,9	2,8	2,4

Дослідження динаміки розвитку сільського ринку праці Чернігівської області (табл.1), свідчить, що у 2019 р порівняно з 2015 р чисельність сільського населення зменшилась на 26,7 тис осіб або на 7,1%. Кількість робочої сили серед сільського населення Чернігівської області скорочується. За 2015-2019 роки даний показник знизився на 16,1 тис осіб або на 9,8%, що обумовлено зниженням кількості зайнятих (на 9,6%) та безробітних (на 10,9%). Рівень зайнятості сільського населення має відносно стабільну тенденцію, його середнє значення становить 55,7%. За досліджуваний період помітно знизилася кількість безробітних серед мешканців сільської місцевості Чернігівської області (на 12,3%) та середня тривалість пошуку роботи (на 40,0%), яка складає 5 місяців. Натомість зросла кількість вакансій (на 607 осіб або 10,4%), що викликало деяке зниження напруженості на ринку праці (на 8,3%). Коефіцієнт напруженості на ринку праці має нестабільну динаміку з тенденцією до скорочення.

Варто зазначити, що протягом 2015-2019 рр. спостерігається зростання середньомісячної заробітної плати працівників сільського, лісового і рибного господарства по відношенню до середнього рівня оплати праці в економіці (в 1,1 рази) і до прожиткового мінімуму (у 2,3 рази) (табл. 2.). Зберігаються помітні відмінності у рівні оплати праці у сільському господарстві у порівнянні з іншими видами економічної діяльності.

Динаміка середньомісячної заробітної плати працівників сільського, лісового та рибного господарства Чернігівської області [5]

Показник	Роки				
	2015	2016	2017	2018	2019
Середньомісячна заробітна плата працівників сільського, лісового та рибного господарства, грн	3522	4600	6436	8209	9646
у % до середнього рівня оплати праці в економіці	106,9	114,9	114,2	117,4	117,5
у % до прожиткового мінімуму	164,8	197,9	278,6	343,0	375,9

Підсумовуючи результати аналізу сільського ринку праці Чернігівської області, необхідно виділити наступні позитивні моменти: помітне зростання заробітної плати працівників сільського, лісового та рибного господарства, відносно стабільний рівень безробіття, збільшується кількість вакансій, знижується тривалість пошуку роботи і, відповідно, послаблюється напруженість на ринку праці сільських територій.

Істотним компонентом ринку праці є механізм його функціонування – способи взаємодії і узгодження інтересів роботодавців і працездатного населення, яке має намір працювати за наймом на основі відомостей, отриманих майбутнім працівником про наявність робочих місць та змінах оплати праці. Головну роль у формуванні і функціонуванні ринку праці та становленні трудових відносин відіграють суб'єкти даного ринку - роботодавці та наймані працівники. Складна економічна ситуація в аграрному секторі призвела до зниження рівня зайнятості сільського населення, зумовила виникнення безробіття та різноманітних форм нестандартної малопробиткової зайнятості населення. В результаті ринок праці у сільській місцевості виявився деформованим. Він характеризується зниженням якісних характеристик робочої сили, невідповідністю структури підготовки кадрів вимогам ринку праці.

Список використаних джерел:

1. Населення та міграція. URL: <https://www.chernigivstat.gov.ua/statdani/Demog/index.php> (дата звернення: 23.09.2020).
2. Петюх В.М. Ринок праці : навч. посіб. К.: КНЕУ, 1999. 288 с.
3. Попит та пропозиція на ринку праці у розрізі професій та видів діяльності. URL: <https://chg.dcz.gov.ua/analytics/66> (дата звернення: 23.09.2020).
4. Робоча сила України 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_r_s_2019.pdf (дата звернення: 23.09.2020).
5. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності. URL: <https://www.chernigivstat.gov.ua/statdani/dohod/D710.htm> (дата звернення: 23.09.2020)

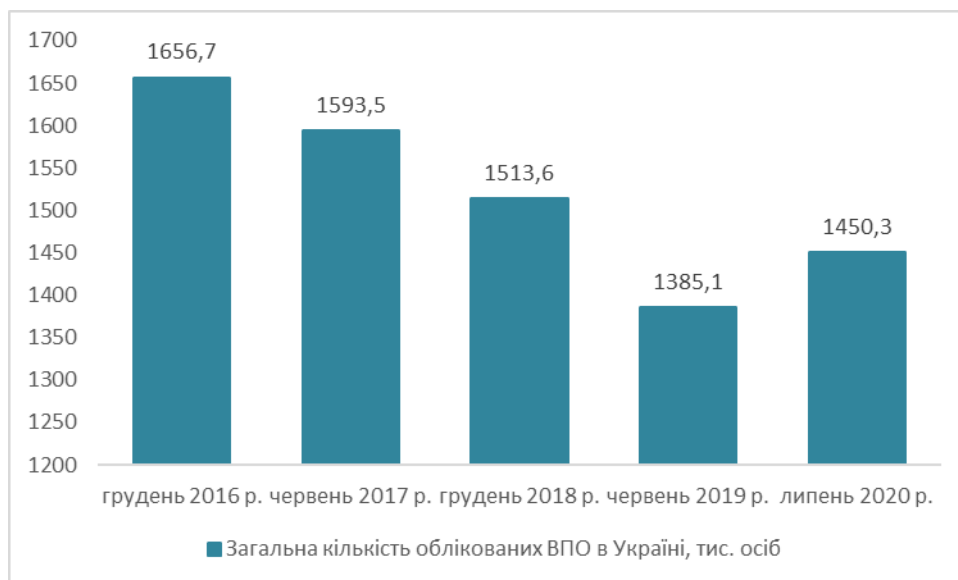
ПАТТЕРН «ТИМЧАСОВОЇ КОНЦЕНТРАЦІЇ» ВПО? ФАКТОРИ ТА УМОВИ ПРОСТОРОВОГО РОЗПОДІЛУ ВПО В УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ ОСТАННЬОЇ ПЕНТАДИ

О.К. Гаврилюк

oleksii.havryliuk.ukr@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

З початком бойових дій на сході країни та після анексії АР Крим в Україні з'явилась «нова» категорія внутрішніх мігрантів – внутрішньо переміщені особи (ВПО). За даними Міністерства соціальної політики України (МСПУ), станом на грудень 2016 року кількість облікованих ВПО в Україні становила майже 1,7 млн. осіб (рис. 1), що у понад 3 рази більше за загальний обсяг внутрішньої міграції в Україні у 2016 році (за даними Держкомстату України). Однак, 1,7 млн. осіб – це занижена цифра, оскільки частина ВПО не стають на облік до територіальних підрозділів соцзахисту населення через те, що не мають потреби у соціальній допомозі.

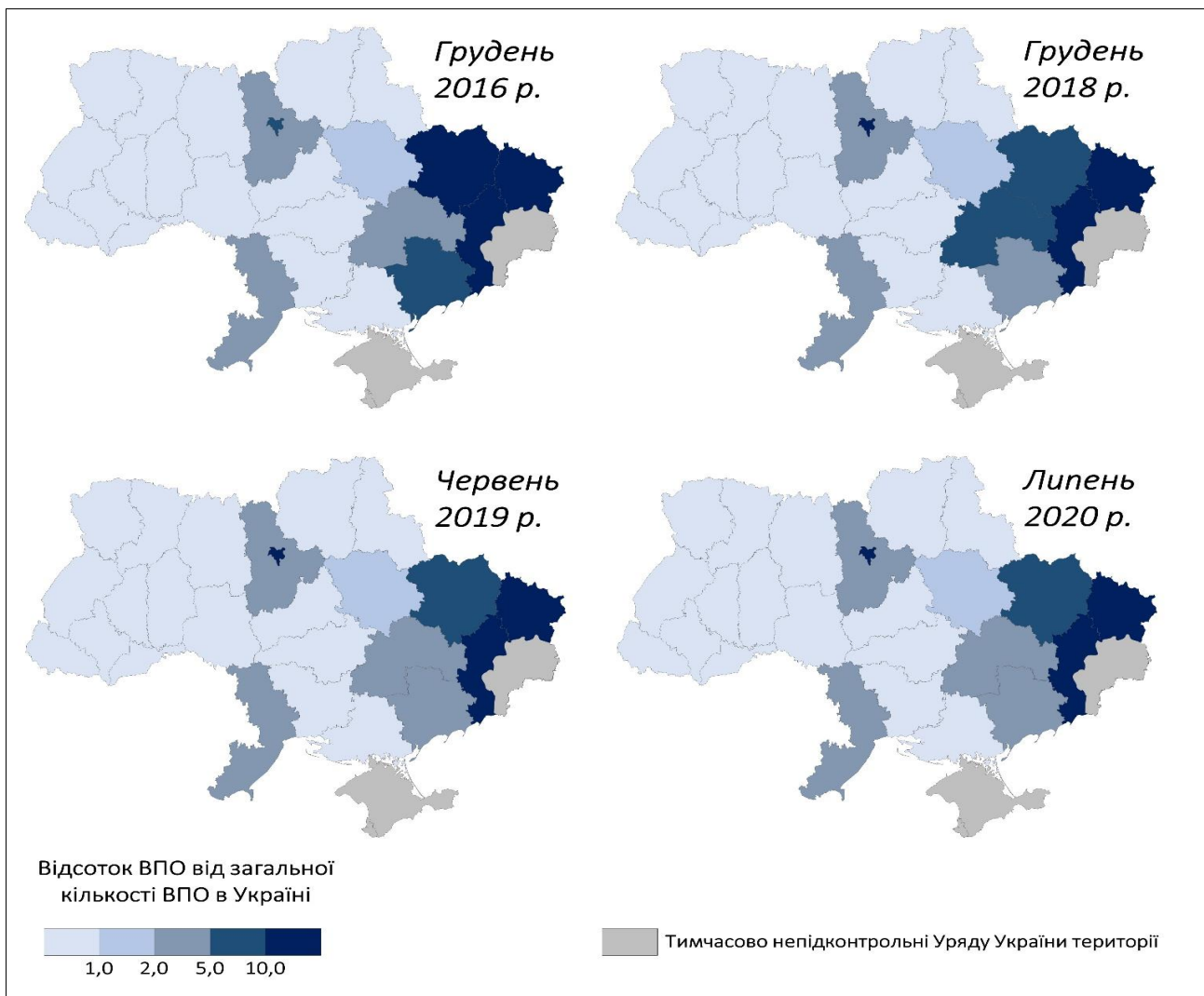

Рис. 2. Загальна кількість облікованих внутрішньо переміщених осіб в Україні, станом на 01.12.2016 р., 08.06.2017 р., 06.12.2018 р., 13.06.2019 р. та 30.07.2020 р.*

*Джерело: побудовано автором за даними Мінсоцполітики України

Починаючи із 2014 року спостерігається різкий міграційний наплив ВПО у підконтрольні Уряду України території, що пов'язано з війною України проти Росії і розвитком тероризму на сході країни та анексією Криму тією ж РФ [1; 2]. Так, протягом останньої пентади, в умовах пертурбаційних суспільно-політичних процесів, спостерігалась досить неоднозначна ситуація з кількістю облікованих ВПО в Україні (рис. 1). З грудня 2016 р. по червень 2019 р.

фіксується зменшення загальної кількості облікованих ВПО, що вочевидь зумовлено як поверненням людей до місць свого постійного проживання, при цьому статус ВПО втрачається, так і зростанням ефективності роботи управліннями соціального захисту населення щодо упорядкування обліку ВПО, прийняття органами на місцях рішень щодо скасування довідок за наявності підстав, визначених статтею 12 Закону «Про забезпечення прав і свобод ВПО» [3]. Проте, із червня 2019 р. по липень 2020 р. прослідковується різка інверсія у загальному тренді чисельності зареєстрованих ВПО впродовж останньої пентади (рис. 1). Різке зростання кількості облікованих ВПО протягом вищезазначеного періоду безумовно пояснюється спалахом пандемії COVID-19, в результаті якої з одного боку велика кількість ВПО в межах України втратили роботу та потребували соціальної допомоги з боку держави, з іншого – масштабне повернення ВПО-трудомих мігранти із-за кордону, що також спонукало їх до пошуку соціального захисту у структурних підрозділах МСПУ.

Рис. 2. Розподіл внутрішньо переміщених осіб за регіонами України, у % станом на 01.12.2016 р., 06.12.2018 р., 13.06.2019 р. та 30.07.2020 р.*

*Джерело: зроблено автором за даними Мінсоцполітики України

Регіональний аналіз просторового розподілу ВПО в Україні протягом 2016-2020 років вказав на те, що близько 2/3 кількість облікованих ВПО концентруються лише у трьох регіонах – Донецька і Луганська області та місто Київ (рис. 2). Окрім цього, ВПО також концентруються переважно в містах, особливо великих, та їх приміських зонах, а частка ВПО в загальній чисельності населення областей та їх розміщення стабільно зменшується із збільшенням віддалі від зони військового конфлікту [3]. Така нерівномірність у просторовому розподілі внутрішньо переміщених осіб призводить до певного навантаження на приймаючі громади, місцеві та регіональні ринки праці, заклади дошкільної, середньої та вищої освіти, територіальні управління соціального забезпечення та захисту населення, медичні установи, об'єкти банківської сфери тощо [4].

Підсумовуючи вищенаведене, результати просторового аналізу розподілу ВПО протягом останньої пентади свідчать про існування генералізованого паттерну «тимчасової концентрації» ВПО в регіонах України. По-перше, це пов'язано із флуктуацією кількості облікованих ВПО протягом 2016-2020 років. У 2019-2020 рр. кількість облікованих ВПО збільшується із загостренням соціально-економічної кризи в Україні через глобальну кризу від COVID-19. По-друге, постійним маркером «тимчасової концентрації»/флуктуації ВПО на підконтрольній Уряду України території є феномен «пенсійного туризму», який сформувався завдяки тому, що база обліку ВПО МСПУ охоплює ще й людей, які фактично живуть на тимчасово невідконтрольній Уряду України території і періодично приїжджають для отримання пенсії чи соціальної допомоги на підконтрольну територію [3].

Вдячність. Дослідження зроблено в рамках проекту "Ukrainian Geopolitical Fault-line Cities: Urban identity, geopolitics and urban policy" (NFR/NORRUS, project no. 287267), 2018-2022.

Список використаних джерел:

1. Кузьо Т. Война Путина против Украины. Революция, национализм и криминалитет / Пер. Дарии Литошенко. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. - 600 с.
2. Mykhnenko V. Causes and Consequences of the War in Eastern Ukraine: An Economic Geography Perspective // Europe-Asia Studies, 2020. – № 72:3. – P. 528-560. DOI: 10.1080/09668136.2019.1684447
3. Характеристика домогосподарств внутрішньо переселених осіб – бенефіціарів допомоги МБФ «Карітас України». – К.: 2018. – 56 с. Режим доступу: https://www.idss.org.ua/monografii/Book_HD_VPO_mini.pdf
4. Логвинова М.О. Просторово-часові особливості внутрішнього переміщення населення в Україні // Наукові записки Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка. Географічні науки: науковий журнал. – Суми: [СумДПУ ім. А.С.Макаренка], 2020. – Том 2, вип. 1. – С. 134-142. DOI: doi.org/10.5281/zenodo.3746012

«НЕБАЖАНА СПАДЩИНА» У МІСЬКОМУ ПРОСТОРИ: СПОСОБИ ВЗАЄМОДІЇ

О.О. Денисенко

denysenko.olena.o@gmail.com,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Міський простір українських міст, як і більшості міст Центрально-Східної Європи, сьогодні переосмислюється крізь перспективу оцінки та переоцінки радянських та пострадянських підходів до планування міського простору та політики міського розвитку, з одного боку, та трансформаційних процесів, з іншого. Змінюються не лише реальні процеси перетворення міського простору, так само трансформується і бачення щодо того, яким має бути міський простір, що відповідатиме запитам суспільства сьогодні. Водночас, попередня, радянська епоха, залишила величезний спадок і відбиток у міських просторах всіх соціалістичних міст, що робить їх деякою мірою схожими та легко пізнаваними за виразними особливостями того періоду. І це не лише архітектурна спадщина відповідних періодів, у т.ч. масова житлова забудова, що легко інтерпретується як невід’ємна частина соціалістичної епохи, це будь-які елементи міського середовища – транспортна та інша інфраструктура, у т.ч. рухомий склад, елементи міського дизайну, елементи фасадів і т.п. Це все разом формує т. зв. «фізичну спадщину» радянської епохи, що візуально достатньо легко ідентифікується у міському просторі. У той же час, поряд з фізичною спадщиною радянського періоду, невід’ємним елементом тієї епохи лишається ментальна спадщина, що проявляється, зокрема у збереженні символіки та власних назв, як не менш важливої складової (поряд з «фізичною» спадщиною) міського простору, що визначає його сприйняття, формує міську пам’ять та міську ідентичність.

Обидві складові «спадщини» відображають сприйняття складових (чи фізичних, чи ментальних) попередньої епохи як належних саме до радянського періоду, зміст яких сформований і визначений цією епохою, а їх трактування та розгляд з позицій «спадщини» відображає переосмислення та переоцінку їхньої ролі у сучасному розвитку міст та міському просторі. У цьому контексті, за О.Голубчіковим, весь процес постсоціалістичної транзитності здебільшого уявляється крізь призму протистояння «спадщина – перетворення» [1]. Переоцінка «спадщини» супроводжується домінуючим негативним ставленням, як до окремих елементів ментальної чи «фізичної» спадщини, так і її сприйняттям в цілому як «небажаної» у сучасному міському просторі. Проте «небажаність» і інтенсивне перетворення спадщини попередніх історичних періодів визначається не лише її переосмисленням (у т.ч. її впливу), але і її потенційною конфліктністю з новими економічними та соціальними процесами періоду транзитності та трансформацій, особливо якщо йдеться про успадковану соціально-економічну структуру міста та її перетворення [2].

Розмежування окремих елементів міського простору та навіть окремих просторів на «радянські» та «пострадянські» стосується не лише періоду їх формування, але також і підходів та інструментів, змісту та концепції, що лежить в основі кожного з цих міських просторів. З цієї точки зору, як міські простори радянського періоду, в основі формування яких лежали відповідні планувальні концепції, пріоритети, а також ідеологічна основа, так і їх окремі складові, закономірно проходять кілька етапів у постсоціалістичний період. Ці етапи пов'язані з формуванням сприйняття, осмисленням та переосмисленням спадщини того періоду, виробленням певних способів взаємодії з цією «спадщиною», що поступово стають усталеними для певного етапу.

Для пострадянського етапу в українських містах, особливо протягом останніх 10-15 років, характерна поява кількох домінуючих форм взаємодії із радянською спадщиною. До них належать, зокрема, витіснення, «модернізація», ігнорування, перетворення і переосмислення радянської спадщини. Процес *витіснення* супроводжується, як правило, заміщенням існуючих елементів радянської спадщини новими елементами (нові будівлі, нові пам'ятники, нові елементи дизайну і т.п. на місці відповідних «старих» радянських будівель, пам'ятників, елементів міського дизайну). Крім, власне, оновлення, морально і фізично застарілих об'єктів, цей процес так чи інакше відображає нові економічні процеси (комерціалізації і т.п.), супроводжується трансформацією функцій на більш «відповідні» для сучасного етапу, а також відображає нові суспільні процеси і запити.

«Модернізація» радянської спадщини як процес її перетворення супроводжується її «оновленням» - забезпеченням її відповідності сучасним потребам використання відповідних елементів міського простору (як його бачать користувачі). Відповідно, споруди, у т.ч. ті, що мають архітектурну цінність, часто втрачають первинний вигляд фасадів, оригінальні елементи дизайну, доволі часто цей процес оновлення є «клаптиковим», а спільною рисою такого формату взаємодії з спадщиною радянського періоду є відсутність концепції «оновлення» значимих з точки зору збереження та використання об'єктів і елементів міського простору.

Активне *перетворення* радянської спадщини відображає здебільшого процес цілеспрямованої зміни елементів радянського періоду. Водночас, не в усіх випадках цей процес супроводжується переосмисленням та переформатуванням використання відповідних міських просторів, формуванням нової концепції їх використання, що забезпечує цілісне бачення відповідного типу міського простору, як з точки зору збереження та інтеграції історично та архітектурно цінних елементів попередніх епох, так і відповідності сучасним підходам до планування такого простору (громадського, житлового чи будь-якого іншого).

Таким чином, складний процес переосмислення спадщини радянського періоду все ще триває в українських містах, що супроводжується хаотичним формуванням різних способів взаємодії з цією спадщиною. І основним завданням у цьому контексті є пошук вдалих стратегій перетворення міських

просторів з урахуванням, як потенційної цінності окремих елементів радянської спадщини, так і сучасних підходів до організації таких просторів.

Вдячність. Дана робота виконана в рамках гранту №287267 "Українські міста на лінії геополітичного розлому: міська ідентичність, геополітика та міська політика", що фінансується Науковою радою Норвегії.

Список використаних джерел:

1. Golubchikov, O. (2016). The urbanization of transition: ideology and the urban experience. *Eurasian Geography and Economics*, 57(4-5), 607-623.
2. Sýkora, L. (1993). City in transition: the role of rent gaps in Prague's revitalization. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 84(4), 281-293.

**ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ У ПРИМІСЬКИХ ПРОСТОРАХ:
ЩО ЗМІНЮЄТЬСЯ ЗА МЕЖЕЮ МІСТА**

*О.О. Денисенко¹, К.В. Мезенцев²,
О.М. Гнатюк³, А.Л. Мельничук⁴, Н.І. Провотар⁵*

*¹denysenko.olena.o@gmail.com, ²mezentsev@knu.ua, ³alexgnat22@ukr.net,
⁴melan97@ukr.net, ⁵provotarnat@ukr.net*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Міський спосіб життя і міські практики у сучасному глобалізованому світі традиційно виглядають більш сучасними і привабливими, їх здебільшого прагнуть переймати і копіювати, їх елементи поступово стають частиною повсякденного ритуалу для жителів інших територій, у т.ч. руральних. Місце приміської зони тут особливе: її функціональна роль та потенціал розвитку детермінуються передусім зв'язками з містом-центром, а ця залежність визначає усі інші особливості території, у т.ч. характер домінуючих повсякденних практик та їх зміни. Це виразно засвідчує досвід приміських зон багатьох міст в Україні, передусім Києва, де в останні роки інтенсивно розвиваються населені пункти, фактичний розмір яких давно не узгоджуються з їх офіційним статусом, а спосіб життя мешканців та більшість повсякденних практик мало орієнтовані на локальні поселення та місцеві спільноти. У таких випадках межа між містом та приміською зоною виглядає доволі формальною, а подекуди навіть складно ідентифікується у просторі - настільки схожими до міських стають приміські простори.

Приміська зона традиційно займає особливе місце з точки зору характеру повсякденних практик, поєднуючи окремі елементи як типово міських практик (спосіб і форми зайнятості, форми відпочинку та дозвілля, організація побуту та ін.), так і типово руральних (ведення присадибного господарства, характер здійснення соціальних зв'язків, організація побуту тощо). Протягом тривалого часу у приміській зоні формувалося органічне поєднання генетично різних видів практик, властивих для різних територій, що проявлялося у формуванні

специфічного характеру середовища та навіть типу самоідентифікації жителів. Водночас загальним трендом останніх років в умовах ущільнення забудови приміських зон, особливо в умовах великих міст, стає взаємонакладання, гібридизація повсякденних практик [4] у приміських зонах, які все більше набувають ознак міських.

У цих умовах виникає питання щодо того, чи справді розмежовує сьогодні межа міста різні типи просторів з відмінними повсякденними практиками та яку роль відіграють межі (кордони), як у самоідентифікації населення, так і у відтворенні різних типів повсякденних практик.

Сучасна концепція кордонів базується на їх досить широкому розумінні, згідно з яким, кордони, крім іншого, є також “соціальними інституціями, які весь час утворюються, формуються і переформатовуються у процесі переосмислення повсякденного життя” [1]. “Кордони заново визначають сучасне уявлення про громадянство, ідентичність та належність” [3]. Це відображає характер переосмислення і перевизначення сутності і способів реалізації традиційних повсякденних практик у приміській зоні, що здебільшого переорієнтовуються на практики взаємодії з містом-центром, з яким вони розділені адміністративною межею.

Відповідно до логіки сприйняття кордонів як соціальної інституції вони повинні позначати межі між відмінними типами територій, у т.ч. з точки зору здійснення повсякденних практик, певною мірою розділяючи такі території. Особливо, коли йдеться про території, що потенційно формують і відтворюють різні повсякденні практики, як у випадку міського і приміського простору. Розмежування кордонами різних типів повсякденних практик відповідає іншому положенню концепції кордонів, коли вони трактуються як спосіб позначення та ідентифікації “інакшості”: “кордон як заперечує інакшість, так і винаходить її” [2], тим самим кордони створюють нові чи відтворюють латентні існуючі відмінності простору та ідентичностей [там же].

Кордони “не є фіксованими елементами у просторі або часі, швидше, вони відображають соціальну практику просторової диференціації” [2]. Це положення дозволяє інтерпретувати з теоретичної точки зору кілька важливих трендів, що стосуються зміни як кордонів міської та приміської зон, так і повсякденних практик на цих територіях. Так, розширення меж міста покликане або закріпити фактично сформовану нову просторову диференціацію, або – формувати її. З іншого боку, повсякденні практики по обидва боки кордону так само змінюються з часом, а відповідно, ступінь розмежування (інакшості та відмінностей по різні боки кордону) визначається характером сукупності процесів певного етапу, що дозволяє говорити про основні тренди щодо змін (перетворення), як міських, так і приміських повсякденних практик. Такий підхід, зокрема, дає змогу інтерпретувати доволі значну, зміну повсякденних практик у приміських зонах, що відбувається протягом останніх двох десятиліть, коли характер приміських практик суттєво змінюється (відображає тренди соціальної диференціації) та починає дедалі більше тяжіти до міських практик і міського способу життя. Лінія кордону у такому випадку перетворюється на певною мірою формальну та функціонує як

лінія контактів, що зближує практики двох територій, а не як лінія поділу, що розділяє території з відмінним характером реалізації повсякденних практик. Цьому, безумовно, окрім соціальних трендів, сприяють хаотична забудова приміських зон та ігнорування пріоритетів розвитку приміських територій, які ризикують перетворитися на “спальні райони” крупних міст, позбавлені власної ідентичності, роль яких обмежується селітебною функцією.

Вдячність. Дана робота виконана в рамках НДР №19ДП050-02 за міжнародним українсько-австрійським науковим проектом “Неоднозначні приміські простори: порівняльний аналіз місцевих траєкторій і мінливі повсякденні практики”, що фінансується Міністерством освіти і науки України.

Список використаних джерел:

1. Scott, J.W., & Sohn, C. (2019). Place-making and the bordering of urban space: Interpreting the emergence of new neighbourhoods in Berlin and Budapest. *European urban and regional studies*, 26(3), 297-313.
2. Van Houtum, H., & Van Naerssen, T. (2002). Bordering, ordering and othering. *Tijdschrift voor economische sociale geografie*, 93(2), 125-136.
3. Yuval-Davis N., Wemyss G., Cassidy K. (2019). *Bordering*. – JohnWiley&Sons. – 240p.
4. Мезенцев, К., & Провотар, Н. (2020). Неоднозначні приміські простори: розширення чи звуження повсякденних практик? Суспільно-географічні процеси в Східно-Центральній Європі: проблеми, тенденції, напрями. Міжнародна географічна конференція, Берегово, 1, 41-46.

ДО ПИТАННЯ ОЦІНКИ СТАНУ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ НАФТОВИДОБУВНИХ РАЙОНІВ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

А.О. Корнус^{1,2}, О.О. Корнус¹, А.С. Крикун²
¹a_kornus@ukr.net

*Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка,
Сумський державний університет, м. Суми, Україна*

Стан здоров'я населення окремо взятої території формується під впливом багатьох чинників, зокрема якості навколишнього середовища. Нафтогазовидобуток супроводжується хімічним забрудненням ґрунтів та підземних вод, атмосферного повітря; воно також є джерелом шумового та радіоактивного забруднення, що негативно впливає на стан здоров'я місцевих жителів і призводить до появи у них різних захворювань, передчасного старіння населення, високого рівня смертності. Особливо страждає населення, яке безпосередньо проживає в районах видобутку нафти та газу.

Найбільш яскраво забруднення проявляється поблизу нафтопромислів, тобто на локальному рівні. Джерелами забруднення є експлуатаційні, поглинювальні та нагнітальні свердловини, факели, що спалюють попутний нафтовий газ, неекрановані амбари, шламонакопичувачі стічних вод. Суттєвої школи завдають розгерметизації міжпромислові та магістральні трубопроводи,

стічні промислові та господарські води, аварійні викиди, викиди транспорту, супутня господарська діяльність (будівництво доріг, вахтових селищ, інженерних споруд і т.д.).

Крім того, процес буріння та експлуатація свердловин нерідко призводять до порушення герметичності водоносних горизонтів, зміни їх гідродинамічного і геохімічного режимів. Внаслідок цього нафтові вуглеводні і бурові розчини можуть проникати в підземні водоносні горизонти, що використовуються населенням для питних і бальнеологічних цілей або підлягають використанню в перспективі [4].

Особливістю хімічного забруднення є утворення вуглеводнями та продуктами їх розпаду токсичних сполук, що впливають, насамперед, на стан родючості ґрунтів, забруднюють води зони аерації та глибші горизонти підземних вод. Так само вплив електромагнітних і шумових полів антропогенного походження та радіоактивних полів природного походження (особливо при забрудненні атмосферного повітря, ґрунтів, поверхневих та ґрунтових вод і продуктів харчування радіонуклідами) можуть викликати різні захворювання, спричинені, насамперед, підняттям на поверхню солей Th і Ra в процесі видобутку нафти. Також нафтопромислова інфраструктура може спричинити погіршення естетичності сприйняття довкілля через наявність техногенних об'єктів, шумове та ароматичне забруднення. Хоча ці явища і мають локальний характер, умови циркуляції повітря можуть сприяти поширенню цих проблем до населених пунктів [2; 3].

Сумська область відноситься до старих нафтогазовидобувних регіонів України. Сьогодні видобуток сировини ведеться із 28 діючих родовищ нафти та газу, які зосереджені на території п'яти районів – Роменському, Охтирському, Великописарівському, Лебединському та Липоводолинському районах. Найбільший обсяг продукції здійснюється з 11 родовищ Роменського та 5 родовищ Охтирського району, де видобуток нафти і газу ведеться уже протягом тривалого часу.

При дослідженні стану здоров'я населення, яке проживає в районах розміщення нафтовидобувних підприємств було встановлено, що за окремими нозологіями захворюваність місцевого населення є значно вищою [7]. Враховуючи те, що стан здоров'я населення Сумської області, яке проживає у нафтовидобувних районах не вивчалось, це і визначило актуальність дослідження.

Метою статті є з'ясування стану здоров'я населення нафтовидобувних районів Сумської області.

Аналізуючи стан здоров'я населення нафтовидобувних районів області, варто зазначити, що за період 2009-2019 років поширеність хвороб серед їх жителів суттєво зростає, особливо у Роменському (на 25,82 %) та Липоводолинському (на 27,76 %) районах, що значно вище загальнообласного темпу зростання – 0,91 %. Слід зазначити, що за загальною поширеністю хвороб серед населення, у 2019 році 1 місце в загальнообласному рейтингу займав Роменський район, Липоводолинський – 4-е, Охтирський – 6-е, Лебединський – 10-е, Великописарівський – 14-е місця.

Рівень первинної захворюваності населення Сумської області в цілому скоротився на 5,31 %. Однак серед нафтовидобувних районах первинна захворюваність мешканців знизилася у двох з них: в Охтирському (на 1,31 %) та Великописарівському (на 14,96 %). Натомість в інших трьох районах ми спостерігаємо її зростання: у Роменському – на 14,95 %, Липоводолинському – на 19,56 % та Лебединському – на 4,33 %. Інакше кажучи, якщо в цілому по області первинна захворюваність знизилася на 5,31 %, то у нафтогазовидобувних районах вона, навпаки, зросла на 4,5 %. За кількістю вперше встановлених діагнозів хвороб станом на 01.01.2020 р. серед нафтовидобувних районів Роменський район був одним з лідерів та займав 3 місце серед адміністративно-територіальних одиниць регіону.

Наступним етапом дослідження став нозогеографічний аналіз за окремими захворюваннями. Однією з найбільш поширених не лише у світі, Україні та Сумській області зокрема, є хвороби системи кровообігу (ХСК). За своєю поширеністю серед населення регіону вони є лідером і за останні 10 років їх розповсюдженість зросла на 5,42 %. Однак серед нафтогазовидобувних районів даний показник зріс значно більше (у Великописарівському на 14,81 %, Лебединському – на 11,24 %, Липоводолинському – на 32,11 %, Охтирському – на 22,46 % та Роменському – на 28,34 %). За підсумками 2019 р. Роменський район серед нафтовидобувних районів посідав перше місце за первинною захворюваністю та поширеністю хвороб серед населення.

Наступною групою нозологій, що стали предметом нашого аналізу, були новоутворення. Слід зазначити, що онкопатологія є одним з індикаторів екологічного неблагополуччя місцевості. Доведено, що 85-90% всіх випадків раку визначається впливом канцерогенів з навколишнього середовища, інші ж зумовлені вірусними, генетичними та іншими ендогенними причинами [1]. За останні роки поширеність новоутворень серед населення Сумської області зросла на 29,59 %, а у більшості нафтогазовидобувних районів зростання було ще більшим, особливо серед жителів Липоводолинського району – на 51,15 %. Лише у Великописарівському районі фіксується незначне скорочення поширеності цих захворювань. У загальнообласному рейтингу за рівнем поширеності новоутворень Роменський район посідає 4 місце (серед досліджуваних районів – 1 місце), а Липоводолинський – 5 місце. Щодо кількості вперше встановлених випадків новоутворень, то динаміка і тут негативна, ми спостерігаємо зростання цих показників на 6,18 %. Серед досліджуваних районів первинна захворюваність зросла у Великописарівському (на 34,51 %), Роменському (на 17,7 %) та Охтирському (на 3,64 %) районах. Разом з тим позитивна ситуація характерна для Липоводолинського та Лебединського районів, де фіксується зниження захворюваності на 31,74 % та 13,76 % відповідно. Лідерами за кількістю вперше встановлених діагнозів у 2019 році були Охтирський (796,68) та Роменський (845,13 випадків на 100 тис. осіб) райони.

Третьою патологією, яку ми включили у дослідження, є хвороби органів дихання. Раніше в місцях видобутку нафти попутний газ спалювався, що завдавало школи навколишньому середовищу і здоров'ю місцевих жителів. І

хоча нині газ заборонено спалювати, багато хімічних елементів, які виділялися при цьому, накопичувалися в навколишньому середовищі та мають відкладену дію на здоров'я людей, тобто їх вплив може проявитися через декілька років, а то й десятиліть. За останні 10 років в області поширеність хвороб органів дихання зросла на 0,14 %, у той час як первинна захворюваність знизилась на 1,48 %. Однак, серед нафтовидобувних районів фіксується зростання обох цих показників, особливо у Липоводолинському та Роменському районах, де поширеність хвороб органів дихання зросла на 55,4 % та 34,71 %, а кількість вперше встановлених діагнозів на 74,14 % та 34,91 % відповідно. У 2019 році за поширеністю та первинною захворюваністю на 1 місці серед досліджуваних районів знаходився Роменський район, який у загальнообласному рейтингу посідав 3 місце за цими показниками.

Висновок. Дослідивши деякі аспекти захворюваності населення нафтогазовидобувних районів Сумської області, було встановлено, що за найбільша первинна захворюваність та поширеність хвороб системи кровообігу, органів дихання та новоутворень у мешканців Роменського району, який також займає провідні місця серед усіх районів області за захворюваністю населення.

Список використаних джерел:

1. Агеев А.Г., Шойхет Я.Н., Лазарев А.Ф. Влияние факторов внешней среды на заболеваемость раком лёгкого населения Алтайского края // Сибирский онкологический журнал. 2009. № 2. С. 13-14.
2. Адаменко Я.О., Кундельська Т.В., Николяк М.М. Оцінка впливів освоєння нафтогазоконденсатних родовищ на навколишнє середовище // Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ. 2005. № 3(16). С. 53-58.
3. Грамма О.М., Шкарупа Є.І. Імпактно-інтегральний підхід до еколого-економічної оцінки збитків в місцях нафтовидобування // Механізм регулювання економіки, 2016, № 3. С. 122-132.
4. Довідник показників діяльності установ охорони здоров'я Сумської області за 2018 рік / Обласний інформаційно-аналітичний центр медичної статистики м. Суми, 2019. 260 с.
5. Жолдакова З.И., Беляева Н.И. Опасность загрязнения водных объектов при нефтедобыче. Гигиена и санитария. 2015; 94 (1): 28–31.
6. Корнус О.Г., Корнус А.О., Шищук В.Д. Територіально-нозологічна структура захворюваності населення Сумської області: монографія. Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. 172 с.
7. Нефть и здоровье / Под. ред. Л.М. Карамовой. Уфа, УфНИИ МТ и ЭЧ, 1993, Ч. 1, 408 с.

МІСТА, ЩО ЗНИКАЮТЬ: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

Н.С. Корома

geo.nkoroma@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

За останні кілька десятиліть багато міста зазнали безпрецедентних економічних, соціальних та просторових структурних змін. Сьогодні ми знаходимося перед новими викликами: для багатьох великих міст, регіонів та менших міст, що занепадають, спостерігається збільшення кількості складних проблем, що стосуються внутрішніх відносин, управління та зовнішніх зв'язків. Зокрема, зростає диспропорція між громадянами, соціально виключеними в умовах фізичного та економічного спаду, та громадянами, що проживають на високорозвинених територіях. На додаток до просторових та економічних сил впливу, що формують наші регіони, міста та квартали, на поглиблення диспропорції критичний вплив здійснюють також культурні, екологічні та психологічні аспекти.

Тому сьогодні важливими питаннями, які мають бути на порядку денному наукових дослідників, зацікавлених у регіональному розвитку, економічній географії та урбаністиці, а також експертів-практиків та розробників політики у галузі міського розвитку, є розробка різних теоретичних позицій та методологічних підходів дослідження: 1) *просторової трансформації, що відбувається всередині міста*, 2) *нової географії міст та регіонів*, 3) *аналіз глобальних викликів та* 4) *постійне обговорення та розробка нових рішень для міст та регіонів у взаємопов'язаному світі світових економік* [1].

В даний час на землі проживає 7,8 мільярда людей, з них приблизно 56 % світового населення живе в містах. До 2050 року ООН прогнозує зростання кількості людей на планеті до 9,7 млрд, де частка міських жителів буде вже приблизно 68 % [3]. Але не всі міста беруть участь у цьому конкурсі за збільшенням частки міського населення. Будь то в Німеччині чи США, в Росії чи Китаї, в Південній Африці чи Центральній і Близькосхідній Азії, скрізь є міста, що скорочуються або й зникають.

Так звані «*зникаючі міста*» («*shrinking cities*») є сьогодні актуальним об'єктом дослідження поряд з дослідженням глобальних та великих міст. І належачи до постсоціалістичних країн, Україні добре відома проблема деградації міського простору великих і малих міст. Регіональна та місцева політика не завжди змогла вдало зупинити процес занепаду міста. Через негативну демографічну динаміку, викликану багатьма причинами соціально-економічного характеру, міста по-трохи почали втрачати своє обличчя. В сучасних умовах демографічна динаміка (через скорочення населення та міграційний відтік), як основний індикатор зникаючих міст, виходить за рамки простого скорочення населення і характеризує процес скорочення міста в цілому, впливаючи практично на всі сфери міського життя (ринок праці, житло,

соціальну й технічну інфраструктуру, міський бюджет, екологічну ситуацію, землекористування).

Небезпідставне зростаюче занепокоєння з даної проблеми охоплює і значну частину найближчого до України регіону – постсоціалістичної Східної Європи. У дослідженні Організації Об'єднаних Націй, 10 країн регіону, що мають прогноз до скорочення населення протягом наступних 30 років, оскільки мають тенденції низького рівня народжуваності, невеликої кількості іммігрантів та велику кількість громадян, що від'їжджають з різних причин.

Україна ж має ще й інші особливі обставини: війна на сході країни, країна посідає друге місце за бідністю в Європі, має високий рівень смертності, зазнає корупції. І поряд з цим, Україна географічно розташована близько до ЄС, що ще більше спонукає до перетину спільного кордону з метою трудової міграції. Тому масова еміграція є тією найбільшою загрозою для всієї країни, яка за оцінками ООН, до 2050 року Україна може втратити майже п'яту частину (19,5 %) свого населення: з 43743 тис. у 2020 році до 35219 тис. у 2050 році [4].

Окрім депопуляції, сильним чинником до послаблення міської енергії, а так і поступове зникнення міста, є закладена його монофункціональність (місто з однією/двома домінуючою, містоформуючою функцією, наприклад, шахтарські міста, портові, курортні та ін). Краще становище у двофункціональних містах, які мають дві домінуючі функції, що і визначає спеціалізацію міста. Для таких міст характерна велика неоднорідність за розмірами міст та функціональних комбінацій. Багатофункціональні міста, окрім домінуючих функцій, має добре виявлену торгівельну та комерційну (особливо у великих містах). Є випадки диверсифікованих міст, які не спеціалізуються на жодній функції. Функції визначають статус та рівень розвитку міста, а формуються різними чинниками історичного, політичного, географічного, економічного, соціального характеру [2, 50].

Процеси формування та змін міських функцій пов'язані зі стадією розвитку міста: так, з часом може відбуватися витіснення традиційних (виробничої, адміністративної) інноваційними функціями (екологічною, сервісною, культурною тощо). Є твердження, що швидко ростуть ті міста, які концентрують нові функції та є ареалом розробки й освоєння новітніх технологій, контролюють фінансовий ресурс й володіють кваліфікованими кадрами. Тому для будь якого сьогодні монофункціонального міста є гостра необхідність в оновленні міської парадигми з розширенням внутрішньої функціональної структури міста шляхом впровадження та розвитку додаткових функцій з точки зору ресурсів території та природного середовища, а також пошуком шляхів оптимізації соціальних та економічних зв'язків міста у системі розселення. Остання теза дозволить зменшити чинник виштовхування населення з міста (деіндустріалізацію, внутрішню міграцію, субурбанізацію), а навпаки притягти цінний людський та інвестиційний ресурс (у напрямку наявних можливостей).

Для вирішення таких предметно-специфічних питань, що розглядалися вище, зроблена спроба розробити наступні пропозиції щодо подальших наукових та прикладних досліджень:

- a) розробка концептуальної основи і міждисциплінарного методологічного підходу дослідження міського середовища зникаючих міст;
- b) дослідження чинників демографічної динаміки (через скорочення населення та міграційний відтік), як основного індикатора зникаючих міст;
- c) виявлення регіональних відмінностей серед домінуючих соціально-просторових реакцій, як специфічних умов появи різнотипних зникаючих міст;
- d) виявлення типологічних особливостей зникаючих міст та деградації міського середовища на теренах постсоціалістичних країн;
- e) вивчення кращих практик серед малих монофункціональних міст та пропонованих органами місцевої влади стратегій виживання з метою потенційного перетворення зникаючого міста на привабливе місце для проживання; порівняння умов виникнення, розвитку і стратегій виживання зникаючих міст в регіоні;
- f) побудова нових моделей управління депресивними міськими територіями для створення нових можливостей їх розвитку (модернізації).

«Зникаючі міста» потребують нового бачення розбудови і підйому через різні інструменти. Дослідження направлені на необхідність виявлення типологічних особливостей зникаючих міст, деградації міського середовища на теренах постсоціалістичних країн та побудову нових моделей управління депресивними міськими територіями для створення нових можливостей їх розвитку (модернізації), мають стати важливою науково-обґрунтованою основою в контексті наступного вироблення вже на рівні регіональних та місцевих органів влади стратегічного плану міського розвитку. А результати будуть особливо важливими для українського державного керівництва у сфері регіонального та міського планування, розвитку бізнесу, підвищення якості людського капіталу та соціального забезпечення, а також для відповідних громадських організацій як «агентів місцевого впливу».

Список використаних джерел:

1. Haas T., Westlund H. (2017) In The Post-Urban World. Emergent Transformation of Cities and Regions in the Innovative Global Economy // 1st Edition. – London: Routledge. – 364 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315672168> - [in English].
2. Metropolis functions of large cities of Ukraine: development potential and prospects of realization: monograph [Метрополійні функції великих міст України: потенціал розвитку та перспективи реалізації: монографія] / NAS of Ukraine. State Institution «M.I. Dolishniy Institute of Regional Studies, NAS of Ukraine»; Science. ed. M.I. Mel'nyk. - Lviv, 2016. - 552 p. (Series «Problems of regional development»). [in Ukrainian].
3. Population Division, United Nations. – <https://population.un.org/wpp/> [in English].
4. The UN has told how many people now live on Earth [В ООН розповіли, скільки людей зараз живе на Землі] // UNIAN: <https://www.unian.ua/world/10502262-v-oon-rozpovili-skilki-lyudey-zaraz-zhive-na-zemli.html> [in Ukrainian].

ГЕОПРОСТОРОВА ПРИХИЛЬНІСТЬ ДО ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ПАРТІЙ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ВИБОРІВ 2019 РОКУ

А.В. Кузишин

kuzyshyn_a@tnpu.edu.ua

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна*

Цікавим критерієм для оцінки політичної зрілості електорату регіону можна вважати показники підтримки політичних партій, які пройшли до парламенту. Таким чином можна твердити про раціональність мислення виборців конкретного регіону, а також про переконливу підтримку цих партій, які мали прихильність більш ніж 5-ти відсотків виборців. Щоправда, другий критерій не завжди є презентативним, адже в межах України не в усіх областях парламентські партії подолали прохідний бар'єр.

Зміни на українській політичній сцені співпадали з піднесенням популістських настроїв та партій у Європі та зменшенням підтримки партій з усталеними та досвідченими лідерами таких як Alternative für Deutschland в Німеччині, Freiheitliche Partei Österreichs в Австрії, Шведські демократи – Sverigedemokraterna або Датська народна партія – Dansk Folkeparti. Вони стали попередниками популяризації відцентриських кампаній у Великобританії та США, які проклали шлях до голосування за Brexit та перемогу Дональда Трампа, а також найкращих історично результатів Національного фронту Франції у 2017 році. Питання в тому, наскільки результати українських виборів 2019 року відповідають цьому широкому міжнародному контексту.

Конкретне питання, яке ми маємо намір деталізовано розглянути в цьому дослідженні, пов'язане з просторовим розподілом таких настроїв. Ми дослідили виборчі території Західноукраїнського регіону (загалом 9 одиниць) на рівні адміністративних областей в розрізі виборчих округів, щоб виявити взаємозв'язок між результатами голосування та широким спектром змінних, що визначають регіональний соціально-економічний історичний, соціокультурний контекст.

Як свідчать дані ЦВК, в середньому понад 74 % виборців Західноукраїнського регіону підтримало ті партії, які пройшли до парламенту (цей показник досить суттєво відрізняється від загальнодержавного). Найнижчою підтримка парламентських партій була у найсхіднішій області досліджуваного регіону, – Вінницькій, – 65,19 %. Максимальною підтримка парламентських партій була в Чернівецькій області (понад 81 %). Загалом в п'яти областях означеного регіону (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Чернівецька) підтримка партій, які пройшли до парламенту перевищувала пересічнорегіональний показник. Водночас лише одна область цієї території перевищила загальнодержавний показник підтримки

парламентських партій – Чернівецька (табл 1).

В розрізі окремих партій, які пройшли до парламенту області Західноукраїнського регіону також продемонстрували неоднозначну підтримку, яка має суттєві відхилення від загальнодержавного показника. Партії «Європейська солідарність», Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», «Голос» відзначалися вищою підтримкою, ніж в державі загалом. В Львівській області «Європейська солідарність» та «Голос» мали підтримку суттєво вищу, ніж в Україні загалом. Це можна обґрунтувати кількома регіональними причинами. Насамперед Львівська область є «малою батьківщиною» лідера «Голосу» і це стало передумовою такої підтримки. «Європейська солідарність» була підтримана через особливі ментальні риси населення цієї області, яке в усі виборчі кампанії незалежної України демонструвало підтримку партій проєвропейських поглядів. Ця ж причина є обґрунтуванням суттєвої підтримки Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» та «Європейська солідарність» в більшості областей Західноукраїнського регіону.

Таблиця 1

Показники підтримки парламентських партій в Західноукраїнському регіоні за результатами парламентських виборів 2019 року*

	Область	Політична партія					Загальна підтримка парламентських партій
		Європейська солідарність	Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	Голос	Слуга народу	Опозиційна платформа – за життя!	
1	Вінницька	8,20	9,99	3,35	38,23	5,42	65,19
2	Волинська	8,00	13,11	6,97	41,81	3,79	73,68
3	Закарпатська	4,52	9,74	4,31	50,44	8,07	77,08
4	Івано-Франківська	11,77	14,66	13,11	34,19	1,35	75,08
5	Львівська	19,70	9,58	22,92	22,19	1,71	76,10
6	Рівненська	9,63	10,56	7,95	41,93	4,21	74,28
7	Тернопільська	12,56	12,12	13,11	31,58	1,56	70,93
8	Хмельницька	6,94	10,63	4,11	46,80	5,38	73,86
9	Чернівецька	6,69	10,30	4,54	50,68	8,93	81,14
	В середньому по Західно-українському регіону	9,78	11,19	8,93	39,76	4,49	74,15
	Загально-державний показник	8,10	8,18	5,82	43,16	13,01	78,27

*Складено нами за даними [7]

Партія «Слуга народу» мала дещо нижчу підтримку в Західноукраїнському регіоні, ніж в Україні загалом. Сам факт переваги партій з такими поглядами наразі слід вважати феноменом голосування для цих областей. В п'яти областях

даної території показники підтримки лідера парламентських виборів були вищими, від пересічнорегіонального, це – Волинська, Закарпатська, Рівненська, Хмельницька та Чернівецька області. Слід наголосили, що ця підтримка була досягнута за рахунок голосів електорату невеликих міст та сільської місцевості.

Парламентська партія «Опозиційна платформа – за життя!» не отримала в регіоні необхідної кількості голосів, щоб пройти до парламенту (всього – 4,49 %). В Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях цю партію підтримало менше 2 % виборців, що відповідає поглядам місцевого електорату. Відносно підтримку ця політична структура мала в поліетнічних областях регіону (Закарпатська та Чернівецька), в яких за них проголосувало понад 8 % виборців. Це свідчить, що ідеологія, яку підтримує ця партія не є близькою та зрозумілою місцевому населенню.

Висновки. Прихід у Верховну Раду «нових парламентських партій» у 2019 р. є ознакою чергової спроби пошуку політичних угруповань, які мали б докорінно змінити ситуацію в країні. Їх протистояння з давніми парламентськими силами є своєрідним мотиватором для останніх в боротьбі за сфери впливу та електорат.

Раціональність мислення виборців конкретного регіону можна оцінити числом голосів, які були віддані за прохідні «парламентські» партії. Понад 74 % виборців Західноукраїнського регіону підтримало ті партії, які пройшли до парламенту (цей показник досить суттєво відрізняється від загальнодержавного). В п'яти областях означеного регіону (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Чернівецька) підтримка партій, які пройшли до парламенту перевищувала пересічнорегіональний показник.

Підтримка 50 % електорату нових парламентських партій є чітким підтвердженням надій на зміни, які вони уособлювали. Тільки чверть виборців регіону відзначитися в цій виборчій кампанії усталеними поглядами, яких вони завжди дотримувалися.

Дуже яскравим критерієм політичних розбіжностей Західноукраїнського регіону є протистояння в підтримці право-центристських («Європейська солідарність», ВО «Батьківщина») та центристських партій з ліберальними поглядами («Слуга народу», «Опозиційна платформа – за життя!»). В середньому за парламентські партії право-центристського напрямку в регіоні проголосувало близько 21 % виборців, що є вищим від середнього в Україні (18 %) та відповідає традиціям областей Західної України. Партії ліберального спрямування не є типовими для досліджуваного регіону але в 2019 році вони мали підтримку, яка коливалася від 19 % в деяких обласних центрах (Львів) і до 60 % в окремих адміністративних районах Чернівецької та Закарпатської областей. , як ідеологічно близькі, можна констатувати, що цей напрямок мав безперечне лідерство в Україні, але неоднозначно були підтримані в межах досліджуваної території.

Список використаних джерел

1. Брайчевський Ю.С. Концепція місця як чинника електоральної поведінки та регіональна політична поляризація в Україні // Економічна та соціальна географія. – 2013. – Вип. 2(67). – С. 67-74.
2. Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості / Антоніна Колодій // АГОРА. Випуск 3: Україна – регіональний вимір. – Київ: Стилос, 2006. – С. 69-91.
3. Кузишин А.В. Прояви електоральної культури на виборчому полі областей Карпатсько-Подільського регіону // Вісник Одеського національного університету. Серія: Географічні та геологічні науки. – Одеса, 2017. – Том 22. – № 30. – С. 162-172.
4. Кузишин А.В. Суспільно-географічний аналіз електорального поля Західноукраїнського регіону // Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія. – Тернопіль: СМП «Тайп», 2019. – № 2 (47). – С. 59-66.
5. Haydukiewicz L. Electoral geography as a new mean of analyzing social change Krakow city and Malopolskie Voivodship case study. Bulletin of Geography socio-economic. Series. No. 15/2011. P. 95-115. DOI: <http://dx.doi.org/10.2478/v10089-011-0007-8>.
6. Lason, A., Toroj, A. 2019: Anti-liberal, Anti-Establishment or Constituency-driven? Spatial econometric analysis of Polish Parliamentary election results in 2015. European Spatial Research Policy. Volume 26. Number 2, pp. 199-236.
7. Центральна виборча комісія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: cvk.gov.ua

ІННОВАЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ М. ХАРКІВ

В.Р. Міренкова¹, К.О. Кравченко²

¹mirenkova17@gmail.com, ²kateryna.kravchenko@karazin.u

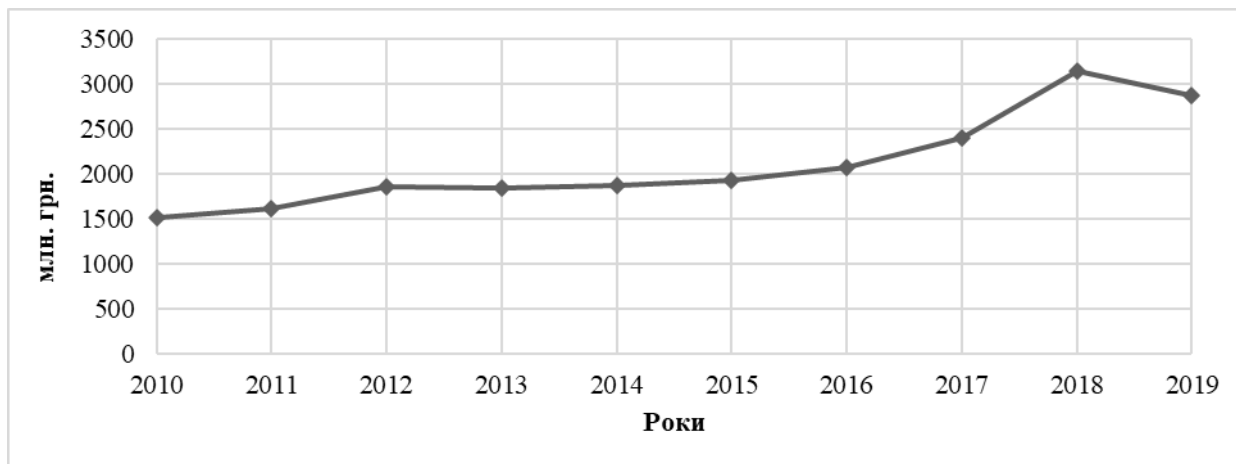
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Харків все частіше позиціонує себе, як «Smart City». Smart City, або *розумне місто* – це місто, в якому успішно працюють ключові сфери міського розвитку: «розумні люди», «розумне управління», «розумне довкілля», «розумна мобільність» та «розумна економіка» [1]. Важливо, що однією з найперспективніших складових є становлення «розумної економіки», зокрема це відноситься до інноваційних та стратегічних рішень у сфері підприємництва та урбаністики, мобільності, бізнес-аналітики, економіки спільного використання, а також – економічних експериментів [6].

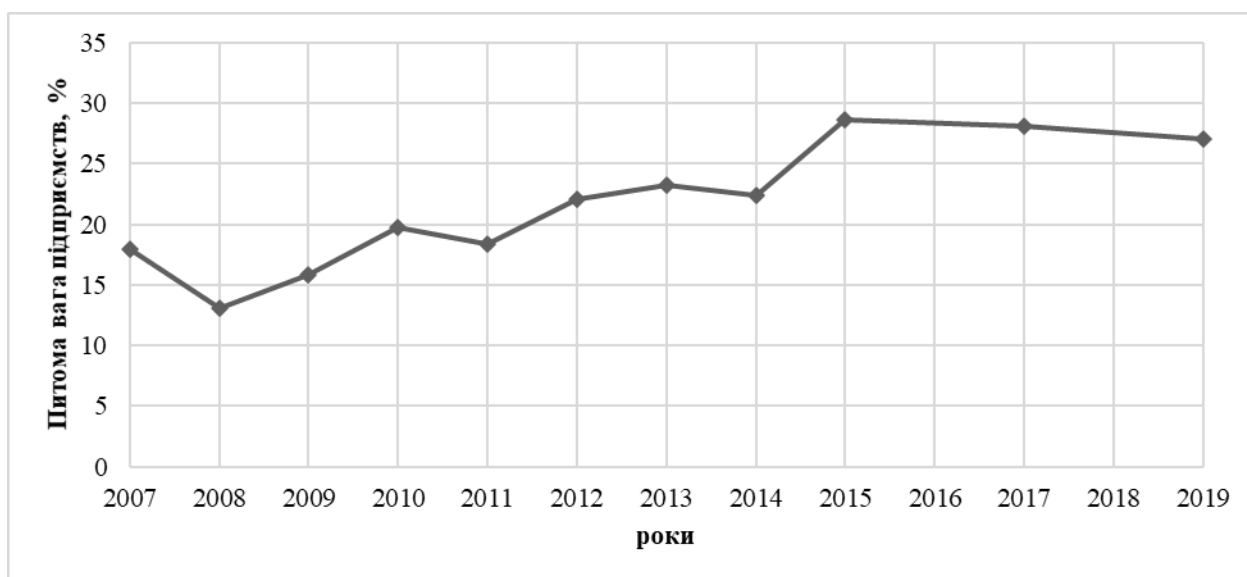
Інноваційні аспекти розвитку пов'язані, в першу чергу, з науковою складовою. Місто Харків – одне із найбільш перспективних міст України за рівнем науково-освітнього потенціалу, тому доцільно розглянути розвиток наукомістких робіт та впровадження інноваційних рішень на підприємствах міста Харків (рис.1, рис. 2).

Фінансування наукових досліджень та розробок досить повільно зростало до 2018 року, а після відбулося незначне скорочення. Дана тенденція викликана скороченням обсягів державних видатків на наукову та наукову технічну діяльність, через пріоритет до тендерного та конкурсного фінансування. Проте загальна тенденція до збільшення фінансування за досліджуваний період є

позитивною. Такі види робіт дозволяють розробляти та впроваджувати нові, більш ефективні технології, що позитивно впливає на інноваційні аспекти розвитку міста Харків.

Рис. 1. Витрати на виконання наукових досліджень і розробок у м. Харків, 2010-2019 рр. (побудовано авторами за даними [5])

Рис. 2. Питома вага підприємств, що спеціалізуються на інноваціях м. Харків, 2007-2019 рр. (побудовано авторами за даними [5])

Аналізуючи графік інноваційної активності підприємств, можна стверджувати, що прослідковується тенденція до збільшення питомої ваги підприємств інноваційної спрямованості. Подібна динаміка спостерігалася до 2015 року, а надалі частка таких підприємств зменшилася на кілька відсотків.

Зокрема, збільшення кількості інвестицій та збільшення обсягу виконання наукових та науково технічних робіт. Згадані вище тенденції є позитивними для м. Харків, та значно впливають на його розвиток.

Стосовно впровадження інновацій у різних сферах міського життя, то вкрай важливою є задача створення «розумного» та ефективного міського

управління. На разі відбувається підготовка до затвердження «Стратегія розвитку міста Харкова на 2020-2030 роки». Відповідно до проекту Стратегії, однією з основних стратегічних цілей є розвиток міста Харків як глобального міста індустрій, заснованих на науці та знаннях [9].

Виконання цієї мети передбачає роботу у різних напрямках. У першу чергу це стосується області науки, бізнесу та цифрової трансформації. Важливо орієнтуватися на проблемні та перспективні аспекти цих напрямків. Успішність цих галузей забезпечить також і розвиток наукомістких індустрій у місті (рис. 3).

Рис. 3. Завдання для досягнення стратегічної цілі розвитку міста Харків (побудовано авторами за даними [9])

Отже, інноваційні аспекти є ключовими у розвитку міста Харків. Якщо тенденції до впровадження інноваційних рішень будуть надалі позитивними, то це гарантує розвиток міста, як успішного Smart City, яке виступає центром дифузії інновацій не тільки області, а й держави в цілому. Цілеспрямована регіональна політика, націлена саме на інноваційний розвиток міста та відповідних секторів господарства дозволить місту Харків обрати власну Smart-спеціалізацію, та реалізовувати власну стратегію розвитку на якісно новому підґрунті.

Список використаних джерел:

1. European Smart Cities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.smart-cities.eu/>.
2. InvestKharkov: Управління інноваційного розвитку та іміджевих проєктів Департаменту у справах сім'ї, молоді та спорту Харківської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://invest.kh.ua/ua/kharkiv-strategy-success/imageprojects/924-kharkiv-smartcity>
3. The British Standards Institution [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bsigroup.com/en-GB/smart-cities/>
4. Willke Н. Smart Governance: Governing the Global Knowledge Society./ Н. Willke–New York: Campus Verlag., 2007. – 302 с.
5. Головне управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kh.ukrstat.gov.ua/index.php/naukovi-kadry-ta-kilkist-orhanizatsii>.
6. Інноваційно-інвестиційний потенціал як основа конкурентоспроможності регіону (на прикладі Харківської області)/ колективна монографія / за заг. ред. Немець Л., Сегіди К. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – 520 с.
7. Кулешова Г. Науково-інноваційні аспекти розвитку міста Харкова / Г. Кулешова, Т. Озерська // Часопис соціально-економічної географії. – Випуск 16(1). – Харків, 2014. – С. 62–66.
8. Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.city.kharkov.ua/>
9. Представлений проєкт Стратегії розвитку міста Харкова до 2030 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://city.kharkov.ua/uk/news/predstavleniy-proekt-strategii-rozvitku-mista-kharkova-do-2030-roku-45673.html>

ПРОСТОРОВИЙ АСПЕКТ ПОШИРЕНOSTІ ТУБЕРКУЛЬОЗУ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ

Р.С. Молікевич

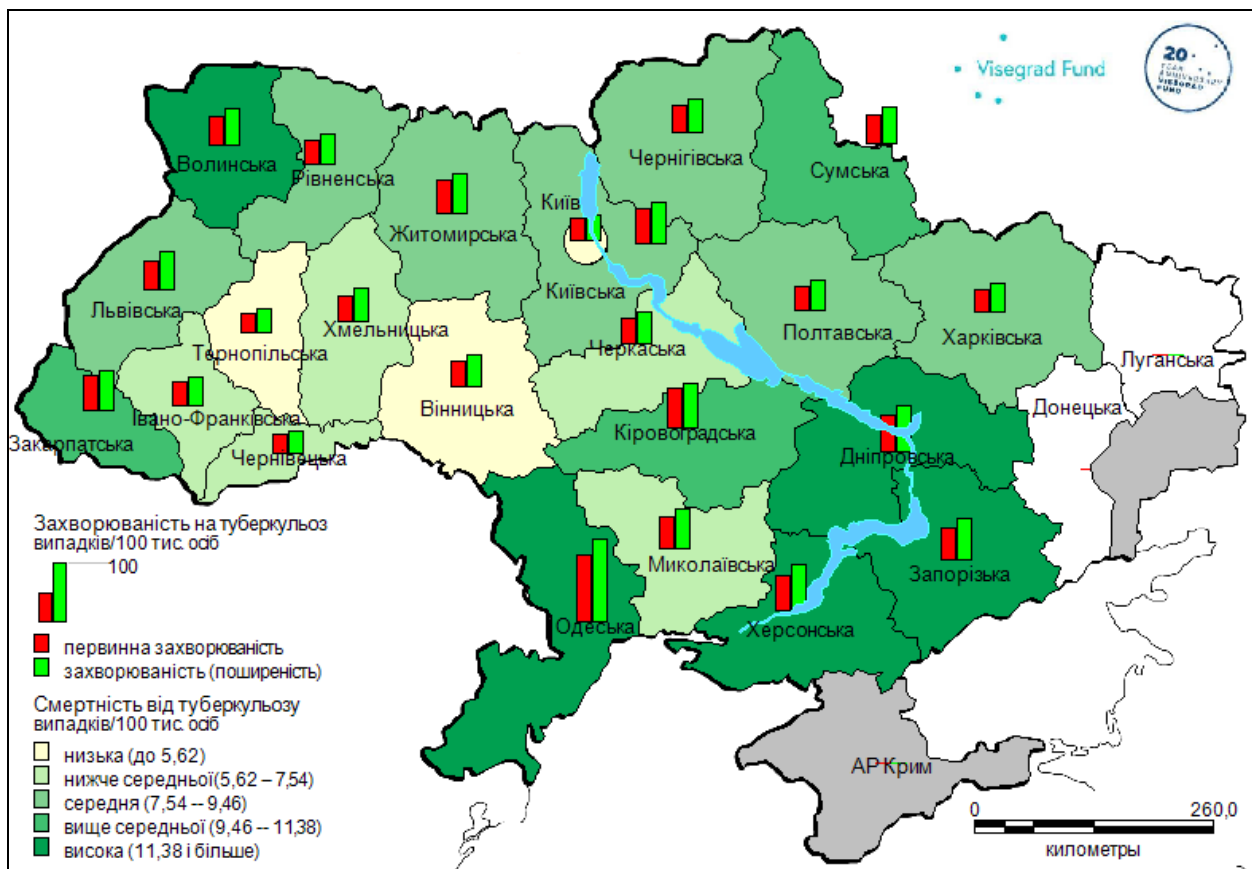
molikevych@gmail.com

Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна

Захворюваність на туберкульоз є показовою характеристикою не лише стану суспільного здоров'я та ризиків з ним пов'язаних, але і відношення держави до якості та своєчасності медичного обстеження та обслуговування. Що ми маємо наразі? Україна мабуть єдина держава яка створила собі проблеми власноруч. Якщо в європейських країнах ситуація контрольованою стала ще з середини 80-х, і зараз рівень захворюваності коливається на рівні 7-15 випадків на 100 тис. населення (і ці випадки більшою мірою пов'язані з ромським населенням або мігрантами), то в Україні ми маємо 50 вперше встановлених захворювань на 100 тис. населення за рік, і смертність на рівні середньої захворюваності в Європі. Плюс до цього в Україні домінує мультирезистентна форма туберкульозу, функціонування якої в суспільстві спровоковано лише помилками державної програми лікування туберкульозу та перебоями із закупівлею ліків.

Проблематикою даного дослідження є питання міграції цієї хвороби разом з трудовими мігрантами до Європи, зокрема Польщі. Неодноразово в

публікаціях польських дослідників наголошувалось що більшість випадків захворюваності на туберкульоз пов'язано саме з мігрантами [2]. А в деяких Європейських країнах частка мігрантів у показниках вперше встановленої захворюваності на туберкульоз досягає аж 85% [1].

Рис. 1. Смертність та захворюваність на туберкульоз по областях України, 2018 рік

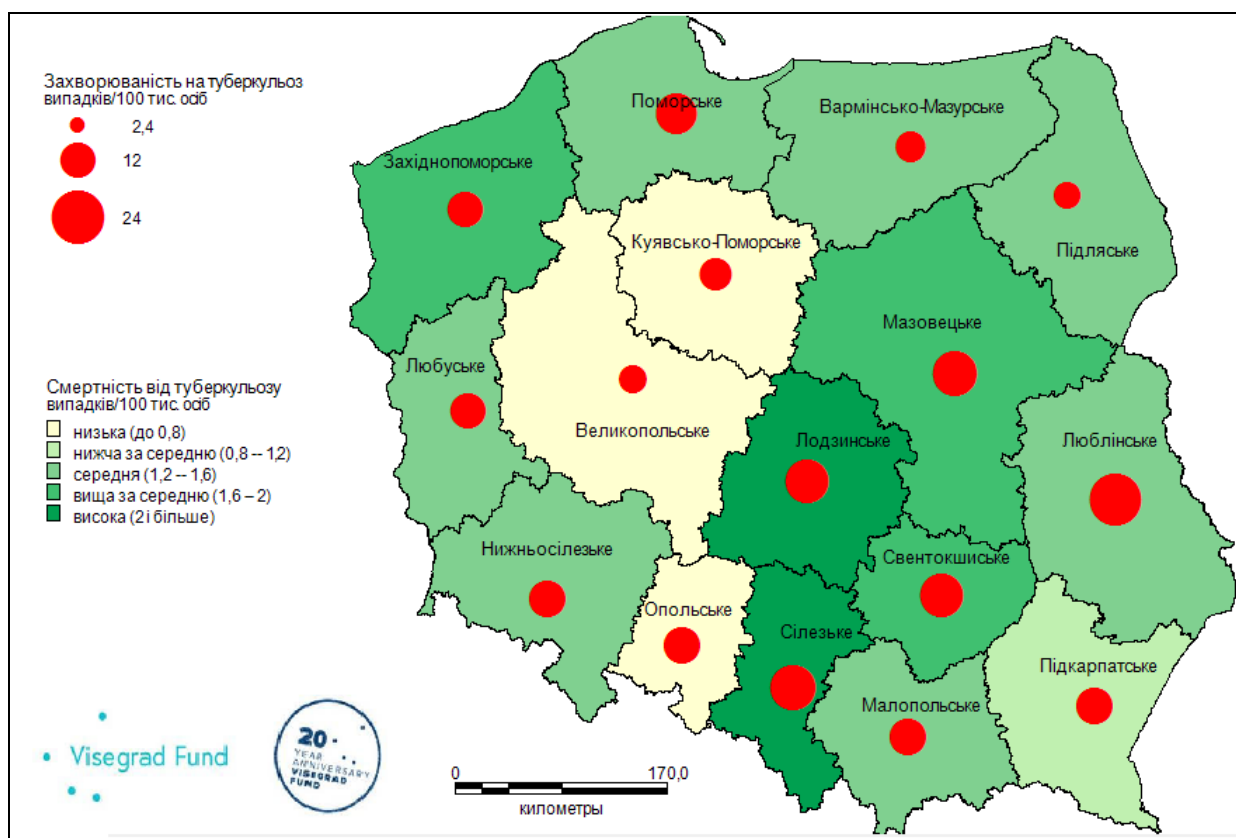
(побудовано автором на основі даних Центру громадського здоров'я України)

Щодо безпосередньо ситуації в Україні, то варто наголосити на певних територіальних особливостях. Так, просто жахлива ситуація із захворюваністю на туберкульоз склалась у Одеській області – 113 випадків на 100 тис. населення, а це рівень захворюваності Ефіопії, Індії або В'єтнаму (Global tuberculosis report, WHO 2018)! Також складна ситуація склалась у Дніпровській, Кіровоградській та Херсонській областях, де показники захворюваності вище 75 випадків на 100 тис. населення. Цікавим є факт (рис.1), що різниця між первинною захворюваністю та поширеністю невелика, натомість смертність подекуди досягає 25% від захворюваності. Це свідчить про запізніле виявлення хвороби та послідуєчі високі ризики смертності. Так, за вирахованими показниками ризику смертності від захворюваності туберкульозом лідерами є Одеська, Дніпровська та Запорізька області. Але варто наголосити, що в просторовому аспекті захворюваність і смертність в Україні слабо корелюють, а це ще раз підтверджує що високі показники захворюваності мають регіони з кращою діагностичною обстановкою, тому і

маємо високі показники в містах-мільйонерах. В цьому аспекті варто звернути увагу на Волинську область, яка має середні показники захворюваності, але одні з найвищих показників смертності від туберкульозу (рис.1). Важливим уточненням є те що цей регіон відноситься до групи з відносно низькою якістю життя населення [4], та в купі з високим рівнем безробіття (відповідно відсутність регулярного медичного обстеження на туберкульоз обов'язкового для робітників) формує ситуацію прихованої захворюваності.

Щодо ситуації із захворюваністю на туберкульоз в Польщі, то варто відмітити що найвищий рівень захворюваності фіксується у Люблінському воєводстві (23,4 випадків на 100 тис. населення, що в 1,5 рази вище ніж в середньому по країні) (рис.2). В просторовому плані дане воєводство безпосередньо граничить з вище зазначеною Волинською областю, і відповідно напрашується цілком закономірний висновок про наявність закономірності транскордонної поширеності захворювання.

Смертність від туберкульозу в Польщі довгий час утримується на рівні 1,4 випадки на 100 тис. осіб (при цьому смертність серед чоловіків майже в 4 рази вища ніж серед жінок – 2,3 проти 0,6)[3]. Найвища смертність від туберкульозу у Сілезькому воєводстві – 2,4 випадки на 100 тис. осіб, що майже в 2 рази вище за середній рівень по країні. Така ситуація є доволі типовою, оскільки Сілезія є прототипом вугільного українського Донбасу, а туберкульоз можна визначити як професійну хворобу шахтарів.

Рис. 2. Смертність та захворюваність на туберкульоз по воєводствам Польщі, 2017 рік (побудовано автором на основі даних Інституту туберкульозу та легеневих хвороб у Варшаві)

Отже, до всього вищезазначеного можна зробити висновки, що в Україні формується досить загрозлива ситуація з поширеністю туберкульозу, яка може розвинути в транскордонне поширення. Серед широкого кола науковців панує думка про наявність стабільного підвищення захворюваності при зростанні темпів міграційних потоків. Враховуючи те що з 2014 року кількість українських трудових мігрантів зростає в Польщі з 300 тис. до майже 1.5 млн., то це вже може досить сильно вплинути на суспільне здоров'я поляків. Виявлені ж просторові аспекти захворюваності в Україні та Польщі досить легко пояснюються наведеними вище причинами.

Список використаних джерел:

1. Bandoła, K., Janiszewska, M., Bandoła, K., Grzechnik, M., & Ozdoba, P. Zachorowania na gruźlicę w Polsce w 2016 roku na tle innych krajów. *Nauki Przyrodnicze i Medyczne: Najnowsze doniesienia dotyczące nauk medycznych i biotechnologicznych*, 138.
2. Michalski, Tomasz. *Sytuacja zdrowotna w europejskich krajach postkomunistycznych w dobie transformacji*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2010.
3. *Sytuacja zdrowotna ludności Polski i jej uwarunkowania/ Pod redakcją Bogdana Wojtyniaka i Pawła Goryńskiego - Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego– Państwowy Zakład Higieny, Warszawa 2018. – 492 s.*
4. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: монографія / І.В. Гукалова; Інститут географії НАН України. - К., 2009. - 347 с.

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КИЇВСЬКОГО МЕТРОПОЛІСНОГО РЕГІОНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Г.П. Підгрушний
pidgrush@gmail.com

Інститут географії НАН України, м. Київ, Україна

В основі виживання України як самостійної держави, її висхідного розвитку лежать імперативи децентралізації та формування інноваційної економіки. Жодних альтернатив цьому не існує, оскільки вектор соціально-економічного розвитку країни, її міст та регіонів визначається глобальними трендами світогосподарської системи.

В цих умовах проблема ефективного використання території великих міст та зон їх впливу, як полюсів розвитку, де сконцентрований основний економічний потенціал та людський капітал, набуває першочергового значення. Адже не секрет, що територіальний ресурс як базис соціально-економічного розвитку території на сьогоднішній день використовується переважно під впливом кон'юнктурних чинників, безсистемно і без врахування стратегічних задач розвитку міст.

Наслідком цього стало повсюдне порушення Державних будівельних норм, що привело до надмірного ущільнення житлової забудови, скорочення

масивів зелених насаджень, погіршення екологічної ситуації у великих містах країни, загострення у них комунальних та соціально-економічних проблем, зростання суспільної напруги тощо. Все це пов'язано з масштабними трансформаціями у функціональному зонуванні території міст, невиправданими змінами цільового призначення їх окремих ділянок та обумовлює «розмивання» просторової структури міст, як цілісних суспільно-територіальних комплексів, веде до їх дефрагментації, структурної мозаїчності та планувального черезсмузжя.

Такі зміни перед усім пов'язані з масштабним житловим будівництвом в межах виробничих зон міст, створення там розважальних та торгівельних комплексів тощо. Масштаби, яких набули ці явища у великих містах України і перед усім у Києві вже давно вийшли за межі доцільної та виправданої зміни функціонального призначення виробничих територій.

Внаслідок цього звужується територіальний базис розвитку реального сектору економіки міст, погіршуються можливості його ефективної трансформації на засадах постіндустріалізму та 5 і 6 технологічних укладів. Дорожчання та вичерпування територіального ресурсу міста «виштовхує» за його межі та приводить до банкрутства не тільки нерентабельні екофобні виробництва, а й ті, що є стратегічно важливими для суспільства та міського розвитку. В цій ситуації погіршуються можливості для формування в містах новітніх територіальних форм економічної та інноваційної діяльності, таких як мережі технологічних, наукових та індустріальних парків, інноваційно-виробничі кластери тощо.

В умовах децентралізації управління просторовий розвиток великих міст зіштовхнеться з серйозними лімітуючими чинниками, що значною мірою унеможливають розширення їх кордонів, винесення за їх межі окремих обслуговуючих функцій тощо. В Києві та метрополісному регіоні, який об'єктивно розвивається довкола нього проблема ефективного використання територіальних ресурсів на основі удосконалення просторової організації їх суспільно-територіального комплексу набула сьогодні особливої гостроти та актуальності.

В основі розроблення системи заходів щодо вдосконалення просторової організації Київського метрополісного регіону мають бути покладені такі базові ідеї:

- 1) Будь-яке велике місто розвивається у нерозривному взаємозв'язку з навколишньою територією, утворюючи разом із нею цілісний суспільно-територіальний комплекс, який забезпечує формування метрополісного регіону. Цей регіон характеризується усіма системними атрибутами і, перед усім, просторовою структурою та організацією.
- 2) Київський метрополісний регіон як унікальне суспільно-територіальне утворення, що відіграє ключову роль у соціально-економічному розвитку країни та реалізує організаційно-управлінську, креативно-інноваційну, інформаційно-репрезентативну та інші функції національного та міжнародного рівнів потребує реалізації особливих заходів щодо активізації його місії.

3) Такі заходи ґрунтуються на ефективному використанні обмежених за своєю природою територіальних ресурсів, що спрямовано на побудову інноваційної економіки на засадах постіндустріалізму та всебічного розвитку інформаційного суспільства.

У відповідності з оперативними цілями, завданнями та заходами Стратегії розвитку міста Києва до 2025 року та Стратегії розвитку Київської області на період до 2025 року та виходячи з необхідності удосконалення просторової організації Київського метрополісного регіону потребують нагального вирішення такі завдання:

- 1) Визначення в межах Києва та його субурбії стратегічно важливих точок та ареалів придатних для формування системи наукових, технологічних, індустріальних парків, інноваційно-виробничих та промислових кластерів;
- 2) Здійснення наскрізного функціонального зонування Київського метрополісного регіону, яке б забезпечувало ефективне використання території у відповідності із стратегічними завданнями його збалансованого розвитку;
- 3) Розроблення системи заходів для забезпечення скоординованої діяльності територіальних громад, що увійдуть до складу Київського метрополісного регіону у вирішенні стратегічних завдань його розвитку як цілісного суспільно-територіального комплексу.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МІСТА ХАРКОВА В ПЕРІОД ПОСТІНДУСТРІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

О.С. Суптело

suptelo@gmail.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Сучасні міста України за період незалежності, під впливом ряду внутрішніх та зовнішніх факторів змінили не лише свій зовнішній вигляд, а й значно трансформували функціональну та морфологічну структури. Перехід до постіндустріального етапу розвитку для міст України як і для всього Східноєвропейського регіону пов'язаний із значною кількістю проблем, які виникли під дією економічних, геополітичних, соціальних та демографічних факторів [1].

Місто Харків можна назвати типовим прикладом індустріального міста, що трансформується. За період з 1991 по 2019 роки, місто Харків змінило вектор свого економічного розвитку від індустріального машинобудівного міста, до такого в економіці якого значну роль відіграють галузі сфери послуг. Разом з тим трансформувалися функції міста та окремих його територій. Харків від великого промислового центру перетворюється в Smart city. Проте, такі

трансформації мали не лише позитивні наслідки, а й викликали ряд проблем, які сповільнюють розвиток міста в напрямку постіндустріального.

Метою даного дослідження є встановлення та характеристика проблем розвитку міста Харкова в період постіндустріальних трансформацій та окреслення можливих перспектив рішення цих проблем та подальшого розвитку.

Відповідно до концепції постіндустріального розвитку та визначених факторів трансформацій міста Харкова виявлено наступні категорії проблем його розвитку (рис. 1):

Рис. 1. Проблеми розвитку міста Харкова в період постіндустріальних трансформацій (створено автором)

Постіндустріальний розвиток суспільства та території, розробка нових урбаністичних концепцій та становлення засад «нового урбанізму» в тандемі з тенденціями глобалізації і людиноцентризму дають можливість до розвитку Харкова за такими основними напрямками:

- Smart city [3]
- Creative city
- Information city [4].

Наразі, відповідно до існуючої стратегії розвитку міста, Харків позиціонує себе як Розумне (Smart) місто [2, 3], та нарощує можливості діджиталізації для впровадження засад Information city [2, 5]. Враховуючи потреби міських жителів, міста та навколишнього середовища, доцільним є декларування розвитку міста на засадах сталого розвитку. При цьому місто Харків має значний потенціал до успішного розвитку шляхом постіндустріальних перетворень.

Відповідно до рівнів розвитку, місто Харків має такі перспективи та можливості ефективного постіндустріального розвитку:

I. *Глобальний рівень* – на рівні з іншими містами світу, для підвищення ефективності розвитку міської соціогеосистеми міста Харків слід:

- a. Підвищувати інвестиційну привабливість міста, особливо в галузі невиробничої сфери, головним чином в науки, комунікації, ІТ [6].
- b. Вести міжнародну діяльність по просуванню бренду міста, для підвищення його конкурентоздатності;
- c. Залучення до економічної діяльності та інвестування ТНК..

II. *Регіональний рівень* – на рівні держави та регіону для більш ефективного та швидкого переходу міста Харкова на постіндустріальний етап розвитку слід:

- a. Сприяти збільшенню чисельності населення міста, особливо за рахунок висококваліфікованих кадрів;
- b. Створення умов для реалізації потенціалу креативної активної молоді та студентства, в тому числі з інших регіонів країни;
- c. Налагодження внутрішніх та зовнішніх ринків збуту товарів та послуг
- d. Підвищення рівня безпеки та розвитку регіону

III. *Локальний та інтралокальний рівні* – власне рівні функціонування міста (міське середовище):

- a. Перегляд існуючої стратегії розвитку міського простору;
- b. Удосконалення генерального плану міста;
- c. Просування бренду міста серед місцевих жителів та підвищення рівня місцевої урбаністичної ідентичності;
- d. Створення ефективного стратегії повторного використання та адаптування покинутих територій в місті, в тому числі промислових;
- e. Всебічне залучення місцевих громад до планування та розвитку міського простору;
- f. Підтримка малого та середнього бізнесу особливо в сферах надання послуг;
- g. Сприяння розвитку туризму, освіти, науки та культури в межах міста

За наявного економічного, соціального та демографічного потенціалу розвитку міста Харкова, виконання вище зазначених перспективних положень може стимулювати більш швидкий та ефективний перехід до

постіндустріального етапу розвитку, який можна вважати еволюційним після модерного індустріального етапу розвитку.

Отже, зважаючи на складні історичні, соціально-економічні та політичні передумови розвитку міста Харкова, його не можна віднести до групи класичних постіндустріальних міст. Аналіз економічної, соціально та просторової складової міської соціогеосистеми Харкова в період незалежності дає змогу стверджувати, що для міста як і для більшості міста субрегіону Східна Європа, характерним є значний вплив соціалістичного минулого та наявна індустріальна спадщина. Все це, головним чином відображається в зовнішньому вигляді таких міст, в їх міських публічних просторах.

Список використаних джерел:

1. Niemets, L. Post-Industrial Development of The City of Kharkiv (Ukraine): Backgrounds and Realities / L. Niemets, O. Suptelo, M. Lohvynova, K. Sehida, L. Kliuchko / Proceedings of the 34nd International Business Information Management Association Conference, IBIMA 209 - Vision 2025: Education Excellence and Management of Innovations Through Sustainable Economic Competitive Advantage, 2019, P. 328-337.
2. На Kyiv Smart City Forum 2019 нагороджені міста-лідери з впровадження інноваційних рішень. Режим доступу: <http://auc.org.ua/novyna/na-kyiv-smart-city-forum-2019-nagorodzheni-mista-lidery-z-vprovadzhennya-innovatsiynih-rishen>
3. Стратегія розвитку міста Харкова до 2020 року. Режим доступу: <https://www.city.kharkov.ua/assets/files/docs/zakon/strategy2411.pdf>
4. Стратегія розвитку міста Харкова до 2030 року. Режим доступу: <https://create.kharkov.ua/strategy>
5. Харків визнаний кращим цифровим містом України. Режим доступу: <https://www.city.kharkov.ua/uk/news/kharkiv-viznaniy-kraschim-tsifrovim-mistom-ukraini-45759.html>
6. Харьков – лучший инновационный город Украины по версии Kyiv Smart City Forum. Режим доступу: <http://izvestia.kharkov.ua/tv-proekty/hi/3253/1281539.html>

ОПТИМІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ УРБОСИСТЕМ НА ПРИКЛАДІ ДРОГОБИЧА

О.В. Терлецька¹, Л.П. Кушнір, Т.В. Періг

¹Oksanater1989@gmail.com

*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С.З. Гжицького, Львів, Україна*

Оптимізація урбосистем є обов'язковим розділом будь-якого проекту сучасної експлуатації міського середовища. Саме тому основи її реалізації розробляла значна кількість науковців. До них належать В. Блаунца (1990); С. Величко (1998); О. Дмитрук (1998; 2004); О. Гладкий, С. Іщук (2010); М. Клименко, Ю. Пилипенко, О. Мороз (2010); О. Дронова (2014) та ін.

Водночас, кожне місто характеризується значними індивідуальними

особливостями, що створює основу для досліджень з оптимізації його середовища. Предметом нашого дослідження є складові урбосистеми міста Дрогобич, а метою – розробка заходів з екологічного оптимізування його середовища.

Оптимізування наявного екологічного стану будь-якої урбосистеми можливе лише на підґрунті сукупності екологічного оцінювання, спрямованого на виявлення реального стану території урбосистеми; виявлення проблемних районів і чинників, які призводять до негативних екологічних наслідків. Оцінка має містити підрозділи: а) визначення вихідного стану територіальної системи; б) прогнозування її майбутнього стану без утручання; в) прогнозування майбутнього стану з наявним утручанням. Крім того, це підґрунтя для встановлення цінності або значення певної територіальної системи для відповідної діяльності людини (техногенного використання, вилучення ресурсів, рекреації, естетичного, науково-пізнавального тощо) через процес визначення й прогнозування результатів зовнішніх дій на структуру зв'язків територіальної системи [4].

Геоекологічна оцінка Дрогобицької урбосистеми здійснювалася за низкою геохімічних (хімічне забруднення ґрунтів та поверхневих і підземних вод) та геофізичних (шумове забруднення) показників із кінцевим складанням інтегрованої схеми екологічної оцінки.

В межах м. Дрогобич щорічно накопичується понад 150 тис. м куб. твердих побутових відходів. Вони утворені постійною діяльністю людства у вигляді побутового сміття, становлять 2*5 % від загальної кількості, проте шкода від нього стає дедалі більшою. Причина – збільшення частки хімічно - шкідливих речовин та предметів [4].

Для створення узагальненої схеми оцінки геоекологічного стану Дрогобицької урбосистеми використовували переважно методику накладання оцінних картосхем. При цьому головними були картосхеми геоекологічного стану урбоземів і поверхневих та підземних вод. Картосхеми геоекологічного стану атмосферного повітря в зонах автотрас виконували додаткову (допоміжну корегувальну) роль. Відповідно оцінювали кожен відділ ландшафтної диференціації Дрогобича. [6]

Отримана оціночна картосхема свідчить, що найбільш загрозливою екологічною ситуацією характеризуються північні та південні райони міста, що межують із його центральною частиною. У центральній зоні зі сходу на захід простежуємо умовно-загрозливу екологічну ситуацію. Лише окраїни міста мають умовно-задовільні екологічні характеристики. [6]

Поняття «оптимізації території», незважаючи на його часте застосування, має бути не лише територіальною, а й екологічною. Її можна розуміти як збереження екологічної квазірівноваги на засадах оптимального використання природних ресурсів й умов навколишнього середовища. Безпосередньо оптимізація міського середовища – це забезпечення гармонізації обміну речовини та енергії між блоками живої й неживої природи міської екосистеми, тобто рівноваги екологічної, або такого стану природного середовища урбанізованого району міської агломерації чи окремого міста, за якого

забезпечуються саморегуляція, належна охорона та відтворення його основних компонентів: атмосферного повітря, водних ресурсів, ґрунтового й рослинного покриву, тваринного світу. У нашому випадку щодо критерія оптимальності варто сприймати показник, який сприятиме забезпеченню приведення навколишнього міського середовища до екологічно прийнятих норм, тобто ним мають бути самі екологічні норми. Інша справа, що способи досягнення такого критеріального стану можуть бути різноманітними, залежними від конкретної екологічної ситуації. [3]

Оцінивши екологічний стан основних компонентів ландшафту міста можемо запропонувати наступні заходи щодо їх оптимізації:

Для зменшення забруднення атмосферного повітря:

- обладнання підприємств міста пило-, газовловлюючим устаткуванням (зокрема таких підприємств як ТОВ УККАН, ВАТ Прикарпатбуд, цегельний, бетонний та асфальтний заводи);
- упровадження екобезпечних технологій та сировини (особливо на підприємствах хімічної та будівельної промисловості);
- детальна екологічна експертиза нових виробничих ліній, сировини, матеріалів, технологій, особливо імпорتنих, обов'язкове їх маркування та сертифікація (насамперед стосується нових підприємств, або підприємств з іноземними інвестиціями) (ТОВ УККАН);
- винесення підприємств для яких не дотримуються вимоги СЗЗ за межі міста;
- добудова, або покращення стану існуючих об'їздних шляхів, розвантаження особливо центральних частин міста (вул. Грушевського, вул. Мазепи, вул. Театральна, вул. Бруно Шульца, вул. Т. Шевченка, вул. П. Орлика);
- облаштування вздовж основних доріг санітарних смуг належної ширини з дотриманням рекомендованої позиції ландшафтного дизайну та фізіології рослин видового складу та ярусної структури біоценозів (особливо стосується центральних частин міста, явно не розрахованих на таку кількість транспорту – вул. Мазепи, вул. Шкільна).

Для покращення екологічного стану водних ресурсів:

- заборона використання озер на території міста в рекреаційних цілях та для вилову чи розведення риби, оскільки вміст у воді кишкової палички у декілька сотень разів перевищує встановлені норми;
- упорядкування поверхневого стоку з міської території з метою зменшення забруднення поверхневих і підземних вод (очисні споруди дощового стоку не справляються з одноразовою великою кількістю опадів) – вул. Бориславська, вул. В. Великого, вул. П. Орлика);
- очистка раніше забруднених водойм і водотоків та постійний контроль за їх станом.

Для зменшення забруднення ґрунтів:

- організація більш інтенсивного й повного прибирання території міст та вчасне вивезення сміття, ліквідація несанкціонованих сміттєзвалищ (особливо в районах вулиць Самбірська, Стрийська, Коновальця та в центральній частині міста);

- повне або хоча б часткове відновлення експлуатації полігону ТПВ та розробка на перспективу інших методів утилізації побутових та промислових відходів;
- проведення очистки ґрунту шляхом підвищення активності організмів, що його населяють та насаджень спеціальних рослин-очищувачів (наприклад, стерилізованої водопериці, рожевого барвінку, соняшників, жовтого ірису, осоки, і, навіть, звичайних цукрових буряків);
- розробка системи інженерного захисту території міста, особливо для запобігання підтопленню та прояву суфозійних просадок.

Для зменшення забруднення та покращення геоекологічного стану зелених насаджень:

- збільшення площі зелених насаджень у місті, досягнення мінімального рівня озеленення 16 м²/людину (в наш час 6,6 м²); [6]
- розширення існуючих парків, закладання нових великих парків (адже позитивна екологічна роль парку у місті, враховуючи його вплив на кисневий режим, спостерігається, починаючи від 50 га);
- розробка наукового обґрунтування проектів озеленення міста із позицій ландшафтного дизайну, відео екології, екології рослин, зокрема, підбір оптимальних схем озеленення, які б найбільше вбирали забруднюючі речовини, освіжали повітря та збагачували його киснем, виділяли фітонциди (особливо стосується селітебних територій).

Висновки. Проведене екологічне оцінювання території Дрогобицької урбосистеми й розроблення оптимізаційних заходів дали підставу зробити такі висновки: екологічне оптимізування Дрогобицької урбосистеми повинно розроблятися на екологічному зонуванні міста, з врахуванням особливостей екологічного стану структурних складових урбосистеми.

Список використаних джерел:

1. Блануца В.И. Географические исследования крупного города: подходы, понятийный аппарат, принципы. География природных ресурсов. 1990. № 1. – С. 27 - 35.
2. Гладкий О.В., Іщук С.І. Географія міст. Геоурбаністика. Київський нац. ун. Ім. Тараса Шевченка. Київ: Паливода А.В., 2014. 300 с.
3. Дмитрук О.Ю. Урбаністична географія. Ландшафтний підхід. Київ: РВЦ «Київський університет», 1998. 139 с.
4. Дмитрук О.Ю. Ландшафтно-урбанізовані системи: конструктивно-географічні основи оптимізації та управління. Київ: ВГЛ Обрій, 2004. 216 с.
5. Терлецька О.В. Екологічний стан вод урбосистеми Дрогобича. Український Географічний Журнал. № 1. 2017, 61-65 с.

ТЕНДЕНЦІ ЖИТЛОВОЇ ЗАБУДОВИ КИЇВСЬКОГО МЕТРОПОЛІСНОГО РЕГІОНУ

Л.Ю. Шабашова

Liuda.shab@gmail.com

Інститут географії НАН України, м. Київ, Україна

Столичний статус Києва, як ядра Київського метрополісного регіону, розвиток активної економічної діяльності обумовлює концентрацію значних обсягів людських ресурсів. Потреба у житлі є базовою потребою людини, забезпечення якої полягає у будівництві нового та реконструкції застарілого житла, тому зростання чисельності населення впливає на інтенсивність процесів забудови, а також породжує необхідність вирішення питань забезпечення інфраструктурою.

Київський метрополісний регіон, або Великий Київ, в загальноукраїнському контексті відзначається високою густотою населення. Підвищена густота населення простягається широкою (близько 20-50 км) смугою навколо столиці з більш динамічним ростом на заході, півдні та сході та досить обмеженими можливостями на півночі. Київ разом з передмістям - це не тільки одна з найбільш густозаселених територій України, а й найбільш динамічний центр ущільнення забудови в пострадянський період. Системні перетворення в господарстві призвели до скорочення площі територій промислово-виробничого призначення, тоді як розвиток третинного сектора зумовлює підвищену потребу в придатних для житлової та нежитлової забудови площах.

Зростання людності міста відбувається переважно за рахунок міграційного притоку, а також невеликого природного приросту населення. Столичне місто та його передмістя стали центрами тяжіння для людей, які в результаті анексії та окупації сходу України, змушені були змінити місце проживання. Фактична чисельність населення міста Києва залишається дискусійною, оскільки офіційна статистика не враховує значної частини працездатного населення, що проживає в орендованому житлі. З іншого боку, віддалені від столиці міські та сільські поселення Київської області характеризуються досить інтенсивною депопуляцією та зниженням ролі поселень в системі розселення. Це створює навколо столичного міста смугу, що ущільнюється за рахунок інтенсивної житлової забудови, тому виникає необхідність врахування цих територій при плануванні розвитку столичного міста. Місцями сельбищні території районів Київської області та Києва розділені тільки кільцевою дорогою.

Вивчення процесів житлової забудови та розселення населення дозволяє окреслити контури Великого Києва, які є динамічним утворенням і не завжди збігаються з межами, раніше визначеними на основі економічних зв'язків в межах Київської агломерації. Сучасні процеси ущільнення густоти населення значною мірою залежать від темпів завершення та здачі в експлуатацію

житлових проектів.

Система розселення в цілому характеризується певною інерційністю, на цьому фоні найбільш динамічно розвивається житлове будівництво в межах територій зі значним економічним потенціалом та зручною транспортною доступністю до робочих місць. Трансформаційні зміни у суспільстві, пов'язані з переходом від планової економіки до ринкових умов, позначаються на характері перебігу процесів формування мережі поселень. Постає проблема наявності вільних територій, придатних для спорудження житлових комплексів, площі яких дуже обмежені. У приміській зоні площі під забудову потребують зміни статусу земель з сільськогосподарських на призначені під забудову. Чи не найбільшим резервом для сільбищних територій в межах міста є колишні промислові зони. Подекуди забудова відбувається у зелених зонах, на території парків, лісопарків, що призводить до суттєвого погіршення мікроклімату столиці та міст-супутників. У результаті деградації зелених насаджень формуються острівці екстремальних температур влітку на щільно урбанізованих територіях.

Роль міської влади Києва та місцевих рад зводиться до виділення ділянки під забудову, а органів контролю – до перевірок відповідності забудови нормам заявленого проекту. Така ситуація у будівництва житла робить цю сферу повністю залежною від ринкової кон'юнктури, що створює цілий ряд економічних ризиків. Сучасні новозбудовані житлові комплекси столиці переважно ущільнюють простір в межах існуючих мікрорайонів. Особливістю будівельних проектів, реалізованих «з нуля», є підвищена поверховість та компактність розміщення. Міста-супутники теж суттєво ущільнюються за рахунок поверховості та наступу на забудову приватного сектора.

Так, за даними державної служби статистики України, у 2019 р. в найбільше нового житла було здано в експлуатацію у Київській (15,6 % від усього по Україні), у Львівській (12,0%), в м. Києві (12,0%), Івано-Франківській (7,4 %), Одеській (8,7%) області. Тобто п'ять українських регіонів (столиця як окрема одиниця) зосереджують 56,2 % новозбудованого житла. У системі міських поселень, безперечним лідером залишався Київ (19,5%), Київська область посідає третє місце (11,2 %) після Львівської (12,6%), Івано-Франківська, де переважає частка сільського населення (5,9%), Дніпропетровська (4,9%). Ці адміністративні одиниці концентрують 54,1 % усіх новобудов у містах. Співвідношення між міськими та сільськими територіями за цим показником становить 62% у містах та 38% у сільській місцевості.

Лідером у забудові сільської місцевості є Київська область (23%), а також ще п'ять областей: Львівська, Івано-Франківська, Одеська, Закарпатська, Чернівецька, що сумарно зосереджують близько 72% усього житла введеного в експлуатацію в сільській місцевості. Тільки Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька мають переважаючу частку сільського населення у системі розселення. Такий високий показник новобудов у сільських поселеннях є свідченням того, що в зоні впливу великих міст, особливо столиці, села втрачають свій стиль життя і перетворюються на спальні райони міста. Окремі житлові багатоповерхові комплекси локалізуються в селах Києво-

Святошинського району Київської області, що на межі з кільцевою дорогою має широку смугу багатоповерхових житлових кварталів. Процес забудови сільської місцевості багатоповерхівками має певні соціальні, економічні та екологічні ризики, які стають відчутними після заселення новобудов, також погіршується транспортна доступність столичного міста через численні затори і корки.

Тенденція збільшення площі новозбудованого житла у сільській місцевості є підтвердженням прояву загальносвітового тренду субурбанізаційних процесів у передмістях найбільших міст та зміни конфігурації систем поселень. За даними Головного управління статистики у Київській області, більше 50% загального обсягу прийнятого в експлуатацію житла зосереджено у Києво-Святошинському, Вишгородському районах та місті Ірпінь.

Водночас у передмісті Києва, зокрема в сільській місцевості заплановано та розпочато будівництво такої кількості житлових проєктів, успішна реалізація яких в наступні п'ять років збільшить людність цих територій в 5 і більше разів. Так, наприклад, за умови успішної реалізації тільки одного проєкту до кінця 2021 р. в селі Святопетрівське Києво-Святошинського району наявний житловий фонд збільшиться на 12 тис. квартир. Це один з найбільших проєктів житлової забудови у Києво-Святошинському районі, які частково здані в експлуатацію, без врахування тих, що вже заселені. Зростаюча щільність населення вимагає розробки державних програм з розбудови соціальної інфраструктури (навчальні, спортивні, медичні заклади), а також програм дорожнього будівництва, створенні маршрутів громадського транспорту тощо.

Постає важливе питання балансу між планами забудовників та зміною якості міського середовища. Особливо гостро постає ця проблема в районах столиці, що межують з передмістям та мікрорайонів, де зводилися та компактно планувалися будинки висотою понад 12 поверхів. Винятком є сучасні житлові комплекси, що будуються за концепцією «місто в місті» з врахуванням сучасних вимог до облаштування їх території, що передбачають мінімізовані відстані до торгівельних, соціальних, медичних об'єктів, а також облаштування громадських просторів, покликаних забезпечити потребу взаємодії в людському суспільстві, соціалізації, спілкування, обміну досвідом, співпраці тощо.

Слід зазначити, що при оцінці рівня економічного зростання на основі зростання попиту на житло слід враховувати інерційність цього процесу. Тобто спочатку з'являється платоспроможний попит, а згодом пропозиція житла. Але коли пропозиція житла перевищує платоспроможний попит є загроза для фінансової стабільності забудовника та реалізації задекларованих планів. Частина новозбудованого житла залишається нереалізованою, оскільки приватний інвестор не здатний оплатити ринкову вартість житла. Перспективним є викуп частини квартир в комунальну власність для подальшої здачі їх в оренду. Суперечності у сфері будівництва в цілому та житлового зокрема, які полягають в ігноруванні забудовниками діючих правил будівництва, стають причиною утворення цілих районів у Києві та передмісті з ускладненими умовами проживання. Це стосується поверховості та щільності зведених будинків, місцеположення яких різко погіршує мікроклімат території

в цілому, якості та плануванні інженерних (забезпечення електрикою, водозабезпечення, газифікація) споруд, наявності об'єктів соціальної інфраструктури (заклади шкільної та дошкільної освіти, охорони здоров'я та дозвілля), а також забезпечення жителів новобудов громадським транспортом. В межах Києва та передмістя, особливо в районах новобудов, ця проблема постає особливо гостро.

За даними офіційної статистики введення в експлуатацію житла у місті Києві та на прилеглих територіях характеризується стабільною динамікою зростання з незначними коливаннями протягом року. В цілому, за планами забудовників тенденція розбудови і введення в експлуатацію нового житла у Київському метрополісному регіоні, буде залишатися позитивною.

Оцінюючи місце Великого Києва в системі житлової забудови України, слід розуміти, що позитивні кількісні параметри житлового будівництва не завжди означають якість. За кількістю квадратних метрів та зростанням населення практично не проглядається вирішення проблеми життєвого середовища, публічних просторів для комунікації між жителями новозбудованих мікрорайонів.

ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

С.М. Білянська¹, П.С. Довженко², А.О. Самойлова³, К.А. Сімцова³

¹nb.sofi1607@gmail.com, ²dovzhenko728@ukr.net,

³samojlovaalina251@gmail.com, ⁴ksimsova282@gmail.com

Науковий керівник – д. геогр. н., доц. К.Ю. Сегіда

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Вже не вперше людство стикається з економічними та міграційними проблемами й кризами, які є важкими наслідками чи то локальних, чи то глобальних проблем. На сьогоднішній день головним глобальним чинником є вірус COVID-19, що надзвичайно швидко розповсюджується. Мігранти стикаються з ризиком зараження, а також з можливою втратою роботи, заробітної плати та медичного страхування через суттєві зміни у життєдіяльності багатьох держав світу: встановлення обмежень виїзду/в'їзду до країн та пересування всередині країн, посилення ролі державного управління в надзвичайних умовах, різке скорочення економічної активності внаслідок карантинних заходів та встановлення обмеження трудової діяльності [1, 9]. Розглянемо особливості зміни міграційної політики в країнах світу в умовах пандемії COVID-19 та їх наслідки, визначимо сучасні тенденції міграційних процесів у світі, зміну їх обсягів, напрямів, окреслимо зміни міграційної поведінки населення України.

Тож, в умовах пандемії COVID-19 положення міжнародних працівників більш складне і варіюється від країни до країни. Кількість наземних пунктів

в'їзду були обмежені (наприклад, Угорщина, Німеччина, Італія, Чеська Республіка) або мобільність обмежена для основних транскордонних робітників (наприклад, між Мексикою, США і Канадою; або, наприклад, в Нідерландах з сусідніми країнами) або з постійним контрактом (Фінляндія). У деяких випадках обмеження, введені сусідніми країнами, обмежували пересування (наприклад, Аргентина і Перу для Чилі, Польща для Німеччини). У деяких випадках потрібні медичні довідки (наприклад, Литва). У Європі Європейська комісія висловила деяку стурбованість з приводу обмежень на транскордонне переміщення і випустила інструкції, щодо здійснення вільного пересування робітників під час спалаху COVID 19, яке поширюється на прикордонних робітників, сезонних робітників і короткострокові відрядження в межах ЄС [1, 5, 9].

Усі країни ОЕСР оперативно відреагували на пандемію COVID 19, вживши заходи щодо обмеження міжнародних переміщень [8]. Однак ступінь закриття кордонів і перебоїв в роботі імміграційних служб в різних країнах неоднакова. Багато країн також ввели виключення для певних категорій мігрантів в основних секторах і прийняли тимчасові заходи для тих, хто не може виїхати через пандемію. В майбутньому криза в галузі охорони здоров'я вплине на управління міграцією через затримки, нових вимог до здоров'я і зміни потреб в навичках. Це також може мати тривалі негативні наслідки для соціально-економічної інтеграції іммігрантів. У більшості країн ОЕСР заборони на поїздки були введені швидко, щоб запобігти завезення нових випадків COVID-19. Для тих, хто не міг виїхати через пандемію, більшість країн ОЕСР запропонували загальні заходи допомоги або можливість залишитися [3, 8]. Одна країна, Італія, провела широкомасштабну регуляризацію у відповідь на пандемію COVID-19. Обмеження на працевлаштування для мігрантів також були пом'якшені в багатьох країнах, щоб дозволити працювати менше або більше, знизити заробітну плату або змінити роботодавця. Крім того, мігранти можуть особливо сильно постраждати від прямих і непрямих економічних наслідків, пов'язаних з COVID-19, оскільки вони з більшою ймовірністю будуть укладати тимчасові контракти і, як правило, зосереджені в секторах, більш чутливих до коливань ділового циклу (будівництво, роздрібна торгівля, послуги) або непропорційно схильні до відключень (готельний бізнес, побутові послуги) [8].

Економічна криза, викликана COVID-19, має можливість довго бути в разі якщо розглядати його саме крізь призму міграції. Заборони на поїздки буквально повністю зупинили світову економічну діяльність. Приймаючі держави стикаються з додатковими проблемами у багатьох секторах, таких як охорона здоров'я та сільське господарство. Мігранти стикаються з ризиком зараження, а також з можливою втратою роботи, заробітної плати і медичного страхування. Валютні перекази мігрантів забезпечують фінансове життя бідним домогосподарствам в багатьох країнах. Зменшення потоків грошових переказів має можливість посилити бідність і зменшити доступ домашніх господарств до настільки необхідним медичним послугам [2].

Масштаби внутрішньої міграції приблизно в два з половиною рази перевищують масштаби міжнародної міграції. Втрата роботи і соціальна дистанція викликали хаотичний і болісний процес глобального повернення внутрішніх мігрантів, зокрема, в Індії і багатьох країнах Латинської Америки. Таким чином, заходи стримування COVID-19 могли сприяти поширенню епідемії. Урядам необхідно вирішувати проблеми, з якими стикаються внутрішні мігранти, шляхом залучення їх до програм медичного обслуговування і грошових переказів та інші соціальні програми, а також захищаючи їх від дискримінації [2, 9].

Колишній міністр закордонних справ Бангладеш Шахідул Хак акцентує увагу значущості загальної міжнародної структури для перемоги над COVID-19. В результаті мігранти та біженці можуть втратити найбільше від COVID-19, якщо не буде вжито заходів щодо їх захисту. Криза через коронавірус може увертнути півмільярда осіб в бідність [3]. Стає все більш очевидним, що COVID-19 призведе до зменшення економічного розвитку більшості країн. І настільки ж очевидно, що наслідки для зайнятості, доходів і рівності непропорційно сильно вплинуть на робочих-мігрантів. Дослідження Інституту міграційної політики, опубліковане в березні, показало, що 17% з 156 мільйонів цивільних робітників, що борються з вірусом COVID-19, є «іноземцями». Без іноземних лікарів та медичного персоналу Британська національна служба охорони здоров'я не мало б змоги впоратися із ситуацією. Тож, щоб уникнути міграційної кризи, країни повинні інтегрувати мігрантів у національну стратегію боротьби з поширенням COVID-19 [2].

Підсумовуючи, слід зазначити, що грошові перекази людей, які перебувають у міграції мають позитивний вплив на економічну ситуацію України. У 2019 році вони досягли майже 12 мільярдів доларів, або близько 8% ВВП країни. Негативною стороною міграційних процесів є їх збільшення у середині 90-х років, наслідком цього стало поглиблення демографічної кризи, зменшення кількості населення та «відтік мізків». Пандемія мала обмежений вплив на міграційні процеси. Державна прикордонна служба надала данні про те, що у першому кварталі повернулося лише 10% українців. Подібні данні надала Польська прикордонна служба: 160 000 українців виїхали з Польщі в березні та квітні, або близько 11% тих, хто був у Польщі у лютому [7].

Масових міграційних процесів не відбулося через те, що багато європейських країн адаптували та пом'якшили перебування мігрантів. Польща прийняла нове законодавство «антикризовий щит», яке включає в себе пункти, що стосуються трудової міграції, а також у Варшаві працює "гаряча лінія" як для мігрантів, так і для роботодавців. Естонія скасувала обов'язкове продовження візи, через пандемію. Мігранти матимуть можливість перебувати у країні без юридичної відповідальності, маючи дозвіл на роботу, але муситимуть покинути її через днів після закінчення карантину [1, 3, 9]. У Латвії ситуація подібна до Естонії. Також роботодавці мають можливість подати список робітників задля отримання підтримки у неробочий час, яка становить 75% від заробітної плати з дотриманням податків. У Фінляндії громадянам інших країн, які проживають на законних підставах, але без права на працю,

було дозволено працевлаштовуватися в певних секторах. В Іспанії студентам мігрантам, які раніше не мали права працювати, дозволено працювати в сільськогосподарському секторі. Міграційні процеси під час пандемії не припиняться, а лише уповільняться. Одними з основних причин міграції є низькі зарплати та безробіття [2].

Станом на вересень 2020 року емігранти з 20 країн із найбільшою кількістю випадків захворювання на COVID-19 становили близько 32% від загальної кількості міжнародних мігрантів [5, 7]. Мігрантам, що повертаються в рідну країну, потрібно шукати нові джерела доходів у межах економіки, яка потерпає внаслідок COVID-19. Наприклад, Державна служба зайнятості України заявила, що реєструє кілька тисяч безробітних на день, тоді як на ринку праці майже не з'являються нові вакансії [4]. За таких обставин пошук роботи для мігрантів, що повертаються, дуже складний, особливо для тих, чий навички не відповідають потребам вітчизняного ринку праці. Щодо України, то багато трудових мігрантів стали заручниками ситуації через те, що Уряд України значно обмежив пересування через державний кордон, а також заборонив міжнародне регулярне автобусне, залізничне та авіаційне сполучення. Є значний ризик різкого збільшення міграційних потоків, бо через кризу спричинену пандемією від 500 000 до 700 000 людей в Україні втратили роботу [6]. Загалом подальші міграційні процеси будуть залежати від епідеміологічної ситуації та домовленостей між країнами. Нажаль, сьогодні пандемія COVID-19 набирає нових обертів, її вплив на економічний розвиток усіх країн та міграційні процеси буде зберігатися, оцінка впливу, пошук важелів та напрямів залишаються актуальними напрямами суспільно-географічних досліджень.

Список використаних джерел:

1. CEDOS. Коронавірус і міграція: як реагував уряд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/en/articles/koronavirus-i-mihratsiia-iaak-diiav-uriad>
2. COVID-19 could bring about a migration crisis. Here's how we can avoid it / Global economic forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/covid19-coronavirus-migration-crisis-refugees-international>
3. COVID-19 Crisis Through a Migration Lens [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33634>
4. COVID-19 impact on Ukrainian migrants: situation overview / IOM un migration [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom_ukraine_covid-19_impact_on_migration.pdf.
5. Migration Data Portal. Immigration & emigration statistics. Migration data relevant for the COVID-19 pandemic. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://migrationdataportal.org/hemes/migration-data-relevant-covid-19-pandemic>
6. Ukrainian Labour Migration to the EU During the COVID-19 Pandemic. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pism.pl/publications/Ukrainian_Labour_Migration_to_the_EU_During_the_COVID19_Pandemic.
7. World Data Atlas. Ukraine – Net migration rate [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://knoema.com/atlas/Ukraine/topics/Demographics/Population/Net-migration-rate>
8. Дії щодо мігрантів країн Організації економічного співробітництва і розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/managing-international-migration-under-covid-19-6e914d57/>

9. Подолання наслідків впливу covid-19 на мобільність населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom_ukraine_covid-19_migration_messages_ukr.pdf

ЧАСОВІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ НАРОДЖУВАНOSTІ В УКРАЇНІ

Г.А. Карайченцева

annkaraichenceva61098@gmail.com

Науковий керівник – д. геогр. н., доц. К.Ю. Сегіда

Харківський національний університет В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Останнім часом в Україні можна спостерігати процес скорочення чисельності населення, тобто, так звану, депопуляцію. Розглядаючи питання особливостей демографічних процесів можна виділити загальні, такі як взаємозумовленість та залежність одного від іншого, парність чи протилежну спрямованість. Ці особливості виступають фактором системоутворення, формуючи з населення систему з врахуванням всіх його якостей та особливостей. Також, важливу роль відіграє фактор народжуваності населення, що відповідає за своєчасність біологічних та соціальних процесів. В цілому за статистичними даними чисельність населення України зменшилась приблизно на 5,8 мільйонів осіб за період з 2002 року по 2018 рік, така ситуація обумовлена процесом старіння нації, через те, що показники народжуваності зменшуються та кількість осіб працездатного віку скорочується [1, 2].

Дослідимо та проаналізуємо один з важливих показників, який має вплив на відтворення населення – показник народжуваності населення України за період з 2002 по 2018 року. Оцінюючи показники народжуваності по Україні за період з 2002 року по 2018 рік можна спостерігати таку динаміку: абсолютні показники народжуваності коливалися приблизно в межах від 335 000 до 513 000 осіб (перераховуючи у відносні показники – від 8 до 12 народжених на 1 000 осіб); максимальні показники кількості народжених припадають на період з 2008 року по 2013 рік, переважаючи за 500 000 осіб, окрім 2010 року, кількість народжених в якому складала 497 689 осіб; мінімальний показник спостерігався в 2018 році, коли кількість народжених становила 335 874 особи. Щодо загальної динаміки – досліджуваний період можна поділити на три періоди [3, 4, 5]:

- 1) з 2002 року до 2007 року, включно, протягом цього періоду спостерігалось поступове збільшення кількості народжених, яке можна обумовити більш-менш стабільною політичною та економічно-соціальною ситуаціями в країні;
- 2) з 2008 до 2013 рік можна назвати «періодом розквіту» для України, тому що показники кількості народжених сягали максимальних значень,

причиною такої демографічної ситуації слугували стабільний політичний стан, відсутність будь-яких військових конфліктів, в більшій мірі, задовільний соціально-економічний стан населення та інші умови, що відіграють не менш важливу роль у процесі відтворення населення;

3) з 2014 року до 2018 року, кількість народжуваних стала скорочуватися, вони зменшилися з 465 893 осіб (2014 рік) до 335 874 осіб (2018 р.), за умов відсутності даних по АР Крим, Донецькій та Луганській областях, саме на таку демографічну ситуацію, протягом цього періоду, вплинуло виникнення політичної кризи, а згодом проведення антитерористичної операції на сході України та анексія Криму. Це послугувало виникненням значного потоку внутрішніх та зовнішніх міграцій населення, люди почали виїжджати за межі Луганської та Донецької областей в пошуках захисту, нового місця роботи та будь-яких можливостей продовжувати життя.

Досліджуючи динаміку зміни кількості народжуваних в Україні за період з 2002 р. до 2018 р. доцільним буде проаналізувати та порівняти показники цих років, щоб зазначити загальні зміни. Кількість народжених у 2002 році складала 390 687 осіб, в 2018 році – 335 874 особи (за умов відсутності даних з територій Луганської, Донецької областей та АР Крим), що становить 8,1% та 8,0% відповідно. Можна спостерігати значне зменшення кількості народжуваних в країні, за цей період показники скоротилися на 54 813 особи [3].

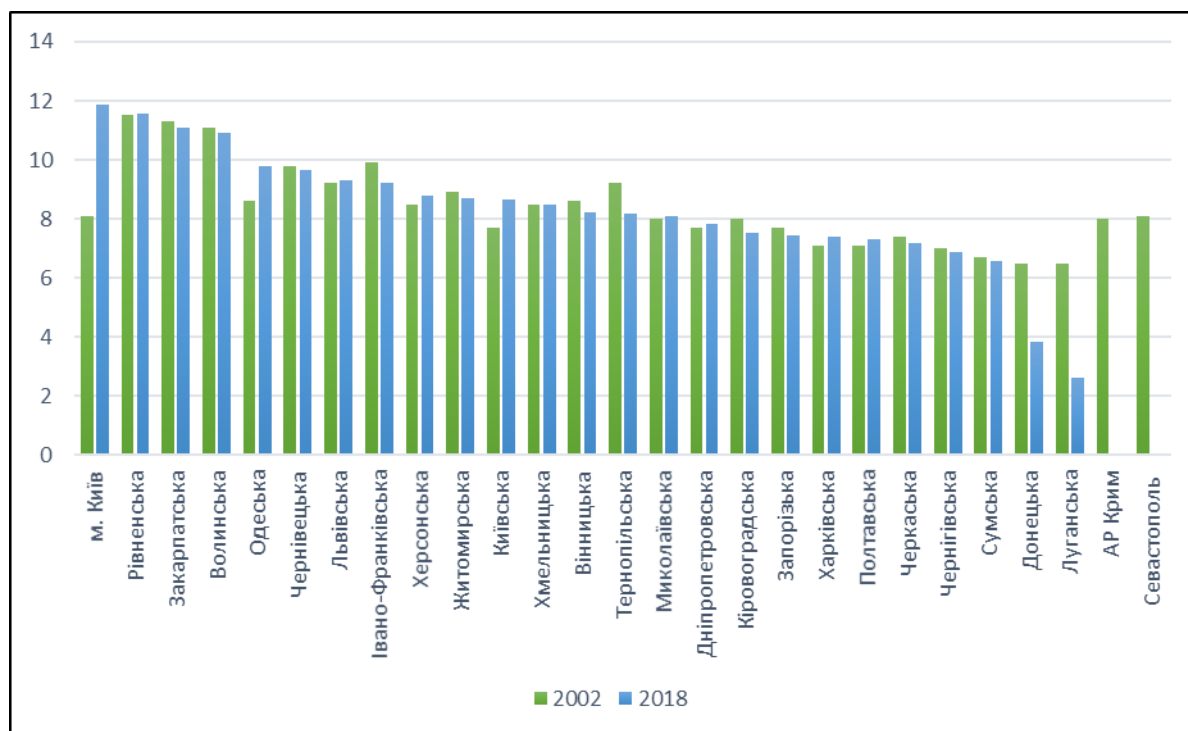
Аналізуючи дані за 2018 рік (рис. 1) можна помітити, що за кількістю народжених лідирує м. Київ із показником 11,9% – це можна пояснити тим, що м. Київ є столицею, яка відкриває величезну кількість можливостей та перспектив для молоді, також, за умов проведення антитерористичної операції на сході України, багато переселенців прямує саме до столиці у пошуках кращого життя та соціально-економічного захисту й будь-якої стабільності. Враховуючи дуже низьку якість життя, незадовільний рівень економічного розвитку регіону, значний темп депопуляції населення й ще велику кількість факторів, які не влаштовують населення регіону та вимагають вирушати на пошуки більш прийнятних умов життя у сучасному світі, найнижчий показник народжуваності має Сумська область, який становить 6,6% [1, 5].

У 2002 році (рис. 1) максимальний показник народжуваних припадає на Рівненську область і становить 11,5%, натомість мінімальний показник спостерігається в Луганській та Донецькій областях – 6,5%. Такий розподіл можна обумовити впровадженням різних спеціальних програм для підвищення народжуваності окремих регіонів, молодіжної та сімейної політик. Стосовно Луганської та Донецької областей – вони є промислово-виробничими регіонами України, які спеціалізуються на видобуванні корисних копалин, палива, розвинута металургія та хімічна промисловість, що слугує незадовільній екологічній ситуації, яка є одним з найважливіших чинників відтворення населення [2].

Отже, проаналізувавши статистичні дані показників народжуваності населення України за період з 2002 року до 2018 року зазначимо, що показники народжуваності скоротилися з 390 687 осіб (дані на 2002 рік) до 335 874 осіб

(на 2018 рік), за умов відсутності даних з територій Луганської, Донецької областей та АР Крим), що становить 8,1‰ та 8,0‰ відповідно.

Така демографічна ситуація сформувалась через низку питань, наприклад, нестабільної економічної ситуації в державі, виникнення політичної кризи, проведення антитерористичної операції на сході України та анексія Криму, які, в свою чергу, посприяли збільшенню частки населення зі статусом «вимушено переміщена особа», а також зростанню міграційного потоку.

Рис. 1. Розподіл регіонів України за рівнем народжуваності у 2018 році, порівняння з 2002 роком (побудовано за даними [3])

Також, найпоширенішою проблемою для деяких регіонів України найрозповсюдженішими є питання низького економічного розвитку (наприклад, Рівненська, Чернігівська, Житомирська області та інші), незадовільного рівню якості життя (Сумська, Рівненська, Чернігівська області та інші) і, загалом, для держави – питання політичної нестабільності, екологічної ситуації та процесу депопуляції населення [2]. Натомість, держава впроваджує різні програми для стимулювання підвищення рівня народжуваності, намагається вирішувати або контролювати політичні та військові конфлікти та вести політику соціально-економічного захисту населення.

Список використаних джерел:

1. Курило І.О. Народжуваність та материнство в Україні: регіональний аспект / І.О. Курило, С.Ю. Аксьонова, Б.О. Крімер // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 1. – С. 65-79.
2. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів. – К.: АДЕФ-Україна 2008. – 288 с.

3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Сегида К. Регіональні особливості відтворення населення України / К. Сегида, Г. Карайченцева // Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Луцьк, 9–10 квітня 2020 р.) / за ред. Ю.М. Барського, С.О. Пугача. – Луцьк, 2020. – 142 с. – С.72-76
5. Сегида К. Структурно-динамические особенности рождаемости в Украине в XXI веке / К.Сегида // Могилевский меридиан. Том 21. Вып. 1-2 (49-50). – Могилев: Могилевская областная укрупненная типография имени Спиридона Соболя, 2020. – С.21-26.

РІВЕНЬ БЕЗРОБІТТЯ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ: ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ

Є.Є. Карпікова¹, Д.О. Максимова², І.І. Попрозман³

¹evgeniakarpikova777@gmail.com, ²dmaximova103@gmail.com,

³poprozman228@ukr.net

Науковий керівник – д. геогр. н., доц. К.Ю. Сегида

Харківський національний університет В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Безробіття – явище, коли частина економічно активного населення є бездіяльною (не працює) через відсутність відповідної роботи. Згідно з визначенням Міжнародної організації праці, «безробітні» – це ті, хто в даний час не працює, але готові і здатні працювати за зарплату і активно шукають роботу.

Рівень безробіття – є звичайним показником рівня безробіття, що розраховується за стандартами Міжнародної Організації Праці, як процентне відношення загального числа безробітних у віці 15-70 років до чисельності економічно активного населення цього віку, тобто до суми зайнятих та безробітних. [1].

Проблема безробіття є однією з важливіших проблем людства. Безробіття негативно впливає на економіку країни та матеріальне положення населення. З кожним роком проблема набуває нових розмірів, несе за собою негативні наслідки: низький рівень життя населення, погіршення здоров'я, загострення кримінальних ситуацій, скорочення виробництв, зменшення ВВП країни.

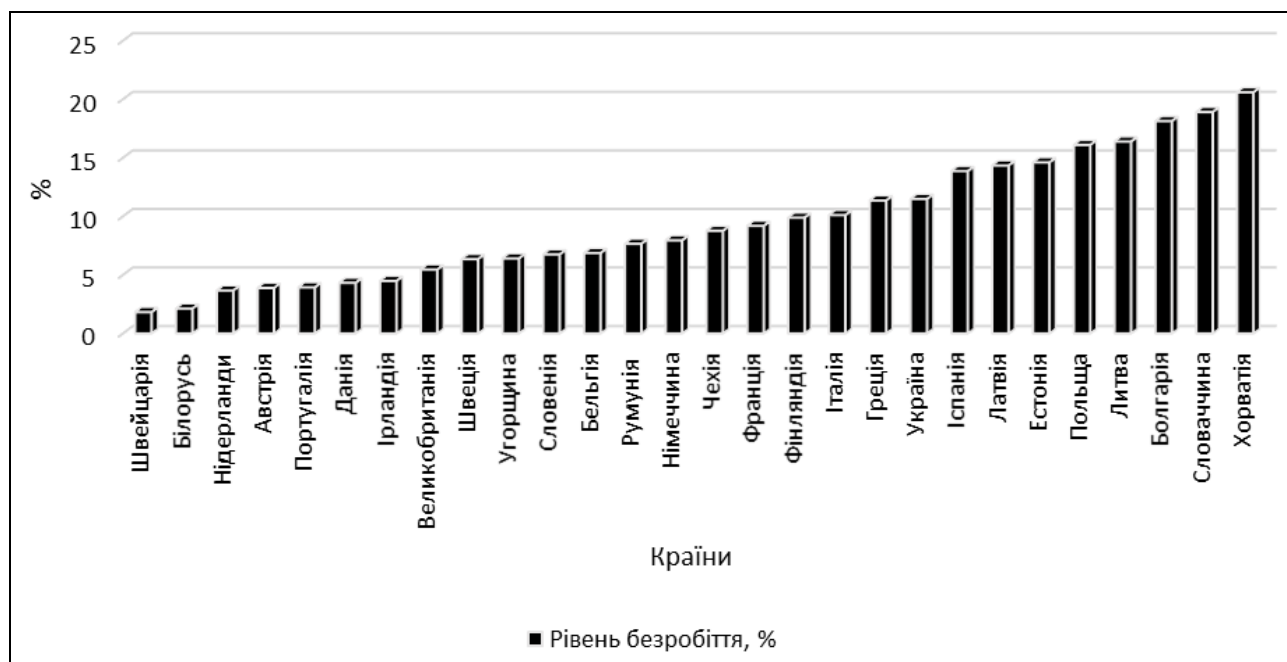
Важливо проаналізувати рівень безробіття у країнах Європи, тому що цей показник є індикатором економічного положення. Саме тому висвітлення впливу подій політичного та економічного характеру на рівень безробіття є нашою метою. Для аналізу доцільно взяти дані трьох років (2000 рік, 2010 рік та 2019 рік) та порівняти, як змінився загальний рейтинг країн та які причини спонукали до змін.

Актуальність цієї проблеми починається з того що, малі приватні підприємства та фізичні особи-підприємці ухиляються від сплати податків, тим що вони не показують свій повний дохід, не працевлаштовують усіх працівників, а звідси виходить і те, що не сплачують за них податки.

У таких випадках у робітника відсутній запис у трудовій книжці, що приводить до бідної старості, у випадку захворювання він не зможе отримати лікарняні виплати від держави, працівник не отримає виплати на відпустку, яка є важливою для встановлення сил і поправки здоров'я, яке він витрачає на виконання роботи.

За досліджуваний період (2000 – 2019 роки) загальна тенденція рівня безробіття у Європі йде на зменшення. Проте, є винятки за країнами, де спостерігалася тенденція збільшення цього показника.

Аналізуючи дані про рівень безробіття у країнах Європи за 2000 рік, доцільно буде скористатися графіком (рис. 1). Для огляду ситуації вважаю за потрібне розглянути більш детально країни з найвищим та найнижчим рівнем безробіття.

Рис. 1. Розподіл країн Європи за рівнем безробіття населення, 2000 рік (побудовано за даними [2])

Країною з найнижчим рівнем є Швейцарія (1,82%). Доцільно зазначити, що країна притримується позиції нейтралітету та має фінансову стабільність. В країні наявна велика кількість малих та великих підприємств

Другу позицію за найнижчим рівнем займає Білорусь (2,12%). Поясненням цього може слугувати те, що велика частка білорусів не стає на облік до біржі праці через мінімальні виплати по безробіттю; низькооплачувані вакансії, які пропонує біржа праці; необхідність виконувати громадські роботи безкоштовно.

Третьою країною з найнижчим рівнем безробіття є Нідерланди (3,66%). Це пояснюється тим, що країна отримала вигоду зі зниження курсу національної валюти від нідерландського гульдена до американського долара. Також на економіку країни позитивним чином вплинуло зростання цін на нерухомість.

Значні темпи зростання економіки призвели до збільшення робочих місць та зменшення безробіття.

Найвищий показник рівня безробіття має Хорватія (20,59%). Високий відсоток можна пояснити тим, що територія країни має невелику кількість державних підприємств (переважно текстильна та взуттєва промисловість). Через малі заробітні плати на таких підприємствах люди не хочуть працювати.

За Хорватією на другому місці знаходиться Словаччина (18,95%). Станом на 2000 рік країна все ще перебувала у складному періоді переходу від планової економіки до ринкової, що було викликано розпадом Чехословаччини у 1993 році. Політика уряду самостійної Словацької республіки мала позитивні результати, проте виникали й проблеми, такі як нерівномірна приватизація та спад на основних ринках експорту. Однозначно, ці процеси у державі відобразилися на загальній ситуації з безробіттям.

Третьою країною за найвищим показником безробіття є Болгарія (18,13%). Економічні реформи негативно вплинули на рівень безробіття. Щоб створити економічний ринок у країні, було впроваджено приватизацію, реформування кредитно-фінансової сфери та встановлено вільне ціноутворення, знищення колгоспів. Також слід зазначити, що на 2000 рік після трійки лідерів за рівнем безробіття знаходяться країни Прибалтики, що вже у 2010 року значно збільшили цей показник.

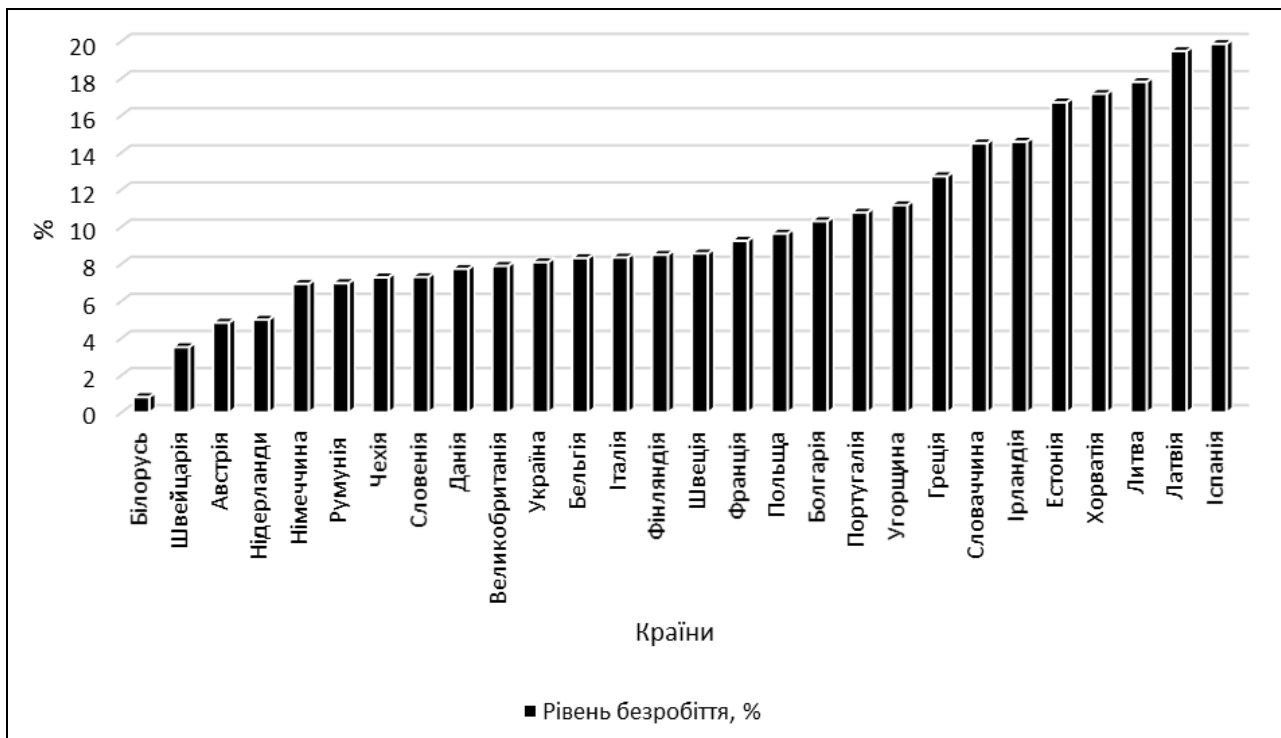
Аналізуючи рівень безробіття за 2010 рік, доцільно буде скористатися графіком (рис. 2). Станом на 2010 рік Білорусь (0,83%) та Швейцарія (3,52%) обмінялися місцями у рейтингу за безробіттям. Для Білорусі цей показник знизився завдяки політиці уряду, яка була спрямована на боротьбу з цією проблемою, а для Швейцарії ситуація дещо погіршилася, і рівень безробіття виріс, що пов'язане з наслідками кризи 2007-2008 років, тому що частка людей втратила офіційну роботу.

На третьому місці за найнижчим рівнем безробіття знаходиться Австрія (4,84%), хоча показник збільшився у порівнянні з 2000 роком. Причиною такого положення у рейтингу може слугувати значне збільшення безробіття у Нідерландах. Австрія так само зазнала негативного впливу кризи, що призвело до погіршення ситуації у сфері автомобілебудування, будівництва, торгівлі та інш. [3].

Лідером по безробіттю у 2010 стала Іспанія. Криза в Європі загострила вже існуючі проблеми – брак кваліфікованих кадрів, нераціональне використання трудових ресурсів, а також наявність тіньового сектору економіки, що призвело до значного збільшення не офіційного працевлаштування нелегальних іммігрантів.

Країни Прибалтики займали друге (Латвія (19,47%)) та третє (Литва (17,81)) місце за найвищим показником безробіття. Високий рівень є наслідком економічної кризи.

Окрім цього, варто відзначити зміну позиції Греції у рейтингу. У країна всього за десятиліття стрімко виріс рівень безробіття, в порівнянні з «сусідами» по рейтингу.

Рис. 2. Розподіл країн Європи за рівнем безробіття населення, 2010 рік
(побудовано за даними [2])

Для аналізу рівня безробіття у 2019 році, слід скористатися графіком (рис. 3). У 2019 році Білорусь (0,31%) та Швейцарія (2,31%) були лідерами та мали найнижчий рівень безробіття. Причини такого лідерства залишаються незмінними.

Другою країною з низьким показником безробіття є Чехія (2,0%). У країні можна спостерігати таке явище, як нестача працівників. Відбувається це через те, що роботодавці створюють велику кількість робочих місць. Чеська економіка йде вгору, ВВП підвищується, заробітні плати ростуть [4].

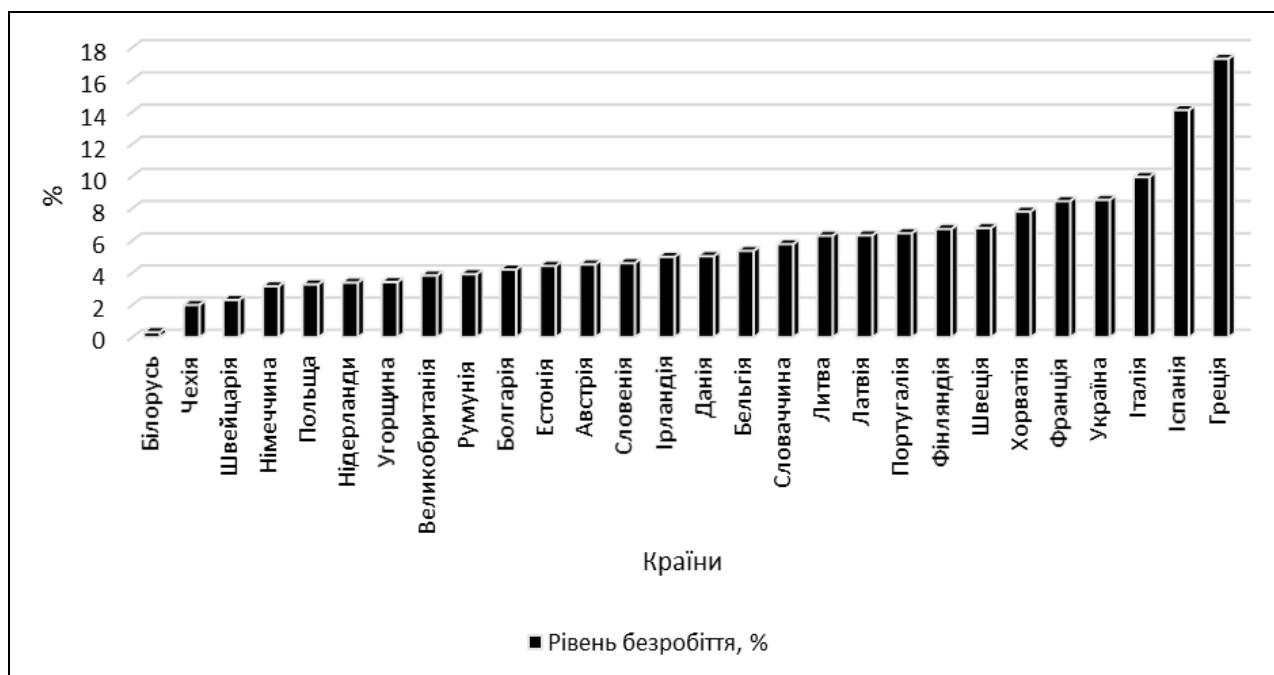
Третьою країною за найнижчим рівнем безробіття стала Швейцарія (2,31%). Завдяки своїй політиці країна відновила потужності та усунула всі проблеми, що були викликані загальною кризою у Європі.

Італія має відносно великий рівень безробіття (9,95%) та займає третє місце за найвищими показниками. Це пов'язано з економічними проблемами, що виникли в Італії за останній час (державний борг та дефіцит бюджету), а також встановлення фінансових рамок з боку Єврокомісії.

Іспанія посідає друге місце за високим рівнем безробіття (14,11%). Головною причиною високого показника є те, що більшість населення працює неофіційно. Також на рівень безробіття впливає: недостатній рівень кваліфікації молоді; достатньо великі виплати безробітним, які дозволяють їм не працювати; збільшення іммігрантів з колишніх колоній, яким надаються соціальні пільги [5].

У 2019 році перше місце в Європі по безробіттю займала Греція (17,3%). Країна довгий час потерпає від внутрішньої кризи та нестачі бюджету, що

виснажує економіку. На фоні цих процесів гостро встає безробіття, що є головною ознакою економічних проблем.

Рис. 3. Розподіл країн Європи за рівнем безробіття населення, 2019 рік (побудовано за даними [2]).

Отже, у висновок можна сказати, що безробіття – це проблема, яка завжди супроводжувала та буде супроводжувати людство. Розвиток економіки не проходить по прямій, а має синусоїдальний вид. Ми визначили, що безробіття виникає найчастіше на фоні криз у фінансовій та соціальній сферах, а також через некомпетентність уряду у випадках вирішення проблем розподілу ресурсів, у тому числі й трудових.

Список використаних джерел:

1. International Labour Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ilo.org/global/publications/lang--en/index.htm>
2. Кноема [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://knoema.ru/>
3. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України – Державна підтримка – Стан соціально-економічного розвитку Австрії (2009 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/econ_spivirob/aus/3795.html
4. Our World in Data [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ourworldindata.org/grapher/share-social-protection-in-government-exp-oecd-2013?time=2007>
5. Рівень безробіття в Іспанії у 2019-2020 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://visasam.ru/emigration/rabota/bezrobotica-v-ispanii.html>

НЕРІВНОМІРНІСТЬ УРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

А.О. Слепцова¹, В.С. Циган²

¹sleptcovaanna@gmail.com, ²vlad.tsygan27max@gmail.com

Науковий керівник – д. геогр. н., доц. К.Ю. Сегіда

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Урбанізація – це глобальний світовий процес підвищення ролі міст у житті суспільства. Інтенсифікація цього процесу не оминула Україну, в якій спостерігається позитивна динаміка росту рівня урбанізації. На сьогодні, рівень урбанізації становить 69,4 % [1]. Тож, Україна є високоурбанізованою країною, але даний показник в регіонах країни значно різниться. Метою даного дослідження є аналіз чинників, що впливають на нерівномірність урбанізаційних процесів в Україні. Для реалізації зазначеної мети були поставлені такі завдання: визначити частки міського та сільського населення у різних регіонах України, виокремлення регіонів рурального (руральнo-урбанізованого) та урбанізованого типу; виявити особливості розселенської мережі у визначених регіонах; окреслити та проаналізувати основні чинники впливу на урбанізаційні процеси у цих регіонах та зробити порівняльну характеристику обраних областей рурального (руральнo-урбанізованого) та урбанізованого типу.

Територія України поділяється на декілька регіонів: Західну Україну, Центральну Україну, Східну Україну, Північну Україну. Кожна область певного регіону має свою частку міського населення. Західна Україна: Львівська – 60,97 %, Івано-Франківська – 44,20 %, Тернопільська – 45,29 %, Волинська – 52,2 %, Рівненська – 47,49 %, Хмельницька – 57,09 %, Чернівецька – 43,20 % та Закарпатська – 37,09 %. Центральна Україна: Вінницька – 51,4 %, Дніпропетровська – 83,9 %, Кіровоградська – 63,24 %, Полтавська – 62,35 %, Черкаська – 56,70 %. Північна Україна: Житомирська – 59,1 %, Київська – 62,07 %, Чернігівська – 65,19 %, Сумська – 69,16 %. Східна Україна: Харківська – 81,04 %, Донецька – 90,8 % та Луганська – 87 %. Південна Україна: Запорізька – 77,33 %, Херсонська – 61,33 %, Одеська – 67,03 %, Миколаївська – 68,44 % [1].

Найнижчий рівень урбанізації у Закарпатській області (відноситься до рурально-урбанізованого типу), один із найвищих – у Харківській області (урбанізований тип). Ці області мають діаметрально протилежне розташування на заході та сході країни та різні природно-географічні та суспільно-географічні умови. Порівняємо їх між собою та визначимо географічні передумови нерівномірності урбанізаційних процесів України на прикладі саме Закарпатської та Харківської областей. На основі статистичних даних, обчислено показники розселення населення у Закарпатській та Харківській областях за 2019 рік (таблиця 1).

**Показники розселення населення у Закарпатській та Харківській областях
за 2019 рік (узагальнено та обчислено за даними [3])**

	Територія (км ²)	Середня чисельність населення, 2019 (тис. осіб)			Щіль- ність (км ²)	Частка місь- кого %	Частка сіль- ського %	Пито- ма вага %	Кіль- кість міст	Кіль- кість сіл
		все	міське	сіль- ське						
Україна	603,7	42 153	29 256	12 896	69,8	69,4	30,6	100	461	28376
Області										
Закарпат- ська	12,8	1 256	466	790	98	37,09	62,91	2,9	11	579
Харківська	31,4	2 675	2 168	507	85	81,04	18,96	6,3	17	1673

Спостерігається, що частка міського населення Закарпатської області складає 37,09 %, сільського – 62,91 %; це найбільший показник руралізації серед регіонів України [2]. Закарпатська область налічує 30 міських населених пунктів (11 міст і 19 селищ міського типу) та 579 сільських. Це зумовлено рядом чинників.

По-перше, рельєф місцевості. Територія даного регіону переважно знаходиться у гірській місцевості. Майже 80 % області займають Карпатські гори, а 20 % – Закарпатська низовина. Найбільша насиченість населеними пунктами спостерігається на рівнинній частині регіону, найнижча – у гірській.

По-друге, клімат території, м'який помірно-континентальний. Область має достатньо значне зволоження у порівнянні з іншими регіонами.

По-третє, виходячи з попередніх тверджень, можна визначити, що на даній території переважає сільськогосподарський тип зайнятості. За рахунок розвитку сільськогосподарської сфери показники рівня урбанізації зменшувались, на відміну від інших регіонів України.

По-четверте, міста Закарпатської області мають деякі особливості. За законодавством України, містом вважається населений пункт з чисельністю населення від 10 тисяч осіб. Але, у даному регіоні існує чотири міста обласного значення, чисельність населення яких становить від 5 до 10 тисяч осіб.

Натомість, частка міського населення Харківської області складає 81,04 %, сільського – 18,96 %. У Харківській області налічується 78 міських населених пунктів (17 міст і 61 селищ міського типу) та 1673 сільських [3]. Серед чинників формування саме такої розселенської мережі зазначимо наступні.

По-перше, територія регіону розташована у хвилястій рівнинній місцевості, розчленована ярами, балками та долинами. По-друге, клімат – помірно-континентальний.

По-третє, Харківська область – потужний економічний центр України. Переважний тип зайнятості населення – це сфера послуг та промисловість. Харківщина займає перші позиції за соціально-економічним розвитком в Україні та має потужний науковий потенціал. Завдяки цим здобуткам, Харківська область є високоурбанізованим регіоном. Місто Харків є

прогресивним, значними темпами перетворюється на smart-city, має дуже розвинену інфраструктуру. Дане «оцифрування» відіграє свою роль у процесі урбанізації.

Порівнюючи досліджувані регіони, можна визначити яскраві відмінності. По-перше, максимально різний рельєф, Закарпатська область – переважає гірська частина, Харківська – рівнинна. Це, в свою чергу, впливає на побудову міст, їх місцеположення, щільність та кількість. Через перевагу гірського типу рельєфу, у Закарпатській області набагато менше населених пунктів міського типу, ніж у Харківській, але більше сільських. На Харківщині навпаки більшу частину займає рівнинний рельєф, що дає змогу створювати більше міст та розбудовувати їх. Наприклад, встановлювати великі будівлі краще у цьому регіоні, бо, ризики будуть меншими ніж на Закарпатті. По-друге, деякі відмінності у кліматі. Закарпатська область – помірно-континентальний зі значним зволоженням, значною кількістю опадів, Харківська – теж помірно-континентальний. Комплексно аналізуючи рельєф, клімат, кількість міських та сільських населених пунктів, визначається, що на Закарпатті переважає сільськогосподарський тип зайнятості. У Харківській області – передові позиції займають сфера послуг та промисловість. По-третє, відрізняється рівень розвитку областей, міських населених пунктів даних регіонів. Харківщина має першість за соціально-економічним розвитком у порівнянні з Закарпаттям. Міста Харківської області досить сучасні, прогресивні, мають розвинену інфраструктуру.

Отже, можна прийти до висновку, що в Україні спостерігається досить значна різниця показника урбанізації. Визначено частку міського та сільського населення у Закарпатській (Захід) та Харківській (Схід) областях. Окреслено кількість міських та сільських населених пунктів даних регіонів. Досліджено основні чинники впливу на урбанізаційні процеси у Харківській та Закарпатській областях, виконана їх порівняльна характеристика.

Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики України // Чисельність наявного населення України на 1 січня 2019 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2019/zb_chnn2019.pdf
2. Закарпатська область. Схема планування території. Том I // Український Державний науково-дослідницький інститут проектування міст «Діпромiсто» імені Ю.М. Білоконя, 2011 р. С. 135-148 [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу: https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/130517_731-i.pdf
3. Сегіда К.Ю. Просторово-статистичні особливості розселення населення Харківського району Харківської області / К.Ю. Сегіда, Н.М. Ткаченко // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – Вип. 19 (2). – С. 60-66 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://periodicals.karazin.ua/soccecongeo/article/view/4690/4269>

СУЧАСНА ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Д.Д. Сургай¹, О.О. Нестерчук²

¹dariasurgay@gmail.com, ²nester4726@gmail.com

Науковий керівник – д. геогр. н., доц. К.Ю. Сегіда

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Сучасний стан соціально-економічного розвитку України з ринковою формою економічних відносин вимагає глибоких знань суті нової формації та її соціально-демографічної реальності, історичної специфіки та передбачених перспектив подальшого демографічного розвитку. Всебічне вивчення комплексу об'єктивного демографічного стану вимагає поглиблених теоретичних і конкретних практичних досліджень демографічних проблем в Україні в цілому і кожній області зокрема. Вивчення питань сьогоденних і майбутніх трудових ресурсів, тенденцій розвитку соціально-демографічних процесів, а також розробка ефективних заходів, які повинні бути направлені на формування бажаної для суспільства демографічної поведінки.

Дослідження демографічної ситуації в Івано-Франківській області є досить важливим. Актуальність дослідження демографічної ситуації саме на регіональному рівні підтверджує той факт, що Івано-Франківська область, як самостійний об'єкт господарського управління на основі наявних трудових ресурсів і потреб більш ефективно може вирішувати локальні демографічні проблеми. Івано-Франківська область за останні роки, як і в цілому вся країна зазнали суттєвого впливу демографічної кризи, що стає одним з основних негативних чинників на шляху економічного розвитку.

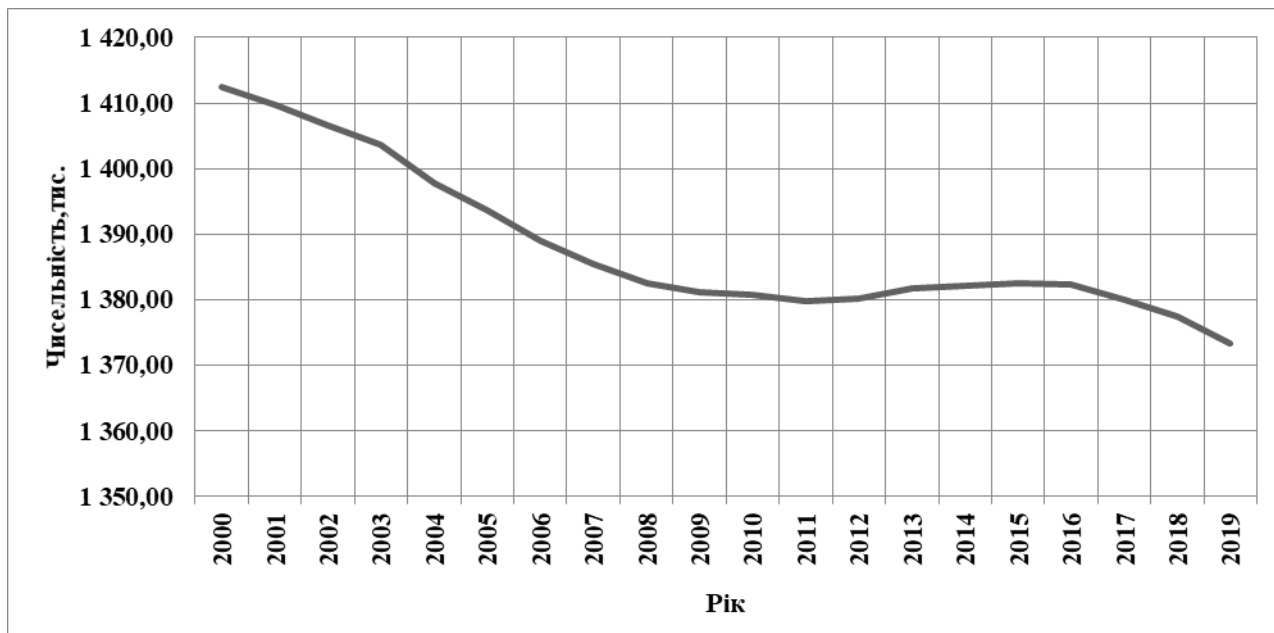
Івано-Франківська область розміщена на заході України, у передгірній і гірській частинах Українських Карпат. Область сформувалась з 62 громад (15 – міських, 23 – селищних, 24 – сільських) та 6 районів [4].

Івано-Франківська область налічує 1368097 жителів. Серед міст обласного значення найбільше мешканців проживає в місті Івано-Франківськ, що становить 237,8 тис. осіб, а найменше – у місті Яремче складає лише 8,2 тис. Найбільша кількість населення характерна для таких районів: Надвірнянський – 114,7 тис. осіб, Коломийський – 96,8 тис. та Косівський – 86,5 тис. Найменша чисельність населення спостерігається у таких районах: Верховинський – 30,5 тис. та Галицький – 41,9 тис. [1].

Чисельність населення Івано-Франківської області з 2000 по 2011 рік поступово зменшувалася. Так, 2000 року кількість населення становила 1412,4 тис.осіб, а вже у 2011 році – 1379, 8 тис.осіб. З 2012 по 2015 рік, чисельність населення збільшувалася, і вже у 2015 році становила 1382,6 тис.осіб. З 2016 року по 2019 чисельність населення зменшується. Для Івано-Франківської області 2000 рік є періодом коли населення області досягло максимуму. У порівнянні з 2000 роком та сьогоднішнім, чисельність населення скоротилась на

2,6 % (рис. 1.) [1].

Кількість жителів, що проживають в селах (761 333 тис. ос.) більша, ніж в містах (606 764 тис. ос.). У відсотковому співвідношенні: в селах – 55,65 %, в містах – 44,35 %. Такі показники пояснюються сповільненим процесом урбанізації. Крім того, фізико-географічні умови є сприятливими для ведення сільського способу життя.

Рис.1. Динаміка чисельності населення Івано-Франківської області у період 2000-2019 років (побудовано авторами за даними [1])

Станом на 1 січня 2020 року в Івано-Франківській області природний приріст становив -5 423 осіб [1]. Тобто спостерігається негативна динаміка народжуваності, високий рівень смертності. Це напряму пов'язано з падінням рівня життя, що спричинює погіршення показників відтворення населення. До того ж, неготовність населення до нових умов призводить до зниження соціального, трудового та демографічного потенціалу, як Івано-Франківської області, так і країни в цілому.

Міграційний приріст населення Івано-Франківської області є додатнім, та становить 268 осіб [1]. Додатній міграційний приріст сформувався за рахунок географічної привабливості території, яка все більше розглядається у перспективі розвитку зеленого туризму. Крім того, така демографічна проблема, як трудова міграція поширена у даному регіоні. Що призводить до інтенсивного зменшення частки молоді і погіршення демографічної ситуації (збільшення кількості розлучень, зменшення народжуваності, збільшення частки населення старшого віку, а отже і загальних коефіцієнтів смертності).

Гендерна диференціація населення Івано-Франківської області демонструє стандартну перевагу жінок. Початок 2019 року характеризується тим, що кількість жінок становила на 73,7 тис. (на 11,6 %) більше, ніж чоловіків. Так, кожній тисячі жінок в середньому відповідає 898 чоловіків, а саме в міських поселеннях – 881, у сільській місцевості – 911. Серед міст та районів області

найбільшим цей показник є у Верховинському районі (953), найменшим – у м. Коломиї (858) [3].

Для Івано-Франківської області характерна висока частка дітей у віці від 0 до 15 років, що складає 18,3 %. У той час питома вага населення віком понад 60 років становить 20,3 %. Середній вік населення області склав 39,5 року, а саме 37,1 – у чоловіків та 41,7 – у жінок [1].

Середній вік населення у міських поселеннях склав 39,4 року – 37,2 у чоловіків та 41,3 у жінок відповідно. Є дещо нижчим, ніж у сільській місцевості – 39,6 року (37,1 – у чоловіків та 42 – у жінок) [1].

На сучасному етапі для Івано-Франківської області характерне зменшення обсягів виробництва промисловості, що безумовно впливає на становлення високого рівня безробіття. Так, одним з важливих чинників скорочення населення є трудова міграція, що носить характер демографічної проблеми. Багато громадян вбачає у трудовій міграції швидкий шлях збільшення доходу та в подальшому можливість започаткування власного бізнесу. За кордоном працюють переважно люди молодших вікових груп. До того ж, молодь яка не бачить перспективи реалізувати себе в сільській місцевості виїжджає за кордон для здобуття освіти високого рівня й у подальшому працевлаштування. З їх вибуттям зменшується частка молоді, а також і можливості для покращення демографічної ситуації.

За рахунок вище описаних факторів аналіз демографічної ситуації Івано-Франківської області вказує на погіршення показників природного приросту і механічного руху населення. Населення Івано-Франківської області має свої специфічні особливості розселення населення, їх вивчення дадуть змогу покращити демографічні процеси та систему розселення для прогнозування подальшого розвитку області та при необхідності запобігання негативних процесів.

Перспективним напрямком Івано-Франківської області з метою поліпшення демографічної ситуації є розвиток сільського та зеленого туризму. Передбачається використання вже існуючої інфраструктури сільської агломерації, що не потребує великих капіталовкладень. Крім того, розвиток туризму посприє соціально-економічному розвитку села, відродженню й поширенню українських народних традицій і культури.

Список використаних джерел:

1. Головне управління статистики в Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifstat.gov.ua>.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Офіційний сайт Івано-Франківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/>
4. Офіційний сайт Івано-Франківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvk.if.ua>.

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ РЕГІОНАЛЬНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ (НА ПРИКЛАДІ ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ СХІДНОЇ УКРАЇНИ)

М.О. Логвинова

logvinova_mari94@ukr.net

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Сучасні міграційні процеси є непередбачуваними та складними, вони змінюють структуру, спосіб функціонування та організації міграційної системи, залежать від особливостей розвитку суспільства і впливу середовища. Під міграційним процесом ми розуміємо сукупність просторово-часових переміщень населення, які супроводжуються перетинанням державного кордону або меж адміністративно-територіальних одиниць країни, що призводить до зміни структури, способу функціонування, організації міграційної системи у просторово-часовому континуумі.

Особливості протікання сучасних міграційних процесів України потребують перегляду методичного та методологічного апарату їх дослідження, використання міждисциплінарних підходів та методів, особливо, вивчаючи міграційні процеси на регіональному рівні.

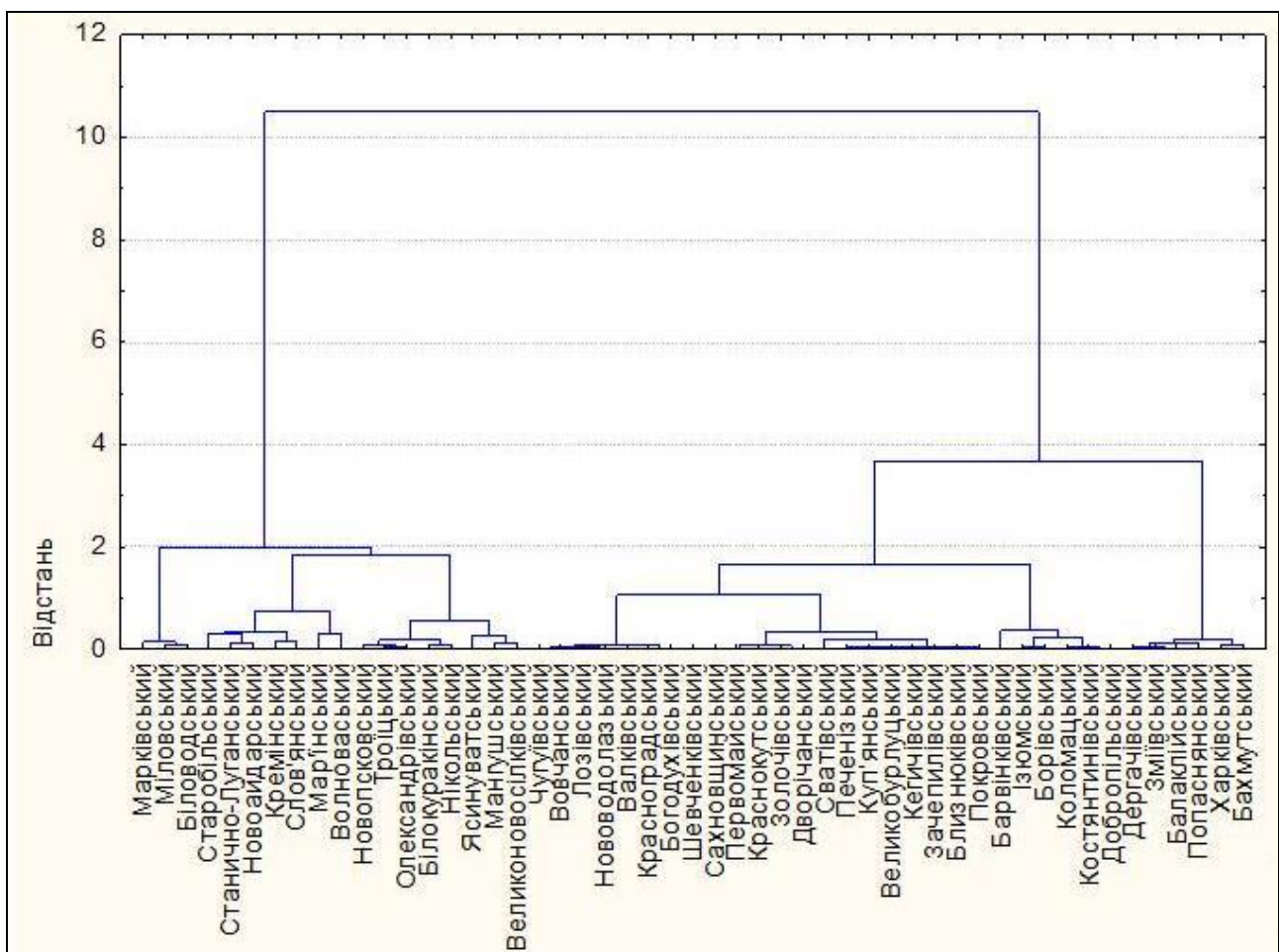
Мета роботи полягає у поглибленні теоретико-методичного апарату суспільно-географічного дослідження вимушених міграцій регіональної міграційної системи за рахунок використання методу кластерного аналізу.

Територіальним об'єктом дослідження у цій роботі є прикордонні регіони Східної України. Як територіальний об'єкт суспільно-географічного дослідження міграційних процесів визначений регіон має специфічні умови розвитку міграційних процесів усередині об'єкту дослідження, тому необхідним, на наш погляд, є групування однорідних територій за показниками процесу вимушеної міграції для їх подальшого вивчення. Вважаємо, що прикордонні регіони Східної України є міграційною системою регіонального рівня. За авторським визначенням, регіональна міграційна система (РМС) – сукупність субрегіональних (обласних) міграційних систем, які характеризуються складністю, ієрархічністю, відкритістю, саморегульованістю, об'єднують міграційні потоки у складі декількох адміністративних областей та можуть функціонувати в рамках окремих міграційних районів. Регіональна міграційна система прикордонних регіонів Східної України має такі особливості: головними елементами системи виступають міграційні потоки, така система є відкритою, ієрархічною, динамічною, всередині РМС відбувається постійний обмін населенням (за рахунок внутрішніх та зовнішніх міграцій), товарами, капіталом, інформацією та технологіями тощо.

Формування РМС прикордонних регіонів Східної України обумовлено інтенсивними міграційними потоками, ускладненням міграційної ситуації за рахунок виникнення вимушених міграцій [4].

Для визначення просторових особливостей вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України був використаний метод кластерного аналізу, який дозволив провести групування районів досліджуваної території за структурними показниками внутрішньо переміщених осіб (всього 25 показників за 2018 рік). Кластерний аналіз є одним із методів багатокрокової ієрархічної класифікації, який дозволяє розбити всю сукупність об'єктів на групи (кластери) таким чином, щоб внутрішньогрупова дисперсія була мінімальною, а міжгрупова – максимальною [3, с. 83].

У проведеному дослідженні в якості відстані між об'єктами використано критерій узгодженості Пірсона «хі-квадрат». Представлення результату кластерного аналізу – побудова дендрограми – відбувалось за правилом ієрархічного об'єднання в кластери – методом Варда (шляхом порівняння дисперсій) [2, 5] (рис. 1).

Рис. 1. Дендрограма групування районів Донецької, Луганської та Харківської областей за подібністю структурних показників ВПО за 2018 рік методом Варда за критерієм Пірсона (обчислено та побудовано автором)

Аналізуючи дендрограму на рис. 1, можна побачити дві групи кластерів, які мають приблизно однаковий склад. До першої групи належать райони Луганської області: Марківський, Міловський, Біловодський, Старобільський, Станично-Луганський, Новоайдарський, Кремінський, Новопсковський,

Троїцький, Білокуракинський та Донецької області: Слов'янський, Мар'їнський, Волноваський, Олександрівський, Нікольський, Ясинуватський, Мангушський, Великоновосілківський райони. Друга група районів – усі райони Харківської області, Покровський, Бахмутський, Костянтинівський, Добропільський райони Донецької області, Сватівський та Попаснянський райони Луганської області.

У межах першої групи можна виділити три кластери. До першого кластеру належать Марківський, Міловський та Біловодський райони Луганської області, чисельність зареєстрованих вимушених мігрантів у яких вища за чисельність місцевого населення [1]. До другого кластеру відносимо Старобільський, Станично-Луганський, Новоайдарський, Кременський райони Луганської області та Слов'янський, Мар'їнський, Волноваський райони Донецької області. Дані райони є прикордонними до тимчасово окупованих територій країни, а надмірне розміщення вимушених мігрантів у них пов'язано із територіальним чинником. До третього кластеру включаємо Новопсковський, Білокуракинський, Троїцький райони Луганської області та Олександрівський, Нікольський, Ясинуватський, Мангушський, Великоновосілківський райони Донецької області. Вони є менш привабливими для розміщення внутрішньо переміщених осіб, ніж райони із попереднього кластеру.

Друга група включає райони, у яких вплив вимушених мігрантів є менш значним та складається із чотирьох кластерів. Четвертий кластер утворюють райони Харківської області: Вовчанський, Лозівський, Нововодолазький, Валківський, Красноградський, Богодухівський, Шевченківський та Сахновщинський. До п'ятого кластеру відносимо Первомайський, Краснокутський, Золочівський, Дворічанський, Печенізький, Куп'янський, Великобурлуцький, Кегичівський, Зачепилівський, Близнюківський райони Харківської області; Сватівський район Луганської області та Покровський район Донецької області. До шостого кластеру відносимо Барвінківський, Ізюмський, Борівський, Коломацький райони Харківської області та Костянтинівський та Добропільський райони Донецької області. Сьомий кластер утворюють Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, Харківський райони Харківської області; Бахмутський та Попаснянський райони Донецької області. Всі ці райони об'єднані за чисельністю, демографічним навантаженням, структурними характеристиками вимушених мігрантів.

Отже, виконаний кластерний аналіз дозволив провести групування районів прикордонних регіонів Східної України за структурними показниками вимушених міграцій та встановити групи територіальних одиниць за подібністю процесів вимушеної міграції за 2018 рік. Вважаємо, що саме кластерний аналіз є найкращим методом групування суспільно-географічних об'єктів за сукупністю показників для їх подальшого аналізу, тому вбачаємо перспективу використання даного методу для дослідження міграцій населення.

Список використаних джерел:

1. Логвинова М.О. Масштаби, динаміка та просторові особливості вимушеного внутрішнього переміщення населення на сході України / М.О. Логвинова // Економічна та соціальна географія. – 2020. – Вип. 83. – С. 29-36.

2. Мезенцев К.В. Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку / К.В. Мезенцев. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2004. – 82 с.
3. Немець К.А. Теорія і методологія географічної науки: методи просторового аналізу : навчально-методичний посібник / К.А. Немець, Л.М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – 172 с.
4. Садова У.Я. Територіальна міграційна система України як чинник розвитку економіки, держави і суспільства / У.Я. Садова, С.І. Князев, Н.І. Андрусишин // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2013. – Вип. 3. – С. 3-12.
5. Сегіда К.Ю. Застосування кластерного аналізу для дослідження міграційних процесів (на прикладі Північно-Східного економічного району України) / К.Ю. Сегіда, О.О. Паталашка // Наукові записки СумДПУ імені А.С. Макаренка. Географічні науки: збірник наукових праць. – 2017. – Вип. 8. – С.129-135.

Наукове видання

«РЕГІОН – 2020: СТРАТЕГІЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ»
МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
(8 - 9 жовтня 2020 року, м. Харків)

Збірник наукових праць

Українською, англійською, російською мовами

Відповідальний за випуск: Ю.І. Кандиба

Комп'ютерне верстання: О.С. Суптело

Підписано до друку 01.10.2020 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк ризографічний.
Ум. друк. арк. 11,0. Обл.-вид. арк. 12,8.
Наклад 50 пр. Зам. №   Ціна договірна.

61022, м. Харків, майдан Свободи, 4
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано з готового оригінал-макету у друкарні ФОП Петров В.В.
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.
Запис за № 24800000000106167 від 08.01.2009 р.
61144, Харків-144, вул. Гвардійців Широнінців, 79в, к. 137,
тел. (057) 778-60-34, e-mail:bookfabrik@rambler.ru